

TREFORT ÁGOSTON.

BESZÉDEK ÉS LEVELEK.

BUDAPEST.

KIADJA MÉHNER VILMOS.

1888

BUDAPEST, RUDNYANSZKY A KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL.

ELŐSZÓ.

Néhány, ünnepélyesebb alkalommal tartott beszédemet volt szándékom egy kisebb kötetkben közrebocsátani. E könyv kiadója azonban a kis gyűjteményt kiegészíteni kívánta a miniszterségem ideje alatt tartott egyéb beszédeimmel s közállapotainkra vonatkozó tartalommal bíró leveleimmel, hogy így a kötetnek m e m o i r e-szerű jellege legyen a miniszterségem ideje alatt kifejtett munkásságra és törekvésekre nézve.

Beleegyeztem e kívánságba, — nem mintha az itt közlött gyűjteménynek nagy irodalmi értéket tulajdonítanék, vagy mintha beszédeimet retorikai mintáknak tekinteném; a kik ismerik a közpályán való szereplésemet, tudják, hogy ámbár a forma iránt mindig volt érzékem — de fődolognak mindenben a tartalmat tekintettem. Soha sem hájhasztam a szépen csengő p h r a s i s o k a t, de mindig és mindenben p o s i t i v e r e d m é n y r e törekedtem.

Meggyőződésem, hogy sok életrevaló igazság van e kötetben, sok oly eszme, melyekre egyesek

II

figyelmét ráirányozni iparkodtam, a mely eszmék megérdemlik, hogy a magyar nemzet közérdeklődésének tárgyát képezzék. Nálunk, a hol a könnyen lelkesezés mellett a gyors feledés is oly kiválóan faji tulajdonság, nálunk, az ismeretes „magyar szalmaláng“ mellett, nem elég bizonyos igazságokra csak rámutatni, bizonyos eszméket csak megpendíteni, hanem újra meg újra kell őket emlegetni. Ha egyébbel nem, talán ismétlem ezen speciális faji tulajdonságunkkal is igazolva van az itt között gyűjteménynek kötetbe foglalása és közrebocsátása.

Benne van e kötetben az általam immár 16 év óta viselt közoktatásügyi miniszteri tárca költségvetésének tárgyalásakor tartott országgyűlési beszédeimből és felszólalásaimból mindaz, a mit tartalmánál fogva magam is felvehetőnek ítélttem. E beszédeket legtöbbször az alkalmiság szülte, de egyikben sincs olyan, a mi ne volna összhangzásban az egész idő alatt folyton következetesen vallott felfogással. Benne vannak egyéb országgyűlési beszédeim, a melyek nagyobb jelentőségű közoktatási intézkedéseinkre vonatkoznak, mint pl. a magyar nyelv kötelező tanításának törvénybe iktatása, vagy a középiskolákról szóló 1883. XXX. t. cz.

Fel van véve az az elnöki beszéd, a melylyel a magy. tud. Akadémia múlt évi nyilvános közgyűlését megnyitottam. E beszédben kifejtettem, hogy nekünk mindig a nyugat felé kell gravitálnunk, mert

III

mi csak a nyugati világra támaszkodva élhetünk, s kimutattam benne, hogy Magyarország mindig a legjobb helyzetben akkor volt, a mikor szerepét ekként fogta fel. De e beszédből indirecte egy másik igazság domborodik ki, — hogy nem kell a történelmet falsificálni s dicsőséget keresni ott, a hol nincs, mert a történelmi igazság az, mely bennünket a munkára s haladásra buzdít s kiengesztel a jelel.

Kapcsolatban van e beszéd alapgondolata a budapesti választóimhoz intézett felszólalással, mely egész munkaprogrammot tartalmaz s a benne politikai és társadalmi kérdésekről vallott nézeteimet most is, a mindennapi események által, megerősítve látom. Hogy az egyházi javak tekintetében controlle szükséges, kimondottam akkor, s most e nézetnek testet adni törekszem, valamint törekszem a congrua ügyet tisztázni s a papi semináriumok reformját a püspökök által megindíttatni.

A magy. tud. Akadémia nemzetgazdasági bizottságának üléseit megnyitó két rövid beszéd jelzi társadalmunk egyik organicus hiányát, — az érzéketlenséget az ipar iránt. Ez irányban naponként kellene hatni a magyar társadalomra.

A különböző, többnyire közpályán működő személyekhez intézett leveleimben nem magán ügyekről, hanem a közérdekekről szóltam, hazánk és népünk anyagi és szellemi állapotainak javításáról. Csaknem

IV

valamennyi megpendített eszme nagyjelentőségű az egész nemzetre. így pl. a magyar ipar virágzásra juttatásának szüksége. Ha azt akarjuk, hogy unokáink emancipálhassák magukat a külföldi ipar alól, nekünk kell már buzgólkodnunk ez irányban.

Végre függelékben adom az 1861. országgyűlésen tartott nem nagy, de elég hosszú beszédet, mint képét az akkori viszonyoknak s felfogásoknak, s ehhez magyarázatul bővebben akarok szólani.

Október első hetében 60-ban volt, mikor egy szép őszi napon Brüllből Bécsen át haza utaztam.

B. Wenckheim Béla szállt be Pozsonyban, kivel akkor is szívélyes és bizalmas lábon állottam, ő közölte velem az októberi diploma keletkezését s nem sokára történendő kihirdetését. Kihirdetése nem tette meg azon hatást, melyet szerzői tőle vártak, kik vagy őszintén hitték, vagy magukkal elhitették, hogy e concessiók az országot tökéletesen ki fogják elé gíteni s hogy a restaurált megyék s a judex curialis conferentia szerencsétlen alkotásai háttérbe fogják szorítani a 48-ki törvények szülte intézményeket, — a ministerialis kormányt s a parlamenti rendszert.

— De megindult a szabadabb s reményeket gerjesztő politikai élet — magam is Békés megyében, b. Wenckheim Béla főispánsága mellett az első alispánságot néhány hónapra elvállaltam, habár 48-ban államtitkár voltam.

A megyékben a hangulat főleg az irányadó

férfiak befolyása, erélye s felfogása szerint alakult s különböző volt, — voltak megyék, melyek a létező facticus kormányt quasi ignorálni akarták; 'mások a helyzetet józanul felfogva nyugodtan várták az országgyűlés összehívását. De már azon mozgalmakból lehetett látni, hogy hiba volt az alkotmány helyreállítását a megyékkel s az országgyűléssel kezdeni.

Végre ápril kezdetén jött össze az országgyűlés s mivel a collegiális kormány, a mely nem is volt törvényes, az országgyűlésre befolyást gyakorolni vagy nem akart, vagy nem mert, az első napokban amabilis confusio uralkodott, míg az elnökök nem választattak meg s a dolgok normális mederbe nem jutottak. Á képviselők közt kevés catilinari existentia lévén a felfogások s külön pártállások daczára a viszony szívélyes volt, közös társalgási clubunk is volt. Ezen országgyűlés működésének központja a Deák Ferencz által szerkesztett felirat volt

E feliratot s Deák felszólalását megelőzte Teleky László halála. Hogy oly férfiú öngyilkolása nagy sensatiót gerjesztett, nagyon természetes; a commentárok nem hiányoztak, mindenki kereste azokat és saját felfogása szerint magyarázta. Én nem akarom ismételni, mit ezen eseményről Lukács Móricz felett tartott emlékbeszédemben mondtam.

Végre megindult a felirati vita; természetesen nagy dimenziókat vett, — mert mindenki tudta, hogy a februári alkotmány octroirozása után s a Bécsben

VI

divatozó felfogások szerint ez ízben dolgaink rendes alkotmányos mederbe nem fognak jutni,

Én. az itt közlött beszédemet május 22-én mondtam el. — Nem, individuális nézetek azok, melyek, e beszédben kifejezést nyernek, ezek voltak a felirati párt nézetei.

Méltán lehet hozzám a kérdést intézni, vájjon vallom-e ma is e. nézeteket?

Habozás nélkül válaszolhatom: nagyban s egészben igen is úgy gondolkozom s úgy érzek s ugyanazon nézeteket vallom a personalis unió kivételével. Míg Ausztria Németországgal kapcsolatban, állott, más viszony Magyarország s az örökös tartományok közt jogilag nem volt létesíthető, mint a personal unió; de midőn Németország s a német császárság megalakult, más viszony mint a dualizmus közös ügyekkel nem létesíthető, hacsak folytonos, súrlódásokat nem akarunk, melyek előbb utóbb oly, eseményekhez vezetnének a dolgok kényszere folytán, minőket 1848 s 49 ben átéltünk.

B. Eötvös József s mi, kik vele kezét fogva 48. «lőtt a reform s parlamenti rendszer mellett működünk — a viszonyt Magyarország s az örökös tartományok közt csak is a personal unió alapján rendezhetőnek gondoltuk, épen azon viszonymál fogva, melyben az örökös tartományok, a német haddal állottak.

Egyébiránt én elismerem s többi barátim, ha,

VII

még életben volnának, szintén elismernék, hogy gyenge oldala irodalmi hadjáratunknak a reform s a parlamenti rendszer érdekében éppen abban fekszik, hogy nem fejtegettük a viszonyt s az alakot, melyet kell öltenie Magyarországnak az örökös tartományokkal szemben — a parlamenti kormányforma mellett. — Korántsem akarom állítani, hogy nekünk valami kész recipénk lett volna, de igen is gondoltunk arra is, de az akkori sajtóviszonyok közt arról értekezni tilos volt. Nem akartunk külföldi sajtóhoz, vagy megyei gyűlésekhez folyamodni, mert tudtuk, hogy ez esetben az egész kérdés megvitatása, értem a reform s a parlamenti kormány, lehetlenné fog tétetni vagy legalább tetemesen megnehezíttetni.

Befejezem tehát ezen előszót azon óhajtással, bár az olvasó venné e könyvet oly érzelemmel, a minővel én azt közkézre bocsátom: a magyar állam s a magyar cultura legmelegebb szeretetével.

Budapest, 1888. február 14.

Trefort Ágoston.

I. KÖZOKTATÁS.

1875. márczius 12-én tartott országgyűlési beszéd.

Tisztelt ház! A Budapesten felállítandó felsőbb leányiskola költségeire az előirányzatba 10.469 forintot vettem föl. Tekintve azonban pénzügyi viszonyainkat és magát az időt, miután ezen iskolát mindenesetre csak a jövő őszszel október vagy november havában lehetne életbe léptetni, és csak egy osztálylyal megkezdeni: kértem a pénzügyi bizottságot, hogy csak 6000 forintot méltóztassék a tisztelt háznak megszavazásra ajánlani. E kéresemről azonban elűtettem, és ámbár nagyon tisztelem mindenben a pénzügyi bizottság határozatait, és mint méltóztatik látni, általában a pénzügyi mérleget budgetemben nem akarom megzavarni: mert a mint már egyszer mondtam. szükségesnek tartom, hogy a mi törekvésünk pénzügyeink rendezésére budgetünkben is kifejezést találjon; mindamelllett kénytelen vagyok a tisztelt házhoz appellálni és a tisztelt házat arra kérni, hogy ezen iskola felállítására méltóztassék nekem 6000 forintot ez évre megszavazni. *(Helyeslés.)*

Én ezen ügyre igen nagy súlyt fektetek. Ez egy sociális reform kezdete volna. A mi társadalmunk

átalában nagyon beteg, fő betegsége a frivolitás és a pazarlás. E bajon nem fogunk másképen segíteni, itt nem használnak semmiféle törvényes provisiók: csak épen a nőknek kellő oktatása és nevelése által. Számtalan család megy Magyarországon tönkre a nők fényűzése miatt, azon gonosz rongy-luxus, mely az utcára vitetik: megmérgezi az egész női szépséget. Ennek nincsen más antidotuma, mint a komoly oktatás, a nők iskoláztatása. *(Élénk helyeslés.)* Ez már egész művelt Európában divatban van, és azt hiszem, nálunk is igen üdvös eredményeket fog fölmutatni.

Nem akarom azt állítani, hogy a bajon így is rögtön segítünk: hiszen hat esztendőbe fog kerülni, míg ezen intézet fokozatosan ki fog fejlődni; de ha egyszer meglesz: azt hiszem, az ország azt meg fogja szeretni, és ha az ország pénzügyi engedni fogják, másutt is fogunk ily intézeteket fölállítani; sőt hiszem, hogy a városok, a községek és a magántesületek is fogják e példát követni. *(Helyeslés.)*

Ismételve kérem: méltóztassék e célra nekem hatezer forintot megszavazni. *(Helyeslés. Fölkiáltások: Megszavazzuk!)*

Levél az egri érsekhez és gróf Eszterházy Pálhoz.

1875. júl. 6.

Azon kirándulások közt, melyeket miniszteri tiszteből kifolyólag, időről-időre az ország különböző vidékeire iskolák, közművelődési intézetek vagy műemlékek meglátogatása céljából, eddigelé tettem, egyike rám nézve a legkellemesebb emlékeknek volt az, midőn közelebből f. é. jun. hó 20. és 21. napjain Egerben látogattam meg az iskolákat s egyéb intézeteket, melyeknek csaknem mindenike Eger nagynevű főpapjainak tudomány és művészet iránti szeretetéről s a közművelődés érdekében nagymérvű áldozatkészségéről tanúskodik.

De Eger szép intézetei között nincs egy is, melynek szemlélete nagyobb örömmel töltött volna el, mint a lyceum, mely létét néhai gróf Eszterházy Károly egri püspöknek köszöni.

Az országban a maga nemében páratlan épület, mely középtanoda címét viseli homlokán, de egy főtanoda befogadására is majdnem alkalmas volna, mely küldíszén és belső berendezésén mondhatnám minden körében magán viseli nyomatát annak, hogy

nemcsak a szükség követelményéből, hanem a tudomány iránti meleg szeretetből s a szellemi érdekeket minden mások fölé helyező magas lélek áldozatkészségéből épült, ép oly felemelőleg hat a szemlélőre, mint az intézetnek minden jogos igényt kielégítő szellemi állapota s azon taneszközbeli és műkincsek, melyek a tanuló nemzedékek korszerű kiképeztetésének előmozdítására benne felhalmozvák.

Engem, midőn évek hosszú sora után viszont láthattam ez intézetet, melynek falai közt fiatal koromban én is szívtam a tudomány emlőjét, nemcsak saját ifjúkori emlékeim varázsa hatott át, hanem kétszeresen ébredt fel bennem a nagy alapító iránti kegyelet érzete.

Gróf Eszterházy Károly püspök, e lyceum nagylelkű, tudomány-szerető s áldozatkész alapítója, azon férfiak közé tartozik, kikről midőn egyfelől «saxa loquuntur» — egyszersmind szóbeli és írott emlékek ezernyi ajkával szól a hagyományban a hálás emlékezet is.

Mind az egri érseki, mind az Eszterházy családi levéltárak számos okmányát őrzik az ő korát sok tekintetben meghaladó s főpapi és főnemesi hivatása legteljesebb magaslatán álló ritka szellemének. A hagyomány pedig, mondott szavairól szintűgy mint tetteiről, annyi emléket őriz még ma is, melyek mindegyike a szigorúan tiszta erkölcs mellett meleg emberszeretetéről. a közművelődés és

a játékonyság oltárán egyiránt áldozni tudó bőkezűségéről s hazafias és alkotmányos érzetéről tanúskodnak, mint igen kevesekről kortársai közül.

S hogy ily embernek, a még nem épen rég múlt ily fenkölt alakjának egy életírója nem akadt; hogy hazánk írói s tudósai közül senki sem vállalkozott még a hálás feladatra, adatokból és okmányokból megírni azon férfiú életét s lefesteni jellemét, a ki ép annyira szolgálhatna például a főpapoknak és főnemességnek, a mennyi tanulságot nyújt általában korrajzi tekintetben is; a ki a múlt század második felét csaknem egészen betöltötte püspöki székén viselt dolgaival s a magyar nemzeti tudományos élet újra ébredésének ez örökre nevezetes, alapvető korszakában, mint főpap és mint hazafi kettős fényben ragyogott szelleme és tettei által!

Egri látogatásom alkalmával támadt bennem az eszme, mely azóta elhatározássá ért, hogy e rövid látogatásom kellemes emlékét magamra nézve megörökíteni, s a hazára és irodalomra nézve is gyümölcsözővé tenni igyekezzem, a nagynevű püspök élet- és jellemrajza megírásának eszközlése által.

Nem hiszem, hogy ne találkozzék illetékes toll ily munkára; ne olyan, mely azzal ép annyi történeti s korismerő jártassággal, mint szeretettel foglalkozzék; rajta leszek, hogy e munkára szakavatott vállalkozót találjak történetíróink között.

De mielőtt bárki ily munkába foghatna, az

adatok összegyűjtésére van szükség, s erre nézve kérem ki Méltóságod nagybecsű közreműködését.

A mennyiben gróf Eszterházy Károly püspök számos levelei, valamint a hozzá intézettek és reá vonatkozók az egri érseki levéltárban, illetőleg az Eszterházy család levéltáraiban találhatók fel, s mind magán, mind hivatalos jellemére s működésére vonatkozó számos adat és nyom kell, hogy oda vezessen, vagy onnan induljon ki; — a mennyiben továbbá felőle, s szavai és tettei felől az egri nép s a megyei papság ajkán és a család körében is számos jellemző adatot, talán adomaszerűeket is, tartott fenn és őrzött meg még máig is a hagyomány, azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Nagyméltóságodhoz, hogy mindezeket összegyűjtetni s annak idejében rendelkezésemre, illetőleg annak, ki az életrajz megírására, felhívásom folytán vállalkozni fog, rendelkezésére bocsátani méltóztassék.

Á közművelődésnek alig lehet jobb szolgálatot tenni, mint azoknak a férfiaknak s törekvéseik- és működésüknek példányul állításával, kik a közművelődés érdekében buzgón és sikeresen működtek; s a nemzet életrealóságának és haladásának alig van biztosabb záloga, mint az, ha nagyjait megbecsüli míg élnek s emléküket megőrzi és tiszteletben tartja, mikor már meghaltak, de áldásosán hatni nem szüntek, — és soha nem is szűnnek meg!

1875. december 4-én tartott országgyűlési beszéd.

T. ház! Kötelességemnek tartom a t. háztól a kassai ipar-gépésztanodának az állam általi átvételére előirányzott 13.300 frt. megszavazását kérni. Juhász t. képviselőtársam megelőzött engem e nézetem támogatásában; mert igen alaposan felhozott minden érvet, melylyel kérésemet támogatni lehet. Köviden mégis fogom azt tenni. Ne méltóztassék gondolni, hogy itt egy reál- vagy egy polgári iskoláról van szó, ez egy practicus cursussal összekötött intézet, mely ép úgy mint a polytechnicum a technikusok számára, a mechanikusok kiképzésére áll fenn. Ez ép oly iparos férfiak kiképzésére van hivatva, a milyenekben nagy a hiány nálunk. Folyvást arról beszélünk, hogy agricol állam vagyunk és ily viszonyok között nem állhatunk fenn. De akkor épen azért kell az ipari kiképzés fejlesztésére súlyt fektetnünk. Csak tekintsük Ausztriát, mely épen most állít fel 11 hasonló iskolát, és mindenütt Európában, a hol ilyen ipari nevelni akarnak: felállítanak ily gyakorlati intézeteket, hogy azokban képeztessenek olyanok, kik az ipart vezetni képesek lesznek.

De azt fogja mondani valaki, hogy miért állítsuk azt fel épen Kassán. Erre csak az röviden fejeletem, hogy ott már létezik, tehát azt kell fentartani. Igaz, hogy kívánatos lenne az országban több helyütt új intézetet állítani, de rossz pénzügyi viszonyaink mellett szorítkoznunk kell arra, hogy legalább a meglévők tartassanak fenn. Mindezen indokoknál fogva kérem a t. házat méltóztassék ezen eredetileg beállított összeget, t. i. a 13.300 frtot megszavazni.

1876. decz. 7-én tartott országgyűlési beszéd.

Tökéletesen igaza van Bátli Károly t. képviselő úrnak, hogy nagy érdekeket phrasisokkal nem lehet előmozdítani és megoldani. Ugyanazon nézetben vagyok én is és nem is szoktam nagy kérdésekben phrasisokat használni. Abban is tökéletesen egyetértek vele és Molnár Aladár képviselő úrral, hogy az ipari oktatás nagyon fontos. Nálunk ezen oktatás még gyermekkorát éli. Annak, hogy még rendszeresítve nincs, és hogy e téren nem történt több: sok okai vannak, és nem csupán az, hogy ezen ügy eddig két miniszter ressortjába tartozott, bár ezt magam is hibának tartom. Minthogy azonban ezen ügy most a közoktatási minisztériumhoz fog áttétetni: hiszem, hogy a megnyílt magam a minisztérium ezen ügyet előmozdíthatja és javaslatokat és terveket készíttethet, az elő is fog mozdíttatni. Arról is biztosíthatom a t. házat, hogy e tekintetben részemről mulasztás nem lesz.

Ha azonban azt akarjuk, hogy az, a mit a minisztérium tervez, írott malaszt ne maradjon: szükséges, hogy a t. ház a maga idején a kiadásokat is megszavazza. (*Helyeslés.*) Tapasztaltuk ugyanis gyakran,

hogy elvben valamit helyesnek tartanak sokan és midőn a kivitelre kerül a dolog, azaz meg kell szavazni a költségeket: nincs rá hajlandóság.

Nem tulajdonítok rendkívül nagy fontosságot a kassai gépészeti iskolának; de annyi kétségtelen, hogy bizonyos haszna mégis van; s méltóztassanak a tavali költségvetési vitára emlékezni, minő harcza került: míg a ház a költségeket megszavazta! Hogy az ipartanítás az ipar emelésének egyik feltétele, az kétséget nem szenved; hanem én úgy látom, mert én is körül néztem kissé a világban, hogy nagyobbára mindenütt az ipartanítás és az. ipariskolák felállítása a már meglévő iparnak következése volt. Mind Franciaországban, mind Angliában nagy ipar létezett, mielőtt a rendszeres ipartanító iskolák létesíthettek. Ne méltóztassanak félreérteni; nem akarok én az ipartanítás ellen szólni. Szükségesnek tartom azt; hanem nálunk, ha e részben még oly tökéletes rendszer fog is kidolgoztatni, és ha ipariskolák fognak felállíttatni, míg az ipar emelésének többi feltételeit nem tudjuk meghonosítani: egymaguknak az ipariskoláknak nem lesz nagy eredményük. Az ipar meghonosításának első feltétele a tőke; a hol ez nincs, ott nincs ipar. Nálunk azonban nem képződik tőke. Magunk között vagyunk, tehát since-risálhatunk. *(Derültség.)* Nem akarok a magyar nemzet vagy a hazában lakó nemzetiségek ellen rosszat mondani; annyi azonban bizonyos, hogy meg-

van az a rossz szokásunk, hogy nálunk minden ember többet költ mint amennyit bevesz; ennélfogva adóságokat kénytelen csinálni. Ily országban pedig nem képződik a tőke. S ez nagy baj, sőt talán minden bajaink főkéntforrása. A másik ok, a miért nem tudnak nálunk gyarapodni az iparvállalatok, — és itt ismét nem akarok rosszat mondani iparos osztályunk ellen, melyet tisztetek, valamint, hogy tudom, hogy igen sok tisztességes kézműveseink és iparosaink vannak, hanem ha visszatekintünk a múlt évekre, midőn az industria kezdett nagyobb lendületet venni, láttuk, hogy igen sok vállalat, mely magában véve egészséges volt, megbukott. Miért? Mert hiányzott a soliditás. Addig, míg ez nem lesz meg ipari vállalatainkban: míg szokásainkat és életmódunkat nem tudjuk egyszerűsíteni; míg az országban nem fognak tőkék képződni: hiába állítunk ipariskolákat, iparunk nem lesz. Ne méltóztassanak félre érteni, nem akarok én — ismétlem — az ipari tanítás ellen szólni. Iparkodni fogok, hogy rendszeres javaslat dolgoztassák ki és az a ház elé kerüljön. *(Helyeslés.)*

**A magyar nyelv kötelező tanítására vonatkozó törvény-
javaslat tárgyalásakor 1879. ápr. 30-án a képviselőházban
tartott beszéd.**

Én csak köszönettel veszem azon szép és érdekes beszédet, a melyet Molnár Aladár t. képviselő úrtól a napi renden levő törvényjavaslat mellett elmondani hallottunk. Engedje meg azonban, hogy midőn ugyanez alkalommal ellenem jónak látott egy kis támadást is intézni, néhány szóval sine ira ezen támadásra feleljek. (*Halljuk!*)

Először is nagy hibának tekinti a t. képviselő úr azt, hogy én e törvényjavaslatot nem kötöttem össze a népoktatásról szóló törvényjavaslat revisiójával. Ha én ezt teszem, akkor bizonyára hajótörést szenvedett volna ezen törvényjavaslat, mert számos nagyon kényes természetű kérdés került volna akkor napirendre, a melyek talán az országgyűlésnek egy revisióját vették volna igénybe, és melyek képesek lettek volna a kedélyeket felizgatni (*Helyeslés jobb felől*), mert akkor napirendre jött volna a felekezeti iskolák, az egyházak autonómiájának kérdése és

akkor ellenünk lehetett volna fordítani a most célba vett intézkedést.

Hogy ez a törvényjavaslat nem kimerítő, azt megengedem, de én nem is tartom helyesnek bizonyos tárgyakról kimerítő törvényeket alkotni. A főbb részletek megállapítása elegendő, az apró részletek felvétele ellenben mindig maga után vonja büntetését. Minthogy ugyanis az ily részletes intézkedések experimentális természetűek és nem állandóak, és mint-hogy másrészt minden évben a törvényt revideálni és novelláris törvényeket a létezőknek javítása céljából alkotni nem lehet, kell, hogy bizonyos részletek a kormánynak rendeleti úton való szabályozásra fentartassanak. (*Helyeslés*).

Végre érintenem kell azon általa felhozott vádat is, hogy az itteni theologiai facultáson a tudományok nem magyar nyelven adatnak elő.

Ha valahol fektetnek súlyt a magyar nyelv tanítására és a magyar nemzetiségeknek érdekeire, úgy ez kétségtelenül az összes katolikus seminariumokban történik, melyek közül e tekintetben egyet sem veszek ki, a magyar nyelv mindenütt műveltetik. De ha tekintjük a magyar katolika egyház jellegét, akkor meg fogunk arról győződni, hogy bizonyos tantárgyak latin nyelven való előadása okvetlenül szükséges, mert katolikus lelkész nem lehet, a ki a latin nyelvet nem bírja. (*Helpy Ignác közbeszól: Hát más országokban?*) Bocsánatot kérek, de más országokban is

taníttatnak bizonyos tantárgyak latin nyelven. Emlékezzünk csak vissza, mi idősebbek, a kik mintegy harmincz évvel ezelőtt jártunk gymnásiumba, mi is csak azért tudtuk elsajátítani a latin nyelvet, mert bizonyos tantárgyak latin nyelven adattak elő.

A latin nyelven való tanításnak kiküszöbölését én ennél fogva a katholika egyház érdekeivel összeegyeztethetőknek nem tartom (*Mozgás a szélső balon*), hanem a mennyire hatáskörömhöz tartozik, mindig oda fogok törekedni, hogy minden seminariumban műveltessék ugyan a magyar nyelv, a mint ez egyébiránt történik is, de kijelentem, hogy azon szerepre nem adom magam, hogy oly intézkedéseket tegyek, melyeknél fogva a seminariumban és az itteni theologiai facultáson a latin nyelv gyakorlata elhanyagoltassék. (*Felkiáltások a szélső balon: Ezt senki sem akarja.*) A latin nyelven való oktatást el nem törölhetem, mert ha bizonyos tantárgyak latin nyelven nem adatnak elő, a katholikus papok nem tanulják meg a latin nyelvet.

**A magyar nyelv kötelező tanítására vonatkozó törvény-
javaslat tárgyalásakor, 1879. május 1-én a képviselőházban
tartott beszéd.**

T. ház! Szándékom volt a szőnyegen fekvő törvényjavaslat általános tárgyalásának végével röviden felszólalni, minthogy azonban annyi sajtóságos felszólalásokat hallottam ezen törvényjavaslat ellen: idején valónak látom most tenni meg megjegyzéseimet, főleg azon czélból, hogy a napirenden levő kérdést igazi értékére szorítsam le és ezen tárgyalás prosaicus természetét constatáljam, mert én legalább ezúttal nem érzek magamban semmiféle ünnepélyes hangulatot és a házban sem tapasztalom az ünnepélyes hangulatnak bármely jelét sem. *(Igaz, úgy van!)*

Jól tudom én, hogy hasztalanul írunk és beszélünk mi azok ellen, a kiket szenvedélyesség, előítélet, vagy szereplési vágy vezérel. *(Élénk helyeslés.)* Ezek e törvényjavaslatba olyan irányzatokat tesznek bele, a melyek absolute nincsenek benne. Ők úgy szerepelnek, mint rémlátók és igazi Don Quijote-ok, a mennyiben szélmalmi harczot vívnak ezen törvényjavaslat ellen. Érveiket azonban még sem lehet

ignorálni. Ezek a következőkben összpontosulnak. Mindenek előtt azt állítják, hogy e törvényjavaslat harcztot involvál a nemzetiségek és a nem magyar ajkú néptörzsek ellenében; hogy továbbá megtámadja az egyházak és felekezetek autonómiáját és szabadságát, hogy paedagogiai szempontból nem czélszerű s végre, hogy szakít a magyar politika traditióival.

De hogy ezen törvényjavaslatban a nemzetiségek elleni ellenszenvnek vagy épen harcznak nyoma sincsen, azt legjobban bizonyítja ezen törvényjavaslatnak genesisise.

Nemcsak számos törvényhatóság kérvényezett az országgyűléshez a magyar nyelvnek a magyar iskolákba való behozatala mellett, mint itt többször említettett, de tanfelügyelők, egyházi hatóságok útján biztos tudomásomra jutott, hogy az ország különféle részeiben nagyon számos község kívánja, hogy a magyar nyelv tanítása az elemi iskolákba behozassák. *(Igaz, úgy van!)*

A kormány tehát csak ezen kívánalmaknak és követeléseknek tett eleget, midőn ezen törvényjavaslatot készítette. *(Helyeslés.)* Én és az összes kormány ezen ügyet pusztán az érdek szempontjából tekintettük, mert csakugyan a nem magyar ajkú honpolgárok érdekében fekszik, hogy megtanuljanak magyarul, valamint az államnak szintén érdekében fekszik, hogy nekik mód és alkalom nyújtassék arra, hogy e nyelvet megtanulják. E törvényjavaslatnak

tehát semmi más tendenciája nincs. Nincs itt szó assimilatoról, mert annyit rólunk feltehetnek, hogy mi is tudjuk, hogy ennek ez után való elérése ma már elkésett dolog. *(Helyeslés.)*

De természetes, hogy mi a hangosan nyilvánuló követeléseknek eleget tenni akarván, csakis egy általános törvényt alkothattunk és nem csinálhattunk kivételeket sem Polyt, sem Szabovlyevich t. képviselő urak választó kerületei számára. *(Tetszés.)* Mert ha így cselekszünk, akkor visszaesnénk oda, a hol Európa 5—6 század előtt volt, midőn a mint Savigny római jogtörténetéből tudjuk, az egyik ember secundum jus romanum, a másik ember élt lege francorum seu visigothorum. Ha az említett t. képviselő urak Magyarországot ebbe a korba kívánják visszataszítani, mi ezen kívánságuknak nem vagyunk képesek eleget tenni. *(Élénk helyeslés és tetszés.)*

Az előadottak után tehát megvallom — igen nagy bámulattal hallottam Gebbel t. képviselő úrnak beszédét és benne kifejezett félelmét a nyelvi és nemzetiségi szolgaság miatt.

A másik érv, melylyel a törvényjavaslat ostromoltatik, hogy t. i. tönkre fogja tenni a hitfelekezetek autonómiáját, épen oly kevésbé áll, mint az első. Sajátságos, hogy midőn egyik részről azt mondják, hogy a kormány és különösen én a hitfelekezetek autonómiáját megtámadjuk, másrészről meg azzal vádolnak engem, hogy rendkívül engedékeny vagyok,

sőt valaki azt is mondta, hogy ultramontán vagyok. *(Élénk derűtség.)*

Megvallom, hogy a szerves összeköttetést a magyar nyelv tanulása közt az elemi iskolákban és az egyházak autonómiája közt nem látom. *(Tetszés.)* Ez ellenvetés csak az eredeti törvényjavaslat 8. §-ra vonatkozhatik, mely bizonyos ellenőrzést kíván a kormányra vindicálni e törvény végrehajtására nézve. No t. uraim! Ha ezt ellenzik, akkor egy kissé elkéstek, mert az 1791-ik és az 1868: XXXVIII-ik népoktatási törvény, valamint az iskolai hatóságokról szóló, később alkotott törvény biztosít bizonyos jogot a kormánynak arra nézve, hogy a felekezeti iskolákat is ellenőrizhesse és ha e törvények a jogot nem biztosítanák, a kormánynak kötelessége volna e jogot az állam érdekében a maga számára kérni. *(Élénk helyeslés)* Hiszen ha a kormánynak ilyen joga nem lenne, akkor az állam lemondana saját létezéséről. *(Élénk helyeslés)*

Megtámadtatik a törvényjavaslat paedagogiai szempontból is, és azt mondják, hogy e törvényjavaslat egyáltalában célhoz nem fog vezetni. Hiszen ha nem vezet célhoz, ugyan mért támadják meg önök oly élesen? *(Derűtség)*. Egyébiránt a paedagogok nézetei e tárgyra nézve nagyon különbözök. Azok a paedagogok, a kikkel én szoktam tanácskozni, egészen más nézetben vannak, mint a Polyt t. képviselő úr paedagogjai. *(Derűtség.)* Az élet és gyakorlat azonban

a legbölcsebb paedagog és az élet és gyakorlat e kérdést már eldöntötte, nemcsak a nyugati, hanem a keleti országokban is, de még nálunk is. Nálunk sok iskola van, a hol két nyelv sikerrel tanítatik.

Fölemlítettett itt a határőrvidék, a hol az elemi iskolákban a német nyelv tanított. S íme, sem a szerb orthodox egyház, sem a szerb nyelv és nemzetiség nem ment tönkre, hanem a német nyelv tanításának az eredménye az lett, hogy a határőrvidék szerb fiai oly befolyásra jutottak az osztrák monarchiában, mely őket számarányuknál fogva meg nem illetné. (*Élénk helyeslés*). A határőrvidékre nézve különben appellálhatok saját tapasztalatomra. 1873-ban, a volt magyar határőrvidék azon részében, mely ma Szörény megyét képezi, sok községben voltam, a hol azelőtt az elemi iskolákban a német nyelv tanított. És nem tapasztaltam, hogy azon községek megszűntek volna román községek lenni, vagy egyházi tekintetben valami sérelmet szenvedtek volna, hanem igenis tapasztaltam azt, hogy minden községben volt 5—10 polgár, a kik nekem s a velem járt Scudier tábornoknak képesek voltak panaszait s kívánságaikat német nyelven előadni. Ez volt a német nyelv tanításának eredménye s én óhajtom, hogy e törvénynek legalább is ennyi eredménye legyen. (*Elénk helyeslés.*)

Lesz-e mélyebb culturalis befolyása a magyar nyelv tanulásának? ez attól függ, minő apparátussal fog a kormány működni, s függ a magyar cultura

magasabb fejlődésétől, a mi csak az összes társadalom közreműködésének lehet eredménye. Végre — megengedem — az egy bizonyos mértékben föltételezve van a közoktatási politikától is. Nekem is vannak fogalmaim a közoktatási politikáról és talán szabad magamról hinnem, hogy fogalmaim helyesebbek, mint azoknak fogalmai, a kik minden közoktatási kérdésben mint antagonisták ellenem föllépnek. De egyébként a helyes közoktatási politikának is helyes sikere nem tisztán a közoktatási minisztertől függ.

Mielőtt tovább mennék, reflectálnom kell Gebbel Károly t. képviselő úrnak tegnapi beszédére, ki azt mondta, hogy a magyar nyelvnek az elemi iskolákban való tanítása az illető nép, tehát náluk a német vagy a szász nép műveltségének rovására lesz és ezáltal a magyar ajkú ifjak már eo ipso fölényben lesznek amazokkal szemben.

Nagyon rossznak kellene lenni a mi tantervünknek, hogy a német ajkú ifjak e veszélynek lehetnének kitéve. Én ellenkezőleg azt tartom, hogy épen a magyar nyelv tanítása által lesz alkalom adva a német ajkú ifjaknak, hogy a magyar ajkúak fölényben legyenek, mert két nyelv tudása a gyakorlati életben nagyon hasznos, de azonfelül maga a nyelvtanulás is paedagogiai és szellemi tekintetből hatályosan előmozdítja az elme fejlesztését.

Az mondatott, hogy mi szakítottunk a magyar politika traditióival, midőn e törvényjavaslatot betér-

jesztettük. Ezen állítás megczáfoltatott már tegnap. Magam elhoztam azon érdekes könyvet, a Eatio Educationist, melynek sok lapja a magyar nyelv tanításáról szól, de minthogy ez itt már fölhozott, nem akarok ismétlésekbe esni. (*Halljuk.*) Csak annyit mondok, hogy mi nem szakítottunk a magyar politika traditióival, mi folytatjuk a traditiókat. De nem is kortesfogásból terjesztettük be e törvényjavaslatot: erre nekünk nincs szükségünk.

Beterjesztettük azt a parlamentaris eszmék és szokások következtében, minthogy láttuk, hogy az országnak és a képviselőháznak túlnyomó nagy része kívánja e törvényjavaslat benyújtását és láttuk, hogy e kérdés megérett a megoldásra. (*Élénk helyeslés.*) Ha mi e megoldást másoknak engedjük volna át és leszavaztattuk volna magunkat, ez nagyon naiv eljárás lett volna. Ha más tekintetben naiv emberek vagyunk is, de ilyen naivitásra már még sem vagyunk képesek. (*Derültség és tetszés.*)

De egyébiránt a t. ház nagyon jól tudja, hogy e törvényjavaslat benyújtásával politikánk és nézeteink sem a bel- sem a külügyekre nézve nem változtak. Nem akarunk mi valami új politikai aerát inaugurrálni e törvény életbeléptetésével, Gebbel képviselő úrnak Tisza miniszterelnök úr beszédeiből és az én beszédeimből felhozott idézetei ma követett eljárásunkkal absolute nincsenek ellentétben.

A mikor mi azt akarjuk, hogy a magyar nyelv

az iskolákban taníttassák, vájjon akarjuk-e ezzel a nemzetiségeket elnyomni? A mint nem volt eszünk ágában, úgy ma sincs az, hogy a nem magyar tannyelvű iskolákat bezárjuk vagy a magyar nyelvet mint tannyelvet rájuk kényszerítsük. A mi pedig az egyházak és vallások szabadságát illeti, valósággal elferdítése a tényeknek, ha Tisza Kálmán miniszterelnökről és rólam azt állítják, hogy az egyházak autonómiáján és a felekezetek szabadságán akarunk csorbát ejteni.

Azon erős meggyőződésben, hogy a tárgyalás alatt levő törvényjavaslatban nincs semmi, mi akár a nemzetiségeket, akár az egyházakat és felekezeteket sértené, kérem a t. házat, méltóztassék azt elfogadni.
(Hosszas élénk helyeslés.)

1882. február 13-án tartott országgyűlési beszéd.

T. ház! Nem lehet szándékom egy nagy szabású egyházi és vallási vitát provocálni, hiszen annak nem lehetne semmi eredménye, mert azon fontos kérdéseket, melyek a vallásszabadság köréhez tartoznak, így a budget alkalmával, vagy egy petíció alkalmával megoldani nem lehet. De miután Irányi t. képviselő úr ezen kérdést napi rendre hozta, kénytelen vagyok az ő felszólalására és javaslatára némi észrevételt tenni. *(Halljuk! Halljuk!)*

A t. képviselő úr minden évben napi rendre szokta hozni ezen ügyet és körülbelül — a mi a dolog természetében fekszik, mert az igazságnak mindig ugyanazon kifejezése van — mindig ugyanazon érvekkel él. És ez állásomat könnyíti, mert körülbelül én is csak azt fogom mondhatni, a mit tavaly és máskor is mondtam. A lelkiismeret- és vallásszabadság olyan dolog, a melynek becsét nem lehet megmérni. Épen azért a kormány és azon párt, melyhez tartozni szerencsém van, mi épen olyan barátai vagyunk annak, mint a t. képviselő úr. *(Élénk helyeslés jobbfelől. — Ellenmondás a szélső baloldalon.)* Én nem látom

sehol nyomát Magyarországon a vallási és egyházi üldözésnek; sőt merem állítani, mint máskor is mondtam, hogy olyan mozgalom, a minő most Franciaország- vagy Németországban napirenden van, Magyarországon lehetetlen. (*Élénk felkiáltások: Igaz! Így van!*) Ha sokban elmaradtunk, de a vallási meggyőződés tiszteletében azt mondhatom, hogy az elsők között állunk Európában és e tekintetben a versenyt kiállhatjuk akárkivel. (*Élénk helyeslés jobbfelől*) Azonban a t. képviselő úr valami mást akar: az egyházi vagy vallásos testületek alakításának szabadságát; és erre nézve felfogásunk különbözik. A lelkiismeret szabadságát Magyarországon senki sem bántja és nem is szándékozik bántani; hanem a vallási testületek alakításának szabadságát mi másképen formulázzuk, nekünk arról más fogalmaink vannak, mint a t. képviselő úrnak.

Álképviselő úr egy általános törvénnyel akarja ezt tisztába hozni, mi pedig — a mint tavaly is mondtam — specialis törvényekkel. Igenis, ha itt az országban alakul egy felekezet, egy vallási consortium, a melynek dogmái az állam céljaival összeütközésbe nem jönek, azt mi sem ellenezzük, de ha alakúim akar egy hitfelekezet, a mely p. o. dogmái közé azt is beiktatja, hogy adót nem fizet (*Derűtség*) vagy pedig a mormonismust akarja üzni, (*Élénk derűtség*) avagy más efféle dolgokat, ezt nem fogjuk felvenni a szabad vallások sorába. De ha, mondom, valamely

vallási társulat céljai az állam céljaival ellentétben nem fognak állani, ha ezen társulat képviselője hozzám jön és engem arról meggyőz, akkor én leszek az első, a ki ezen ügyet a minisztertanácsba beviszem, a korona elé terjesztem és törvényjavaslat formájában a ház elé hozom. De mi az általános törvénynek barátai nem vagyunk azon okoknál fogva, melyeket a múltkor elmondottam. *(Helyeslés a jobb oldalon. Halljuk!)* Én nem mint ember, de mint politikus minden kérdést a magyar államiság és a magyar kultúra szempontjából tekintek és fogok fel; *(Helyeslés jobbfelől)* mert én azt hiszem, hogy oly törvény, minőt a képviselő úr követel, a létező egyházakat és egyházi, corporatiókat Magyarországon dissolutióba fogná hozni, a mi a magyar államiságnak nagy kárára válnék. *(Úgy van! a jobboldalon.)* Talán nem szükséges ezt bővebben fejtegetni — *(Egy hang a szélső baloldalon: De szükséges!)* no hát ha szükséges, megmondom, hogy teljes meggyőződésem, hogy a magyar evangélikus egyházban egy szakadás fogna keletkezni, és ki fogna fejlődni egy pánszláv töredék, a melynek képződése csakugyan a magyar államiságnak és nemzetiségnek nagy kárára válnék. *(Úgy van! a jobb oldalon. Halljuk! Zaj.)*

Ebből az okból, de még más oknál fogva is nem óhajtom ilyen formán egy általános törvénynek létrehozatalát, mert tekintve a mostani áramlatot s a kedélyek dispositióját, egy ilyen általános törvény

a hitfelekezetlenséghez, a „Confessionslosigkei”hoz fogna vezetni, ez pedig a mai társadalomnak legnagyobb mótelye, *(Úgy van! a jobb oldalon. Ellemmondások a szélső baloldalon)* mert ez minden pozitív vallásnak a megsemmisítésére vezet, a hol pedig a pozitív vallás megszűnik, ott megszűnik a pozitív jog is. *(Helyeslés a jobb oldalon. Ellenmondások a szélső baloldalon.)*

Egyébként, mondom, a lelkiismeret szabadságát tisztelve, ha valaki magát, mint individuum a felvett vallásokon kívül helyezi, mi az ő lelkiismeretét nem bántjuk; hanem azt a jogot nem akarjuk megengedni, hogy ő a létező egyházak keretén kívül neveltesse gyermekeit. *(Elénk helyeslés jobbfelől.)* Positív vallás és egyház nélkül a társadalmat összetartani, csupán politikával kormányozni sehol a világon nem lehet. *(Úgy van! a jobb oldalon.)*

Én e felszólalásomra vonatkozólag akarok valamit idézni és pedig nem szent Ágostonból vagy Bossuetből, vagy valamely modern theologusból, hanem Bénán egyik munkájából. *(Halljuk!)* Nem akarom az illető helyet francziául felolvasni, hanem felolvasom magyar fordításban. *(Halljuk.)* „A haza és a család az ember associatioi nagy és természetes alakjai. Mindkettő szükséges, de nem elégséges. Azok mellett fenn kell tartani egy oly intézményt, a melyben a lélek táplálékot talál, valamint a vigaszt és tanácsot, hol a jótékonyosság szervezkedik és ez

az egyház, vagy mondjuk az egyházak, melyeket soha nem fogunk nélkülözhetni a nélkül, hogy az életet, főleg a nőkre nézve kétségbeejtő szárazságnak ne tennők ki.“

Ezt mondja Bénán, a ki nem orthodox. Ő is elismeri a pozitív és a fennálló egyházak szükségét. Én azért nem fogadom el a t. képviselő úr határozati javaslatát. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

De reflectálnom kell egyéb szemrehányásai és vádjaira is. (*Halljuk!*)

Először vádol engem azzal, hogy én más egyházakhoz tartozó egyéneket is bizonyos adóra akarok szorítani. Érti valószínűleg a párbér kérdését.

Méltóztatnak tudni, hogy ezen párbér alakja a visitatio canonikában van. (*Halljuk!*) A hol erre nézve szerződés van, ott a legtöbb esetben a párbér a fundussal összekötött adónak tekintetik, s ott a kormány ezen nézethez ragaszkodott, ellenkező esetben nem tekintetem a fundussal összekötött adónak, de miután eziránt kételyek és panaszok támadtak, én az igazságügy és belügyi miniszter urakat felkértem, hogy tanácskozzunk ezen kérdésben és tisztázzuk ezen dolgot. Ők más nézetben voltak mint én és oda nyilatkoztak, hogy amennyiben ezen kérdés vitássá válnék valahol, az a bíróság ítélete által döntessék el. Én minisztertársaim ezen nézetét elfogadtam és így hasonló panaszok a jövőre nézve meg fognak szűnni.

Egy másik kérdés a zsidó iskola-alap kérdése. Ezen iskola-alap ugye ezen házban tárgyalatott és én azt az alapot a ház határozatai értelmében és szellemében kezelem.

Az erdélyi consistoriumok jogait nem bántottam, és a mit a hadügyminiszter tett, azért én nem vagyok felelős, minthogy én arról nem is tudtam semmit.

A mi az alapokat és alapítványokat illeti, bátor vagyok hivatkozni azon t. képviselő urakra, kik az alapok és alapítványok megvizsgálására kiküldött bizottságnak tagjai, hogy én mindig sürgettem ezen bizottságot, hogy tanácskozzék és tegyen jelentést a t. háznak, hogy ennek alapján végleg határozzunk az alapok és alapítványok jogi természete felett.

Az autonómia kérdése a legfontosabb kérdések egyike. Annyira mélyen belevág nemcsak az egyház viszonyaiba, de az ország jogaiba is. Méltóztattak engem interpellálni, de én innen azt válaszoltam, hogy a felség reservált jogainál fogva nem nyilatkozhatom, hanem azt mondtam, hogy azon munkálat épen az alapok és alapítványok mikép kezelésével is összefügg és hogy addig, a míg ez az ügy nem fog eldőlni, hogy t. i. minő jogi természetűek azon alapok és hogyan fognak kezeltetni, a kormány nincs azon helyzetben, hogy az autonómia ügyében előterjesztést tehessen. — A mi a muraközi kérdést illeti, épen én voltam az, a ki azt a napi rendre felhoztam, megkérvén ő felségét, hogy kir.

biztost nevezzen ki és indíttassa meg a tárgyalásokat, de én nemcsak magamnak, hanem a t. háznak is tartozom azzal, hogy figyelmeztessen ezen kérdés nehézségeire és az ezen kérdés körül fölmerült kéte-lyekre. És ismétlem, a mit már múltkor is volt sze-rencsém mondani, hogy e kérdés végleges megoldása előtt tekintetbe kell venni azt, hogy ha a Muraköz ki fog kebeleztetni a zágrábi érsekségből, akkor a, szlavonországi 40 községet is, melyek a pécsi dioe-cesishez tartoznak, ki kell kebelezeni, valamint nagy figyelmet érdemel az is, hogy a Muraköz kikebelezése esetén a zágrábi érsek nem lesz többé magyar püspök és nem fog a magyar kormány hatósága alatt állani. *(Úgy van! jobbfelől.)*

Megengedem, hogy felekezeti ügyekben hézagai vannak a mi törvényhozásunknak, ezeket csakugyan ki kell tölteni, és ez meg is fog történni. De én nem merném magamra vállalni a felelősséget azért, hogy a vallásszabadságról általában szóló törvény iránt javaslat terjesztessék a ház elé.

Lükő Géza 4. képviselő úr a legutóbbi ülésben határozati javaslatot nyújtott be, mely szerint utasít-tassék a kormány, hogy még ezen ülésszak alatt a kötelező polgári házasságról törvényjavaslatot terjesz-szen a ház elé. *(Halljuk!)* Ezen határozati javaslat indokolása közben a t. képviselő úr a kormányt és engem reactionariusnak bélyegez; de ez engem nem geniroz. Olyan vague fogalom ez, hogy míg ő engem

reactionariusnak mond, bizonyos táborokban azt mondják, hogy én felforgató forradalmár vagyok; s vannak másrészt egyes emberek, a kik nem akarják a polgári házasságot sem és nem akarnak egyáltalán semmiféle házasságot, hanem vad házasságban akarnak élni. (*Nagy derűlség.*) S vannak emberek, a kik nem akarják az állam és egyház közti viszonyok rendezését, mert nem akarnak sem egyházat, sem államot — hisz vannak ilyen emberek, ilyen pártok is s ezek bizonyosan a t. képviselő urat is reactionariusnak fogják mondani. (*Tetszés jobbfelől.*) De azt is mondta a t. képviselő úr, hogy én és a kormány oda sem merünk felemelkedni, a hol 1874-ben álltunk, midőn az én indítványomra kiküldetett egy bizottság, hogy tegyen javaslatot az állam és egyház közti viszonyok rendezése iránt.

A helyzet kissé változott, t. képviselő úr. Akkor egy concret eset volt előttünk, melyet tisztáznunk kellett volna: — a placetum kérdése. Ezen szempontból kiindulva, magam is indítványoztam ily bizottság kiküldését. Ezen bizottság össze is ült, munkálkodott is, jelentést is adott be. De miért nem volt az egész működésnek sikere? Mert a jelentés levétezett a napi rendről. De nem azért vétetett le, mert Bécsből jött intés, vagy mert valami vörös kísértetek jártak itt a folyosókon, hanem azért, mert Deák Ferencz maga is — a kinek oly nagy befolyása volt a képviselőházban, hogyha ő jónak s szükségesnek találta,

hogyan levétessek a napi rendről, az meg is történt, — mondom Deák Ferencz maga is mellette volt, hogy a jelentés levétessek a napi rendről. És miért? Mert a dolog nem volt még eléggé érett. (*Mozgás a szélső baloldalon.*) És bizonyos dolgok még most sincsenek megérve. Ugyan hiszi-e a t. képviselő úr, hogy ha a kérdéseknek complexuma, mely az állam és egyház közti viszonyok köréhez tartozik, napi rendre jönne — a mire különben legalább egy évi törvényhozás volna szükséges — de ha napi rendre jönne, vajjon nyerhetnének-e azok megoldást? Nem méltóztatik-e ismerni saját körében, saját pártjában e részben a nézetek állását? (*Helyeslés jobbfelől.*)

Itt van két kérdés, mely azon viszonyok körébe tartozik. Egyik az alapok és alapítványok kérdése. Vajjon gyorsan halad-e ez az ügy? És talán csak itt nálunk vannak akadályok? Ott önöknél nincsenek akadályok? (*Úgy van! jobbfelől.*)

Itt van a másik kérdés: a középtanodák szervezése. Ez is oda tartozik, a mennyiben épen az egyházak és a felekezetek ezen ügyet kezükben akarják megtartani. S vajjon kedvező-e az áramlat ezen kérdés eldöntésére? Midőn a múlt országgyűlés utolsó szakában nagy nehezen keresztül vittük az ügyet a közoktatási bizottságon és napi rendre tűzetett a házban, ki indítványozta annak a napi rendről való leszorítását? Épen az önök pártja. (*Élénk helyeslés a jobb oldalon.*) Ez tehát az igazi liberalismus? Beszélnek mindig a

mi álliberalismusunkról és a midőn bizonyos dolgokat liberális irányban tisztázni akarunk mi, önök azokat megakadályozzák. *(Élénk tetszés nyilatkozatok a jobb oldalon. Nyugtalanság a szélső balon.)*

A t. képviselő úr javaslatba hozza, hogy a ház utasítsa a kormányt, hogy a polgári házasságról szóló törvényjavaslatot a ház elé terjessze. Ezt a t. ház a legnagyobb inconsequentia nélkül nem tehetné. Itt van a törvényjavaslat az izraeliták és a keresztények közötti házasságról. Ezen javaslat a bizottsághoz utasított; a bizottság megteszi jelentését és akkor lesz ideje e tárgyban határozni. A t. ház vagy elfogadja a törvényjavaslatot, vagy nem. Én hiszem, hogy elfogadja, mindamellet, hogy az extrem-táborokban más nézetek vannak. De ha nem akarná elfogadni, akkor lesz idején a kormányt utasítani egy másik javaslat beterjesztésére. Én tehát ezen határozati-javaslatot szintén el nem fogadom.

Ezek után át kell térnem Hennán Ottó *(Halljuk! Halljuk!)* t. képviselő úr tegnapelőtti philippikájára. *(Halljuk!)* Ezen philippika, ha fontolóra vesszük a felszólalás lényegét és legbensőbb tartalmát, két részre oszlik. Az egyik résznek van reális alapja. Ő pártja nevében nyilatkozik, miként a magyar cultura és a közoktatás ügye az egész pártnak szívéen fekszik, attól várja az ország jövőjét. Előad némely bajokat és hiányokat, többek közt, hogy nincs minden községben iskola, mit én jól

tudok, de nem mondja, hogy hány községben állítottam fel iskolát. (*Tetszés a jobb oldalon.*) Elősorol némely hibákat a középtanodáknál, az egyetemeknél stb. Tökéletesen egyetértek vele. Hanem ha a t. képviselő úr azt hiszi, hogy valami új dolgokat mondott, nagyon téved. Nincs ember a képviselőházban, a ki ezen dolgokat nem tudná, vagy azt méltóztatik hinni, hogy én sohasem gondoltam ezen dolgokra és sohasem foglalkoztam velők? Nem praetendálom, hogy a t. képviselő úr tudjon és olvasson mindent, a mit mondok, írok, hogy olvassa körleveleimet vagy rendeleteimet. Mindezen dolgokkal én foglalkoztam és némely bajokat saját iniciatívám folytán talán orvosoltam is. Másik része felszólalásának csak az ő phantasiájának szüleménye. (*Derűlség.*) Itt vannak a nagy leleplezések. (*Halljak!*)

Először is a t. képviselő úr saját énjét leplezi le; mondja, legalább implicite, hogy a kormány azon tanférfiakat, a kik vele egyet nem értenek, üldözi. Ugyan ki üldözte a t. képviselő urat, míg a múzeumnál volt? (*Zaj a szélső balon.*) Én? Mondhatja ezt rólam? Nem tudok semmit arról, hogy kellemetlensége lett volna.

A t. képviselő úr magát mint martyrt állította oda, mert bátorsága van bizonyos dolgokat leleplezni. Ne méltóztassék ezt hinni, a t. képviselő úr positiója nagyon javul. (*Derűlség jobbfelől.*) Higyje el, hogy mindazon tanárok, kik a fegyelmet nem sze-

rétik, de sőt azon tanárjelöltek is, kik megbuktak, mind a t. képviselő úr protectióját fogják keresni; (*Zajos derűtség jobbfelől.*) sőt lesznek és vannak tanárok, a kik nálam kedvezményeket keresnek, azokat meg is kapják s ennek daczára el fognak menni a képviselő úrhoz és engem denunciálni fognak és oly adatokat fognak szolgáltatni, a melyek a képviselő urat tévútra fogják vezetni. (*Úgy van! a jobb oldalon.*)

A másik leleplezés az, hogy Magyarországon a tanárképzés és a tanárjelöltek megvizsgálása oly lax megy, hogy háromszor, négyszer tehetnek vizsgát. Mért nem méltóztatott az utolsó szabályzatot elolvasni, melyet ez ügyben kibocsátottam? Hisz nem a lax, hanem ellenkezőleg a szigorú eljárás miatt van panasz, mert a tanárjelöltek 50%-a meg szokott bukni. (*Tetszés a jobb oldalon.*)

Azt mondja a t. képviselő úr, hogy a laxitás miatt annyi tanár lesz, hogy ezek koldulni járnak és így én nevelem a proletariátust. Hiszem, hogy vannak tanárjelöltek, kiknek nincs hivataluk; de hát a minisztériumnak vagy az államnak kötelessége minden tanárjelöltnek hivatalt adni? Hisz akkor kötelessége minden ügyvédnek pörököt adni. (*Élénk derűtség.*)

Nem értem a t. képviselő úr felfogását ez ügyben. Nyilatkozata legalább nem illik azon tábor felfogásához, a melyhez tartozik. Hát megszüntessük a szabadságot általában s legyen talán a belügyi vagy közoktatásügyi miniszternek joga, hogy a tanú-

lókat bizonyos szakoknak szánja, hogy pl. jogász legyen 25, tanár legyen 15, hát ez a szabadság? *(Élénk tetszés jobbfelől)*

Hisz e felfogás szerint-kasztokba, vagy phalansterekbe kellene sorozni az embereket. Akkor azután csak annyi tanárjelölt lesz, a mennyi szükséges és annyi ügyvéd, amennyi per van. *(Zajos derűtség.)*

A harmadik nagy leleplezés: a visszaélés a beíratásoknál, a termék túltömöttsége stb. A t. képviselő úr azt mondotta, hogy egy tantárgyra be van írva 819 hallgató; de ezt az adatot én sehol sem találok. Igenis be van írva a leíró boncztanra 241, a tájboncztanra 188, az érzék szervekre 90, a gyakorlati boncztanra — a terem egész nap nyitva áll — 328. De ez nem egy tantárgy. Hogy volna lehetséges, hogy 819 hallgatója legyen egy tanárnak egy tantárgyból? Nem méltóztatott a dolgot vizsgálni. Nem mondom, hogy midőn az ember felszólal, kötelessége minden tárggyal foglalkozni, hanem ha az embernek szándéka van erősen támadólag föllépni, azon tárgyra nézve igen tájékozottnak kell lennie az embernek. *(Élénk derűtség jobbfelől)*

Mióta a boncztanra nézve a második cathedra egészen parallel cathedra lett, egyik tanárnak sincs annyi hallgatója. Bizonyos tantárgyaknak van 3—400 hallgatójuk; de nem tudom, hogy lehetne e bajon segíteni? *(Felkiáltások a szélső halon: Parallel tanszékekkel!)* Igenis parallel tanszékekkel.

Vannak a német egyetemeken is parallel tanszékek, de egyik tanárnak van 50 hallgatója, a másiknak 300. Ha már most itt is minden tantárgyra parallel tanszéket fogunk fölállítani, azért mégis meg fog történni az, hogy az egyik vagy másik tanár előadásaira, a kinek nagyobb híre van, a hallgatók nagyobb számmal fognak menni.

Egyébiránt ezen bajokra nézve nem fogunk találni orvoslást a beíratások megvizsgálásával. Erre nézve csak egy orvoslás van: még egy egyetemet kell fölállítani, mert roppant nagy a confluxus a budapesti egyetemre. Ma is a jogászok száma 1500. az orvosoké pedig 1000, több mint Bécsben. Vagy pedig kénytelenek leszünk, mert oda fog jutni a dolog, minden tantárgyra, különösen a demonstratív tudományok számára nemcsak külön parallel tanszéket fölállítani, mert utóvégre ez könnyebben menne, nem kerülne annyiba, hanem parallel intézeteket is fölállítani. így pl. ha még egy vegytani tanintézetet akarunk felállítani, mert kénytelenek leszünk arra, ez bele kerül 4—500,000 írtba.

A t. képviselő úr beszélt még a tanpénzekről. Én a tanpénzek kérdésére nézve tartottam enquetet, abban megbeszéltük a dolgot, de nem tudtunk a fölött tisztába jönni, valamint e kérdés általában egész Európában napi renden van és nincs tisztázva. Vannak egyetemek, ahol tanpénzek fizettetnek, másutt meg nem fizettetnek; némely helyütt egyenesen a

tanárok húzzák a tanpénzeket, máshelyütt azok az állampénztárba folynak be. Ez minden esetre igen fontos kérdés, mi a tanári fizetések kimérésével is szoros összefüggésben áll. Ha mi megszüntetjük a tanpénzeket, úgy bizonyos tanároknak 10—12,000 forint fizetést kell adnunk, a mint ez Németországban is előfordul.

Én tehát mindezen okoknál fogva nem fogadhatom el a t. képviselő úrnak határozati javaslatát. A mennyiben visszaélések történnek, meg fogom azokat vizsgálni és iparkodni fogok azokat megszüntetni.

De még nincsen vége a leleplezéseknek. A t. képviselő úr engem is leleplezett. (*Derűtség. Halljuk!*) Pedig fölösleges volt, mert én nem viselek maszkot. Én láttam már a t. képviselő urat maskarázva, de a képviselő úr engem még soha sem látott így. (*Zajos derűtség.*)

Hanem hát miből áll ez a leleplezés? (*Halljuk!*) Először, hogy nem vagyok alkotmányos érületű miniszter. Hja, saját érületemről Ítéletet mondani nem az én dolgom; hanem azt talán mégis mondhatom, hogy bár ő sokat tud, a mit én nem tudok, mert ő nagyon jóhírű tudós a természettudományok körében, s én nem foglalatoskodtam ezekkel, csak ide s tova mellékesen; de foglalatoskodtam mással, a jog- és alkotmánytannal, még pedig oly időben, a midőn — nem tudom a képviselő úr korát és

biographiáját — at. képviselő úr bizonyosan nem foglalkozott politikai és jogi kérdésekkel és talán némely dolgokat e téren én elő is segítettem. (*Éljenezés jobbfelől.*)

De leleplezte a képviselő úr az én temperamentumomat is és azt mondotta, hogy én olyan zsarnok ember vagyok, szeretek uralkodni, nem hallgatok mások tanácsára. Pedig méltóztassanak elhinni, hogy én a tanügy terén — s ezzel talán saját érdemeimet devalválom — mindig meghallgattam mások nézetét s tanácsát, sőt még azt is mondják, hogy sok enquétet tartok. Az egyetem ügyeiben minden kérdésben megkérdeztem az egyetemet: de személyes ügyekre nézve, méltóztassanak elhinni, hogy ha mindig a mások tanácsát követtem volna, bizony igen sok hasznos dolog az egyetemenél most nem léteznék és a legjobb tanárok egy része nem volna ott. Nekem nincsen semmi érdekem a kinevezéseknél, én protectiót nem szeretek gyakorolni, nekem nincsenek embereim, a kiknek hivatalt kell juttatnom s azt bizton állíthatom, hogy egy testület, a melyben annyi mindenféle érdekek vannak, nem járhat el oly elfogulatlanul mint én. Egyébiránt meg fogom kérdeni máskor is az egyetem tanácsát, de lesznek esetek, a melyekben nem fogom követni javaslatát.

Ilyen eset volt Hantken esete is, midőn 12 tanár ellene s 11 mellette nyilatkozott; de találkoztak az egyetemi tanárokon kívül igen jeles szakférfiak, a kik

azt állították, hogy Hantken oly tudományos tekintély a palaeontologia, terén, hogy senki sincs, a ki vele e téren concurrálhasson és ezért ki is neveztem. Es kineveztetése hasznára lesz a geológiai intézetnek és nem lesz kárára az egyetemnek.

Csak egy pár szóval kívánok még Dobránszky képviselő úr beszédére reflectálni, bár felszólalása inkább a részletes vitánál lett volna helyén. Mondhatom, hogy akkor, midőn miniszterré lettem, a legmagasabb állásúakon kezdve le a legalsóbb osztályokig ostromoltak az atyák, különösen olyanok, kiknek fiai a jogi facultásra jártak, hogy tegyek valamit nem a tanítási, hanem a tanulási szabadság körüi, mert hiszen a tanárok teljesítették kötelességüket, de a tanulók nem. Volt eset, hogy bár 150-en iratkoztak be, ezeknek egyik fele nem ment az előadásokra, hanem falura mentek mulatni, vadászni és a másik felének is csak tíz százaléka járt az előadásra. Ily körülmények közt nem volt más mód, mint behozni correctivumul a most dívó vizsgálati rendszert. Ne hasonlítsuk magunkat mindig Németországgal össze, nálunk ily kényszer intézkedésekre szükség van: nálunk nem a tanítási szabadságról kell gondoskodni, mert az létezik és nincs semmi tekintetben korlátok közé szorítva, de a tanulási szabadságnak nincs sikere, ez iránt van sok alapos panasz. Németországban a viszonyok kedvezőbbek e tekintetben a mieink ellenében. Ott a fiatalok, ha tanéveiken nem

tanultak, egyetemi tanéveik befejeztével neki adják magukat a tanulásnak, — a mi nálunk nem történik; és vannak ott ezen kívül még más vizsgák, melyek az egyetemi vizsgákat pótolják. És a tanszabadság ellen ott is igen sok panasz van.

Orbán Balázs képviselő úr előadására is van egy észrevételem. (*Halljuk!*) Előadása egyrészt épen azon címre vonatkozik, mely most szőnyegen van, a központi kiadásokra. A képviselő úr élesen meg támad engem, hogy milyen nagy mérvben szaporítom a személyzetet. En, t. képviselőház, midőn azon-pár egyén részére fizetés megállapítást kértem, csak kötelességemet teljesítettem. A pénzügyi bizottság megvizsgálta az ügyet és meggyőződött arról, hogy a létszámszaporítás épen a nyugdíj érdekében történik és a képviselő úr megtámad, hogy minő borzasztó tény, minő hazaárulást követek el azzal, hogy az alapból veszem azok fizetését.

Ugyan kérem a t. képviselő urat, nézze meg, nem minden alap maga fedezi-e költségeit, még a jótékonyági intézetek is; azt hiszem, ez is fedezheti a magáét. (*Helyeslés a jobb oldalon.*)

Kérem tehát a t. házat, hogy a központi kiadásokat megszavazni, a határozati javaslatokat pedig, melyekre nézve véleményemet volt szerencsém nyilvánítani, mellőzni méltóztassanak. (*Élénk helyeslés a jobb oldalon.*)

1882. február 14-én tartott országgyűlési beszéd.

T. ház! Nem szeretném a vitát feleseléssé degradálni, de mivel a képviselő úr beszédében adatokat hozott fel, a melyek által engem önmagámmal ellenmondásba akart hozni, csupán erre kívánok reflectálni; a többire nézve pedig örvendek, hogy a t. képviselő úr szép beszédet mondott: hanc veniam damus, petimusque vicissim. (*Zaj.*)

A t. képviselő úr megtámadott engem, hogy nem egy mértékkel mérek a felekezeteknek és erre nézve adatokra hivatkozott. Ezt én egyenesen tagadom és kijelentem, hogy azon adatok, a melyeket felhozott, alap nélküliek. A kalocsai intézetről tett említést a képviselő úr és kifogásolta azt, hogy az számadásainak felterjesztése alól dispensálva van. Mivel azonban ezen intézet a tanulmányi alap, vagy a kormány által egy krajczárral sem istápoltatik, mert magának van vagyona, a mi fölött a felügyeletet a kalocsai érsek gyakorolja, nem volna tehát semmi értelme, hogy miért követeljem ezen intézettől költségvetés előterjesztését. A képviselő úr idéz a középtanodai törvényjavaslatból egy paragraphust annak igazolására,

hogy a katolikusok kivételével más felekezeteknek nem engedtetik meg a külfölddel való érintkezés. Bocsánatot kérek, de a t. képviselő úr ez ügyben nincsen tájékozva. A szerzeteseknek az összeköttetést Rómával, nézetem szerint, vagy meg kell engedni, vagy pedig el kell törölni őket. *(Felkiáltások a szélső balon: Az kellene!)* Az önök kedvéért pedig nem fogjuk azon iskolákat megszüntetni, a melyeket a szerzetesek vezetnek, mert azok versenyezhetnek a képviselő mák felekezete által fentartott tanintézetekkel.

A mit a párbérré nézve felhozni méltóztatott, arra megjegyzem, hogy a párbér kérdése nem felekezeti, hanem jogi kérdés s voltak esetek, midőn az evangélikus pap kapott párbért olyantól, a ki nem tartozott felekezetéhez. A canonica visitációkra nézve a lelkészek és községek közt kötött szerződések irányadók és vannak esetek, hol ezen illetékek terhelik a birtokot, inhaerente fundo, másutt meg másképp áll a dolog.

Azért én ezen ügyben nem is bocsátottam ki általános rendeletet, hanem esetről esetre intézkedtem. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Ezzel befejezhetném beszédemet, de mivel tegnap, midőn a felekezet-nélküliségről szoltam, némelyeket megjegyezni elfelejtettem, mert nem készültem beszédre, kénytelen vagyok arra pótlólag elmondani, hogy miért perhorrescálom én a felekezet-

nélküliséget. *(Halljuk! Halljuk!)* Megengedem, hogy vannak emberek, a kik vallás nélkül is megélhetnek. Ha azután ezek az emberek állandóan megmaradnának ezen hangulatban, jó volna, de jönnek gyöngé momentumok, a mikor ezek vallást keresnek. Azt hiszik önök, hogy ezek valamely okos confessióba lépnek át? Nem, hanem a legbolondabb babonahitnek engedik át magukat. Én azt hiszem, hogy az erkölcsi világra jobb, ha valaki valamely positiv valláshoz, akár izraelita, akár katolikus vagy protestáns felekezeti! ez tartozik, mintha shaker lesz. *(Helyeslés.)*

Felhozott itt, hogy nagyműveltségű emberek és bölcsészek is voltak vallásnélküliek. Megengedem, csak hogy az emberi intézmények nem készülnek a philosophok, a nagyműveltségű és magas erkölcsű emberek, hanem a népek számára. Nem csinálhatunk mi confessiót kiváló műveltségű emberek, hanem igenis azok számára is, a kik kevésbé műveltek. *(Helyeslés jobbfelől.)* Sőt épen a demokratikus irány mellett, a melylyel szemben némely képviselő urak azt hiszik, hogy nem lehet egyházi intézményeket műveltek és nem műveltek részére létesíteni. Méltóztatnak azonban tévedni, ha azt hiszik, hogy én a felekezeteknek különböző mértékkel mérek. Megengedem, mert a csallhatatlanságot nem arrogálok magamnak, hogy egyik vagy másik emberrel szemben tévedtem; de nekem igen sok ismerősöm van évek óta — pedig nem vallásos indifferentismus, hanem socialis szoká-

saim következménye az, hogy nem tudom micsoda confessióhoz tartozik, és nem egyszer alkalmaztam bizonyos confessióhoz tartozó embereket magasabb tudományos intézetnél, a nélkül, hogy tudtam volna, micsoda confessióhoz tartoznak. Csak évek múlva, mikor a temetésükről olvastam a lapokban tudósítást, akkor tudtam meg, micsoda felekezethez tartoztak. *(Tetszés.)*

Én soha mást nem szoktam tekinteni, mint az embereknek érdemeit, tudományát s nem kérdezem, hogy micsoda confessióhoz tartoznak. *(Helyeslés és tetszés a jobboldalon.)*

**A középiskolai törvényjavaslat felől 1882. márczius 22-én
a képviselőház közoktatási bizottságában tartott beszéd.**

Engedje meg a t. bizottság, hogy én nyissam meg a mai tárgyalást és adjam elő egy pár szóval a törvényjavaslat genesisét, annak vezéreszméjét s álláspontomat e javaslattal szemben.

Ismereteseek önök előtt boldogult b. Eötvös Józsefnek, az első vallás- és közoktatásügyi miniszternek az újabb alkotmányos aerában törekvései, hogy a közoktatás ügyét, különösen a középiskolákat magasabb színvonalra emelje.

Ha ezen iskolák mind a kormány vezetése és rendelkezése alatt állanának, a kormány szabályok, rendeletek s kellő intézkedések által, törvény alkotása nélkül is elérhette volna célját, de mivel középiskoláink nagy része a kormánytól quasi egészen függetlenül működik: b. Eötvös szükségesnek tartotta oly törvény alkotását, melyben a korona főfelügyeleti joga a hitfelekezeti iskolák fölött, mely jog az 1790/91. XXVI. magyarországi és LIV. erdélyi törvénycikkeken alapszik, körülírássék olyképen, hogy a felekezeti iskolák is korunk kívánalmaihoz képest

emelkedhessenek s a felügyeleti jog gyakorlatánál minden collisio kikerültsék. A b. Eötvös törvényjavaslatának, valamint annak, melyet én nyújtottam be s mely most napi renden van, egyik vezéreszméje a tanítási szabadság; mert e törvényjavaslat szerint minden hitfelekezetnek, törvényhatóságnak, testületnek, sőt egyeseknek is teljes joguk van létező iskoláikat fentartani, valamint újakat állítani fel. E törvényjavaslatban nyoma sincs tanítási monopóliumnak, az állam omnipotenciájának a középiskolák körében. De nincs nyoma bárminemű elnyomásnak sem nyelvek és nemzetiségek irányában; mert e törvényjavaslat nem szándékozik megszüntetni azon gymnasiumokat vagy reáliskolákat, melyek tanítási nyelve román, szerb vagy német, valamint nem tiltja ily iskolák újabb felállítását.

De midőn ily szabadság adatik, azt szükségkép oly feltételekhez kell kötni, melyek az állam érdekeinek megóvását biztosítják; mert az államban korlát és mérték nélküli szabadság nem létezhetik.

Honnan erednek tehát e feljajdulások és panaszok a törvényjavaslat ellen? s alaposak-e azok?

Úgy látom, hogy az egész harag azon 71. §. ellen van irányozva, mely szerint a tanárjelölteknek a képesítő vizsgát magyar nyelven kell letenniük. A kik a magyar nyelvet bírják, azokra nézve ez nem lehet sérelem; s épen azért azokra nézve, kik magyarul nem tudnak, a miniszter kéri a felhatalmazást, hogy azokat bizonyos évek tartamára — a magyar

nyelvű vizsgától dispensálhassa, s így ezekre nézve is megszűnik a sérelem.

A b. Eötvös törvényjavaslata, valamint azon három javaslat, melyeket én nyújtottam be, nem tartalmazzák ezen rendelkezést, nem szólották a vizsgák nyelvéről, mert általában nem szóltak részletesen a tanárképesítésről és a képesítő vizsgálatokról. A múlt országgyűlésen a közoktatási bizottság a képesítés részletes meghatározását kívánván fölvenni a törvényjavaslatba, a többi közt ezen intézkedés is javaslatba hozatott és egyhangúlag elfogadott s mely most a t. bizottság előtt fekszik, s melynek tárgyalása ma a napi renden van.

A javaslat, ha jól emlékszem, körülbelül azzal indokoltatott, hogy a magyar állam — a mi létünk alapja — nem állhat fenn oly iskolák mellett s tehát nem tűrhet meg oly iskolákat, melyeknek tanárai nem tudnak magyarul; mert azok, mint a tapasztalás mutatja, a magyar államiságnak s magyar culturának ellenségei s annak ellenségeket nevelnek. S miután ezen indokolás helyes, felvettem az illető szakaszt törvényjavaslatomba; a t. bizottságtól függ ezt elfogadni vagy nem.

A tanárok képzése és képesítése egyébiránt is sok port vert föl; erről a részleteknél fogok szólni. Most csak annyit, hogy tudtomra e kontinensen nincs ország, hol a tanárképesítésre az államnak befolyása ne legyen. A képzést azonban szívesen átengedem a felekezeteknek, ha a képesítés az államra

bíztatik. Felszólalásom befejezéséül még egy pár megjegyzést kell tennem; t. i. ha törvény hozatik a középiskolákról, az nem lehet csupán a létező visszás állapotok registrálása; mert a hivatása ily törvénynek, hogy az oktatást magasabb színvonalra emelje; és az állam, bármicsoda párt jusson a kormányra s bárki legyen a miniszter, az egyházak s hitfelekezetek szabadságának épségben tartása mellett nem fog lemondani azon jogokról, melyeknek gyakorlatában van és azokról, melyek őt a felügyeleti jogból kifolyólag megilletik.

Kérem tehát a t. bizottságot, méltóztassék komolyan objective, sine ira et studio, fogni e törvényjavaslat tárgyalásához, hogy ezen annyi év óta függőben lévő ügy végre megoldáshoz jusson; s alkossuk meg a törvényt; és ha azt nem tudjuk vagy nem akarjuk megalkotni, ha oly nagy e téren az eszmezavar, hogy a középiskolákról józan s üdvös törvényt alkotni nem lehet, akkor ezen ügyet hosszabb időre le kell venni a napi rendről; mert az nem fér össze sem a parlament, sem a kormány méltóságával, hogy minden országgyűlési cyclusban benyújtassék egy törvényjavaslat azért, hogy az ne tárgyalassék; s ha nem adatik be, benyújtása színleg sürgettesék azon komoly szándékkal, hogy ne tárgyalassék. E játéknak végett kell vetni; kérem tehát, méltóztassék e javaslatot a részletes vita alapjául elfogadni. (*Élénk helyeslés.*)

**A közegészségtan egyetemi tanárához, Dr. Fodor Józsefhez
intézett levél. 1882. augusztus.**

A népesedési mozgalom s a népesség növekedése vagy hanyatlása a jelenben és a mint az észlelt törvények szerint alakulhat, a jövőben is a legfontosabb társadalmi kérdések egyike; mert attól van feltételezve a nemzetek politikai és közgazdasági súlya. És ha igaz, hogy ötven év múlva, vagyis 1932-ben az északamerikai Egyesült-Államok népessége 190 millió, Oroszországé 158, a Német birodalomé 83. Nagy-Britanniáé 63, Franciaországé ellenben csak 44 milliót fog tenni: mennyire fog változni szükségkép e nemzetek szerepe a világtörténelem terén?! Szemmel tartva az adatokat, szomorú benyomást tesz a népesedési mozgalom Magyarországra; a mi természetesen Magyarország lakosai halandóságával, a közegészségügyyei a legszorosabb összefüggésben áll.

A berlini közegészségügyi hivatal legutóbbi értesítése szerint a f. é. 31-ik hetében elhalálozott 1000 egyénből Párisban 21.6, — Londonban 20.1, Edinburgban 18.6, Bécsben 25.6, Prágában

25.7. A higienia-tanszéknek egyik feladata lévén ilyenmű kérdésekkel is foglalkozni, felkérem a t. tanár urat, hogy mellőzve egyéb adatokat, engem az iránt felvilágosítani szíveskedjék: mi okozhatja a nagy különbséget, a felsorolt városok s különösen a hozzánk közelfekvő — Bécs és Prága egyfelől, — másfelől Budapest közt, melynek halandósága ugyanazon a héten 35.2 volt?

Levél az Andrássy-úti (ezelőtt: sugárúti) tanítónőképezde igazgatójához, Zirzen Jankához. 1882. szeptember 19.

A sugárúti tanítónő-képezde épületének nagyobbításával, a mi már befejezéséhez közel áll, az intézet s Nagyságod feladatai is növekednek. Az elemi tanítónők képzése megszűnván az intézetben, Nagyságod tanítónőket a polgári iskola számára és nevelőnőket fog képezni s ezen utóbbi új feladatban fekszik új szerepének jelentősége.

Midőn mi magyar nevelőnőket fogunk képezni, leányaink számára új munkakört nyitunk, melyet eddig többnyire idegenek foglaltak el. De a dolognak más oldala is van. Tudom, hogy társadalmunk minden rétegében vannak lelkes nők, kik bírják a magyar nyelvet és érdeklődnek a haza ügyei iránt. De nekünk ennél többre van szükségünk. Mi azt kívánjuk, hogy a magyar nőben legyen az a közszellem, melytől áthatva, azonosítsa magát az ország léteivel, felvirágzásával; ne akarjon egyéb lenni, de követve az angol vagy francia nők példáját, ő magyar nő akarjon maradni. Ne tartson bon-tonnak mindent lenézni, a mi nem párizsi vagy legalább is nem bécsi, s mivel

a magyar ipar jövője nagyrészen éppen a nők kezében fekszik, ne tanúsítson kicsinylést, vagy éppen idegenkedést a magyar kéz- s a hazai ipar készítményei iránt, a külföldi divat előnyére.

Mert e jelenség, fájdalom, mindennapi. Oka pedig nagy részben az idegen nevelők, kik sok hamis fogalmat s hamis ízlést oltanak be a leányok szellemébe és sok hamis érzést a kedélyekbe. Ez ellen nincs más ellenszer, mint a magyar leányok nevelését magyar nevelők kezébe adni.

Ámde azok nem fognak tért nyerni az előkelő házakban, ha ezek kívánalmainak nem lesznek képesek megfelelni; e tekintetben még sok előítélettel kell megküzdenni. Az első feltétel tehát, hogy nyelveket tudjanak, első sorban németül és francziául, ha lehet angolul is, továbbá a zenében és rajzban is képzettséggel bírjanak. S a mi a nyelveket illeti: azokat szabatosan és jól kell tudniok, nem szabad sem a németet, sem a francziát hortobágyi accentussal beszélniük. A jó modor és lady-like megjelenés is szükséges, hogy a műveltségnek ne csak valódisága, hanem tetszetős és megnyerő külső színe is meglegyen.

Az állam Nagyságod rendelkezésére bocsátja a szükséges eszközöket, azok felhasználása Nagyságotól függ; valamint az idomítható anyag kiválasztása is Nagyságod és az igazgatótanács kezeibe van letéve. Éltrevaló, tehetséges, tanulékony és egészséges leányokat kell a nevelőnői pályára képző intézetbe

fölvenni: mert ha nem a cél jelentőségét vesszük fontolóra, hanem protectiókat akarunk gyakorolni vagy jótékonyági művet eszközölni: akkor az intézet nem fog megfelelni feladatának.

Én bízom Nagyságodnak mind szakértelmében, mind nemes buzgalmában s azért teljes megnyugvással bízom ez intézetet Nagyságod vezetésére.

1882. december 26-án tartott országgyűlési beszéd.

T. ház! (*Halljuk! Halljak!*) Méltóztassék elhinni. nem azért nem szólaltam fel, mintha talán ki akartam volna kerülni, hogy arra, a mit mondandó leszek, további megjegyzések vagy czáfolatok következhessenek, de főleg időkímélésből, és mert azt, a mit mondandó leszek, összesíteni akartam annyival inkább, mivel az egész vita alatt igen különböző tárgyak hozattak szóba, melyekre nézve, ha practicus eredményeket akarunk elérni, jobb lett volna a részletes vitánál, az egyes rovatok között tenni a megjegyzéseket. (*Helyeslés.*)

Még azon megjegyzést is bátorodom kockáztatni, hogy én nem találom ne tessék félreértetni — czélszerűnek a közoktatási minisztérium költségvetésének vitatását oly szoros kapcsolatba hozni a felekezeti, vallási és egyházi kérdésekkel; (*Helyeslés*) nem azért, mintha azt tartanám, hogy azok nem tartoznak ide, hanem, mert nem tartom helyesnek a közoktatás ügyét oly szoros összeköttetésbe hozni egyházi confessionalis kérdésekkel, minthogy ez által rossz példát adunk mindazon felekezeteknek, melyek

úgy is azt hiszik, hogy az egyház azonos a tanítással és azt állítják, hogy az államnak a népoktatáshoz semmi köze, és kívánják, hogy semmi befolyást ne gyakorolj on. *(Helyeslés.)*

Ezeket előrebocsátva, lesz szerencsém megjegyzéseket tenni mindazon határozati javaslatok és felszólalásokra, melyeket a napokban hallottunk. *(Halljuk!)*

Első vonalban áll a Muraköz elkülönítése. Megvallom, hogy e kérdés tekintetében Urváry t. képviselő úr irányában nagyon nehéz helyzetben lennék, ha a véletlen nem hozta volna úgy magával, hogy az újabb időben legalább, — nem beszélek a régibb időről — épen én nem kezdeményeztem volna ez ügyet. Talán hiba is volt ez, mert szememre lobbantatok. Továbbá nehezebb lenne a helyzetem, ha nem épen az én miniszterkedésem alatt hozatott volna a törvény, a magyar nyelv kötelező oktatásáról, s végre ha nem tettem volna semmit a Muraközben a tekintetben, hogy a magyar nyelv és magyar nemzetiség ott terjesztessék. De az én miniszterkedésem alatt létrejött Csáktornyán a praeparandia, azonkívül a polgári iskola, melyben a tannyelv a magyar, és a mely az állam által tartatik fenn, és mondhatom, hogy a magyar nyelv érdekeinek jó szolgálatot tesz. Végre iparkodtam, hogy azon clericusok, a kik a Muraközben remélik, hogy alkalmaztatni fognak, a magyar nyelvet tökéletesen elsajátítsák. *(Helyeslés.)*

Azt méltóztatott mondani, hogy miért nem iparkodtam megoldani az egész kérdést?

Én itt egészen őszintén fogok szólni, a mint kijelentettem Helfy képviselő úrnak is, hogy a keleti akadémia kérdésében egész őszintén fogok nyilatkozni, mert azt hiszem, hogy ha pár pillanatig kellemtelenséget csinálunk is magunknak, mégis jobb őszintén szólni, mint bizonyos dolgokat elhallgatva, megtenni a kezdeményt, mely némelykor könnyű, némelykor nehéz, *(Helyeslés.)* és csak később, az ügy fejlődésében, további tárgyalásában mutatkoznak kételemek, a befolyással bíró körök részéről. *(Halljuk.)*

Így a Muraközre nézve azon kételem keletkezett, hogy igenis, ha el fog különíttetni a zágrábi érsekségtől és e helyett par la force des choses ama 42 slavoniai község, mely ma a pécsi püspökséghez tartozik, fog odacsatoltatni, akkor arra többé nem lesz befolyása a magyar kormánynak; mert eddig a magyar minisztérium gyakorol arra befolyást, de ezen túl, a zágrábi érsek nem lévén magyarországi püspökség, nem fogunk rá befolyást gyakorolni, pedig ez Magyarország érdekében igen fontos posztó. Másodsor, hogy azon 42 slavoniai község Magyarországtól elkülönítvén, ezzel egy fontos posztót veszítenénk el, a mit pedig, tekintve a jövő chanceait, kár volna eljátszani. *(Helyeslés.)* És ezen elkülönítés folytán még más dolgok is fejlődhetnek, a melyekről azonban kár idő előtt beszélni. *(Halljuk!)*

De mutatkoztak az ügy tárgyalásánál nehézségek is. Ilyen volt az, hogy mindazon püspök, a kikkel értekeztünk a Muraköz átvétele iránt, vonakodott, azt állítván, hogy eddig nincsenek honát papjaik. Mert igaz, hogy ha ma elkülönítetik a Muraköz a zágrábi érsekségtől, rögtön az ottani népesség nem lesz magyarrá, ott mégis horvát papokra lesz szükség. A szombathelyi püspök, a kívül ezen ügyet tárgyaltuk, szintén azt állította, hogy neki a seminariomot ki kellene bővíteni és káptalani stallumot kellene alapítani, hogy ha a Muraköz oda csatoltatik a püspökséghez. Az elkülönítés tehát áldozattal is fog járni, és hogy ezt honnan fogjuk kiállítani, azt én nem tudom. *(Halljuk!)*

Egyébiránt tisztelt ház, ezen kérdés a napi rendről nincs levéve s annak tárgyalása folytatatni fog. Én tehát kérném a tisztelt képviselő urat, legyen szíves visszavonni határozati javaslatát. Én nem fogadhatom el, mert fölöslegesnek tartom. A tárgyalás e tekintetben, a mint mondtam, folyik és nem hagyjuk abban, addig is azonban, míg a kérdés meg nem oldatik, én szívesen el fogok követni mindent, hogy a magyar érdekek megóvassanak a Muraközben. Különösen, minthogy az ottani tanfelügyelőt a tisztelt képviselő urak is megdicsérték, a mi ritkaság, Őt meg fogom hívni és megbeszélem vele, hogy mit kellene tenni addig is, a míg ezen elkülönítés kérdése meg fog oldatni a magyarság érdekében! *(Helyeslés jobbfelől.)*

Mielőtt a többi javaslatokra és felszólalásokra áttérnék, ámbár nem szeretem, magamról is kell szólnom. *(Halljuk!)* A személyes dolgok gyakran visszatetszők ugyan, de némelykor a személy annyira össze van kötve a tárggyal, hogy ha a tárgyról beszélünk, lehetetlen ugyanakkor a személyről is nem beszélni. *(Halljuk!)*

Épen a múlt nyáron én mindenféle erős megtámadásoknak voltam kitéve. A katolikusok részéről az állított, hogy én minden alkalommal sértem a katolikus érdekeket és csakis a protestáns, a református és zsidó tanácsosokra hallgatok. *(Derültség. Halljuk!)* A protestánsok részéről pedig az állított, hogy megsértem a protestáns autonómiát, megsértem a protestánsok és különösen a reformátusok jogkörét és azok rovására mindent a katolikus érdekeknek áldozok fel. *(Derültség. Egy hang: Hát a zsidók?)* Még a zsidók is vádoltak mindenfélével. *(Derültség.)*

T. ház! Ezen panaszokban *contradictio van in terminis*. Mert ha a katolikusoknak van igazuk, akkor a protestánsoknak nem lehet és ha ezeknek van igazuk, akkor a katolikusoknak nem lehet. *(Zajos derültség.)*

Hanem, t. ház, én nem járok el clericalis szellemben, én laikus ember vagyok s nem fogok eljárni sem katolikus, sem protestáns clerikális szellemben, — mert van protestáns clericalismus is, *(Élénk helyeslés.)*

A vezéreszme, melyet én követek, még confes-

sionális dolgokban is mindig a magyar államiság s annak keretében a magyar cultura, — habár ez nem fog is Herman Ottó képviselő úrnak tetszeni. (*Derültség.*)

E szempontból szoltam és cselekedtem én mindig a vallásszabadság vagy inkább a keletkező új egyházak szabadsága kérdésében is. Ez iránt folynak a viták itten és Irányi képviselő úr több év óta és tavaly is mondott, én is hosszú beszédet mondtam el ezen tárgyban, melyet nincs kedvem ismételni. Én nem akarom állítani, hogy a t. képviselő úr minden esztendőben ugyanezt elmondja, de nekem nincs kedvem, mint mondám, azon beszédemet ismételni.

Egy eszmét azonban mégis kiemelhetek, a mit akkor állítottam, és most is állítok, t. i. hogy ha oly vallásfelekezetek fognak keletkezni, melyeknek doctrinái az állam céljaival ellentétben nem állanak, ezeket becikkelyezni és a bevett vallások közé felvenni lehet. És miután én szeretem, hogy szavaim és cselekményeim közt összhangzás legyen, azon hozzám intézett kérdésre, hogy mint fogok eljárni a baptisták irányában, azt mondom: tessék nekik hitvallomásukat beadni, én a dolgot meg fogom vizsgáltatni, és ha az ügy meg lesz érelve, és doctrináik az állam céljaival ellentétben nem állnak, én fogok törvényjavaslatot készíteni s azt a ház elé fogom terjeszteni.

Íme itt van a kezemben egy könyvecske, ne

méltóztassék rossz néven venni, ha német dolgot németül olvasok (*Halljak!*) „Glaubensbekenntniss und Verfassung der Gemeinden getauften Christen, gewöhnlich Baptister genannt.“

Ez a könyvecske tartalmazza a baptisták dogmáit. Egészben véve ezek a dogmák vagy doctrinák, az állam céljaival ellentétben nincsenek, kettőre azonban mégis lényeges megjegyzésem van.

Az egyik ez: „Gelehrte Kenntnisse halten wir für diese Aemter wünschenswehrt, jedoch nicht unerlässlich.“ A műveltséget az egyházak vezetőinél kívánatosnak tartják ugyan, de nem okvetlenül szükségesnek; s ezt nagyon betűszerint veszik: pedig én részemről a tudatlanság s a műveletlenség democratiáját nem szeretem. (*Élénk tetszés és derültség.*) Az itteni baptisták vezetője, kiről nem tudok s nem is akarok semmi rosszat mondani, végtére nem valami nagy theologus, mert asztalos mester volt (*Derültség*) és talán jobb volna neki, ha ezen mesterségnél marad. (*Élénk derültség.*)

Különben egészben véve művelt ember, de a többiek — a kik midőn kérdeztem, hogy kicsodák ők, ha nem csalódom, azt mondták, hogy apostolok vagy próféták, (*Derültség*) de hogy tudnak-e olvasni és írni, nem tudom bizonyosan, hanem úgy látszik, a műveltségnek igen alacsony fokán állnak, és hogy nem képesek egy egyházközséget vezetni, az iránt tisztában vagyok.

Még egy passust kívánok felolvasni ezen könyvecskéből. Ez a hadi szolgálatra vonatkozik: *(Halljuk!)* „Auch das Schwert gegen Feinde des Landes, zum Schutze der ihr anvertrauten Unterthanen zu gebrauchen, und halten wir uns deshalb verpflichtet, wenn wir von der Obrigkeit aufgefordert werden, Kriegsdienste zu leisten. Doch können wir uns auch herzlich mit solchen vereinigen, die rücksichtlich des Eides und des Kriegsdienstes unsere Überzeugung nicht theilen.“

Itt-tehát kilátásba helyeztetik, hogy ők, a mennyire Magyarországra vonatkozik, a nazarénusokkal is képesek összeolvadni.

De ezen két ponttól eltekintve, mondom doctrináik olyanok, hogy azok az állam céljaival absolute nem állanak ellentétben, és amennyire én informálva vagyok, vannak baptisták a külföldön, különösen Angliában és Amerikában, kik igen tisztességes emberek. *(Mozgás.)*

Doctrináik ellen tehát nekem ma nem volnának kifogásaim, de egész szervezetük s magukviselete iránt ma még kifogásaim vannak. *(Mozgás balfelől.)*

Először mint mondtam, nem találok célszerűnek, hogy itt oly felekezet létezzék, mely egészen műveletlen, tudatlan emberek vezetése alatt áll. Másodszor t. ház, a baptisták, nemcsak vallásuk szabad gyakorlatát vagy annak jogát keresik, hanem ők mindenek felett proselyták csinálásának jogát

keresik s ez az ő főhibájuk. Nem elégszenek meg azzal, ha istentiszteletet tarthatnak Budapesten, Szalontán, vagy akárhol, de titokban mindenütt proselytákat csinálnak s innen vannak azok a kihágások és verekedések, melyeknek ki vannak téve.

A katolika egyház törvényes egyház, meglehetősen jogkörrel van felruházva, de kérem a t. képviselő urat, ha egy kapuczinus vagy dominikánus egy tisztán protestáns községbe menne, s házról-házra kezdene járni mindenféle könyvecskékkel és proselytákat akarna csinálni: én nem fogom helyeselni, ha megverik, de valószínű, hogy megverik. (*Hosszas élénk derültség és tetszés.*) Nagyon sajnálom, ha ily dolgok történnek s azt hiszem, az ily dolgok orvoslását a policziánál és a bíróságoknál is lehet keresni, de méltóztassanak elhinni, hogy ez így van a baptistáknál, mert a mi őket jellemzi, az a rendkívüli intolerantia. Mindenütt azzal kezdik a térítést és térfoglalást, hogy azt mondják a többi felekezeteknek, katolikusoknak és protestánsoknak, hogy nincs istenük, hogy az ő istenük ördög, s csak a baptistáknak van istenük. (*Derültség.*) Ez a conduite-nek oly hiánya, hogy addig, inig e tekintetben nem fognak megjavulni, míg nem lesznek művelt emberek azok, a kik egyházi községeiket vehetik, míg nem fognak felhagyni a proselytacsinálással és ezen intoleranciával, addig ezen felekezetek tagjai becsületes emberek lehetnek ugyan, de nem lehet őket felvenni a bevett vallásfelekezetek közé. (*Élénk helyeslés.*)

Egyébiránt az egyik ok, a miért ellenzem ezen általános törvényt a vallásos consortiumok fölvételéről az, hogy a socialisták, a kiket Németországból kiűznek és mindenféle kalandorok idejönnek s prédikálnak a vallás ürügye alatt mindenféle socialista tanokat. Én nem hiszem, hogy ezt a magyar állam és a magyar cultura érdekei megengednék. *(Helyeslés.)*

Némi rokonságban, habár nem is összekötésben van ezen tárgygyal Zsilinszky Mihály képviselő úr felszólalása a nazarénusokról. ő ezen állapotokra irányozta figyelmünket.

Tudjuk mindnyájan, hogy léteznek nazarénusok tudjuk, hogy szaporodnak és hogy milyen visszaéléseket követnek el. Erről tehát nem szólok. Hangsúlyozta a t. képviselő úr ez alkalommal a lelkiismeret szabadságát és e tekintetben teljesen egyetérték vele. Én ezen nazarénusokat veszélyes embereknek tartom a társadalomra nézve; de erőszakot még sem lehet rajtuk elkövetni, velők szemben is tisztelem a lelkiismeret szabadságát.

De egyetérték Zsilinszky képviselő úrral abban is, midőn azt mondja, hogy az ő tanai oly veszélyesek, hogy őket a többi vallásfelekezetek körébe felvenni nem lehet, mert oly secta, mely a mai viszonyok közt, mikor mindenki fegyverköteles, a védkötelezettséget nem ismeri el, veszedelmes tant hirdet és ez nagyon könnyen átmehet az adókötelezettségre is, pedig az nagyon kényelmes dolog. *(Derültség.)*

Hanem mivel ezen secta létezik és megvallom, mint informálva vagyok, terjed is, és e tekintetben talán az egyházi hatóságok volnának képesek a baj terjedésének nagyobb sikerrel elejét venni, mint az állam és policia, mégis kénytelenek voltunk némely intézkedéseket tenni. Csudálkozom, hogy Zsilinszky képviselő úr ezt nem tudta. A rendelet itt van előttem. Kiadta elődöm, boldogult báró Eötvös József, és később én.

Ezen rendelet szerint az anyakönyvek vezetését tehát a nazarénusokra vagy Krisztus követőire még most nem lehet bízni, de másrésről a kormánynak nem lehet feladata bárkit is e hon polgárai közül vallási meggyőződése ellenére valamely vallás tanainak követésére kényszeríteni, ennél fogva ne kívánja a nazarénusokat kényszeríteni arra nézve, hogy halottjaikat és szülöttjeiket valamely bevett vallásfelekezet papjánál maguk jelentsék be, de azt jogosan megkívánhatja, hogy a bejelentést az illető hatóságnál pontosan teljesítsék.

Idáig mehetünk, tovább nem.

Megkísértem törvényjavaslatot formulálni, de annyira bonyolódott a dolog, hogy végre felhagytam vele. Nem fog más hátramaradni, mert végre nazarénusok léteznek, és baptisták is, habár ezek nem vétetnek fel a törvényes vallásfelekezetek körébe, de minthogy léteznek, gondoskodni kell a rendezésről és legjobb alkalom lesz erre a polgári törvénykönyv

tárgyalása, a mikor a házassági és örökösödési kérdések általánosan rendeztetni fognak. *(Helyeslés.)*

Helfy és Hegedűs képviselő urak a vallási és felekezeti kérdésekről átmentek a közoktatási és iskolai kérdésekre. Közösen fogok nekik válaszolni, de mivel Helfy Ignác t. képviselő úr két kérdést intézett hozzám, először azokra fogok válaszolni.

Először azt kérdezte tőlem, micsoda intenióval hívtam össze a tanfelügyelőket és minő tervezetet készítettem? Egészen őszintén válaszolok. Én a határszéli megyék tanfelügyelőit csoportonként meghívtam és értekeztem velők, hogy a magyar cultura, a népiskolai és ipartanítás tekintetében mit kellene az illető vidékeken tenni.

És miután ezek nem voltak titkos conventiculumok, mondhatom, nagyon sajnálom, hogy Helfy Ignác, Németh Albert és mindazon képviselő urakat, kik annyira perhorrescálják a tanfelügyelőket, nem volt szerencsém meghívhatni, hogy látták volna, minő buzgó szakértő és művelt szakemberek azok. *(Helyeslés.)*

Megállapodtam egy tervben, melyet azonban rögtön keresztül vinni finaciális okoknál fogva nem lehet, mert annak keresztülvitele az investitiókon kívül 400—500,000 frtba kerül. A tervet be fogjuk fejezni, mert még az Ausztria és Steierországgal határos tanfelügyelőkkel nem értekeztem; azokat is meghívom, megállapodom és a körülmények szerint,

a mint az ország financiális állapota megengedi, vagy egy évben, vagy fokozatosan, keresztülviszem, a mi a tisztelt háztól fog függni. *(Helyeslés.)*

Helfy képviselő úr másik kérdése a keleti akadémiára vonatkozik. Ezen ügyben is egész őszintén fogok szólni. *(Halljuk!)* Először sohasem ígértem, — hogy az én iniciatívám mellett egy keleti akadémia fog életbeléptettni, hanem szoltam a keleti nyelvek semináriumáról és erre legfelsőbb helyről nyertem is felhatalmazást.

Továbbá sohasem mondtam, hogy nekünk nincs jogunk keleti akadémiát felállítani. Nincs külügyminiszter, de nincs Bécsben senki, a ki kételkednék azon, — valamint mi nem kételkedünk — hogy nekünk jogunk van keleti akadémiát felállítani. *(Helyeslés.)* Ez tisztán opportunitás kérdése. *(Közbeszólások: Pénzkérdés.)*

Nem csupán pénzkérdés, opportunitás kérdése. Tegyük fel, hogy mi felállítjuk a keleti akadémiát. Először is a diplomatai pályára tulajdonképp nem készülnek a növendékek, hanem arra mehet mindenki, a ki a jogot és államtudományokat elvégzi és maga idejében leteszi a diplomatai vizsgát: „Diplomaten-Prüfung,“ és absolute nem szükséges, hogy a keleti akadémiái cursuson keresztül menjen.

A keleti akadémián most igen sok magyar ifjú van, kik azt jó sikerrel végzik, mint consul-elévek és most is annyian vannak, hogy nem tudnak velök mit

csinálni. Ha mi felállítjuk a keleti akadémiát, mert ha az országnak pénziája megengedi és ha a t. háznak kedve van azt megszavazni, jogi tekintetben nincs semmi nehézség, első kérdés: nem lesz-e az üres? És másodszor ha nem lesz üres, mit akarunk ez elévekkel csinálni? Bécsben is csak kettőt-hármat tudnak alkalmazni, a többiekkel embarrásban vannak. Azt hiszem tehát, hogy mi, a kik pénzügyi tekintetben egy kissé meg vagyunk szorulva, sokkal nagyobb haszonnal vagyunk képesek a költséget egy más tanintézet felállítására felhasználni.

Említettem indokolásomban, és ezt a t. képviselő úr is felemlítette, hogy nekem szándékom van a kereskedelmi akadémiában egy osztályt állítani fel, a melyben oly kereskedők fognak képeztetni, a kiknek hivatásuk a kelettel összeköttetésben lenni.

Mert az tökéletesen áll, hogy ha nekünk kereskedelmünk lehet, az csak kelet felé mehet, még pedig fokép ipar tekintetében, mert nyerstermékeinkkel kelet felé nem mehetünk. Nekünk iparra van tehát szükségünk, az pedig mostanában nem igen akar fejlődni, mert egy bizonyos mánia uralkodik Magyarországon, a mely szerint minden, a mi itt Budapesten, vagy hazánkban egyébütt készül, az nem elég jó, rossz. (*Élénk tetszés.*)

Ez a legnagyobb akadály a mi iparunk fejlődésének. Azonban remélem, hogy iparunk lesz par la force des choses, mert oly országban, melynek tár-

sadalmi tekintetben annyi ipari szükséglete van, az ipar fejlődése el nem maradhat. (*Élénk helyeslés.*) És ezen iparral folytatható kereskedés a kelet felé, nem ugyan a messze távolban, de a szomszéd tartományokban és a Levanteba fogja venni irányát. (*Helyeslés.*)

Tekintve a jövőt, kívánom tehát, hogy ily kereskedők képeztesse ki az árúismében a keleti viszonyok ismeretében és azután a keleti nyelvekben is, de nem az arabs és perzsa nyelvekben okvetlenül, mert kereskedelmünk tekintetében főfigyelmünket a Levantéra kell kiterjesztenünk és a szomszéd tartományokra, mert ha vásárpiaçzot akarunk találni azon iparkészítményeinknek, a melyek most léteznek és a melyek még a jövőben fejlődni fognak, e piaçzot nem Perzsiában és Kelet-Indiában kell keresnünk, hanem a szomszéd tartományokban, legfeljebb még Konstantinápolyban és Kis-Ázsiában.

Arra kérem tehát a t. házat, ne méltóztassék elfogadni a t. képviselő úr határozati javaslatát, még pedig nem azért, mintha az jogi kérdés volna, hanem mert nem opportunus ily intézet felállítása.

Hegedűs László képviselő úr, valamint Helfy képviselő úr beszéltek mindenféle közoktatási dologról, kezdve az egyetemnél, egészen le az elemi iskoláig; különösen Hegedűs úr szememre vetette, hogy mindig abban a gyengében szenvedek, hogy szeretek initiálni, javaslatba hozok egy harmadik egyetemet

a nélkül, hogy iparkodtam volna a második egyetemet kellőleg felszerelni.

Méltóztattak tapasztalni, hogy én évről-évre kéresek, javaslatokkal lépek a ház elé, hogy a mostani egyetemet felszerelhessem. Felszereltük már a vegytani intézetet és most gondoskodni akarunk a boncztani intézetről.

Én sohasem tettem konkrét javaslatokat egy harmadik egyetem felállítására nézve; de ismerve az itteni egyetem állapotát, attól tartok, hogy egyszer csak itt az egyetemnél meg fog akadni minden, mert már ma is annyira túlnépesedett. Tehát legalább előre kell tanácskoznunk arról, hogy vajjon nem lesz-e szükség egy harmadik egyetemre.

Én nagy örömmel vettem a múltkor a kérvényi bizottság abbéli határozatát, a melynél fogva felhívott, hogy készítsek javaslatot a túlsók jogakadémiák mikénti apasztása iránt. Ez az apasztás bizony nem fog közoktatási ügyünk kárára szolgálni. Ezt nem az akadémiák iránti ellenszenvből mondom, de mint méltóztatnak tudni, nincs Európában ország, a hol annyi jogakadémia volna, mint nálunk (*Helyeslés*) és ez igazi erő- és pénz pazarlás, mert vannak akadémiáink a melyekben 8—10 tanár is működik, szóval nagy apparatus áll rendelkezésre és van csak harmincz növendék. (*Helyeslés.*) Ha tehát ez akadémiáinkat valamiképen át akarjuk alakítani, ezt csak akkor tehetjük czélszerűen, ha egy harmadik egyetem felállításáról gondoskodunk. (*Helyeslés.*)

Szolt még két t. képviselő úr a középiskoláról, és ma is egy nagyon érdekes conversatiót hallottunk, szintén a középiskolákról. (*Halljuk!*) Én azt gondoltam, hogy ebből az érdekes conversatióból tanulni fogok (*Derültség*) és ennek folytán valami újat kezdeményezhetek. De megvallom, hogy habár nagyon humoros is és caricatura-féle volt előadása és ha erre én is el tudnám magamat ragadtatni, én is tudnék caricaturát festeni, (*Zajos, hosszas derültség*) de nem teszem. Ott van, mint első panasz a túlterheltség. Hát t. képviselő urak, azok, a kiknek egy kis tehetségük és ambíciójuk volt arra, hogy első sorban legyenek, azok hajdan rendkívül sokat tanultak, épen úgy, mint a mostaniak, ép úgy tanulták a classikusokat, magam tapasztalásából tudom, reggel 3—4 órakor keltek fel a tanulók és tanultak. Túlterhelve voltak tehát akkor is. De hát hol keressük az orvosszert? hogy szabályozzuk a tanrendszert? Talán unalmas a tisztelt háznak, ha e kérdéssel tovább foglalkozom, de annyiszor felhozott, hogy nem fog ártani, sőt szükséges, ha ezt a képviselőházban megbeszéljük. (*Halljuk! Halljuk!*)

Én a kérdéssel igen sokat foglalkoztam t. ház, akár elismeri Herman Ottó képviselő úr, akár nem, de bővebben szoktam vele foglalkozni. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) Mert sokszor hallva a panaszt a túlterheltség ellen, ex asse kívántam tanulmányozni a dolgot, hogy segíthessek rajta. Sorban elővettem tehát

a tantárgyakat. Lássuk, mit lehet kihagyni belőlük. Kérdem: lehet-e elhanyagolni a classikus nyelveket? Nem. Mert akkor kivetkőztetjük a gymnasiumot természetéből, hivatásából. A szülők, a kik nem kívánják, hogy gyermekeik a classikus nyelveket tanulják, ne küldjék azokat a gymnasiumba, hanem küldjék a reál- vagy polgári iskolákba. (*Helyeslés.*) Lehet-e kihagyni a természettudományokat, és behozni tisztán a régibb rendszert?

Tudjuk, milyen nagy szerepet játszanak a természettudományok a különféle pályákon. Azok, a kik a nyolcz gymnasialis osztályt elvégezve, nem szánják magukat sem az orvosi, sem a természettudományi pályára, hanem theologus vagy jogász lesz belőlük, vájjon helyes-e, hogy ezek semmit se tudjanak a természettudományokból? Azt hiszem, nem. (*Úgy van!*) Vannak az általános műveltséghez tartozó bizonyos tantárgyak: földrajz, történelem, ezeket, valamint a magyar nyelvet és a modern nyelveket, csak nem lehet kiküszöbölni, sőt épen concentrálni kellene a tanulmányt, nézetem szerint a magyar nyelvre, modern nyelvekre és matematikára. (*Helyeslés jobbfelől.*) A matematikát nemcsak mint elősegítőjét a természettudományoknak, de mint a szellemi disciplina fejlesztőjét sem lehet kihagyni. (*Helyeslés.*) Mi tevők legyünk tehát? Helyes mértéket kell tartani mindenben és bárminő mesterkéltséget készítsünk is a középiskoláknak, csak akkor lesz meg a kellő ered-

mény, ha a vezetés, az oktatás jó kezekben, (*Úgy van! jobbfelől*) ha a tanerők működése öszhangzásban van, s ha a kellő mérték megtartatik mindenben. Ez a kellő mérték pedig épen a paedagogiai bölcsesség maga. Másrészről sikerre csak úgy számítunk, ha rendkívül gyenge tehetségek nem küldetnek gymnasiumba, mert gyenge tehetséggel siker nem érhető el. De a középiskolai tanítás sikeréhez, harmadszor, a társadalmi szellem is nagy mértékben hozzájárul. Ha a gyermek nem hallja otthon, hogy ez, vagy ama tantárgy felesleges, ha nem carrikirozzák otthon folytonosan a tantárgyakat és tanárokat, akkor a gyermek nem fogja elveszteni a kedvét a tanulástól. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Méltóztattak felhozni a reáliskolákat s azt mondani, hogy azok feleslegesek; én pedig ellenkező nézetem vagyok. A modern élet két áramlatban megy, vannak pályák, a hol tökéletes gymnasialis iskoláztatás szükséges, vannak ismét más pályák, hol ez felesleges. A modern nyelvekkel, a modern irodalommal és a természettudományokkal a műveltség igen magas fokát el lehet érni. Én tehát nemcsak fentartandóknak tartom a reáliskolákat, de meg vagyok győződve, hogy a dolgok sohasem fognak akként fejlődni, hogy ne legyen kétféle iskolára szükség. Lesznek a classicus irodalommal összekötött iskolák és lesznek olyanok, melyek a matematikán és a modern nyelveken alapulnak.

Az ilyen tanterveket, melyekről Hennán t. képviselő úr beszélt — és Huxleynek annyiban igaza van, a mennyiben a természettudományokra alapított oktatásról van szó — de hogy minden egyebet elhagyjunk, és mindent felforgatva egészen új tantervet állapítsunk meg, olyant, a milyen sehhol sincs a világon, ezt a dicsőséget én neki engedem akkorra, mikor ő közoktatási miniszter lesz. (*Élénk hosszas derültség.*) Ám zavarja össze akkor a jelenleg létező viszonyokat s kezdje újra az emberiség történetét A-tól; de hogy el fogja-e a Z-ig végezni, azt nem tudom. (*Zajos derültség.*)

Helfy képviselő úr személyes dolgokban is fellépett irányomban és kérdezte: vajjon lesz-e annak valami nyoma, a mit én teszek? Azt hiszem el fog múlni és valamennyiünk működésének nem lesz sok nyoma. Az igazi nagy emberek, a kiknek nevei örökösök: azok a nagy művészek, írók, költők, egy Goethe, egy Michel-Angelo, egy Raphael. Mi nem tartozunk azok közé. (*Derültség.*)

Én azzal nagyon keveset foglalkozom, mit fognak rólam mondani: Vanitas vanitatum et omnia vanitas. (*Tetszés.*) Nekem egy kis örömöm telik a cselekvésben, (*Élénk éljenzés*) mert végre az egy kis gyönyört ad az élet küzdelmei közt. (*Élénk helyeslés.*) Nem gondolnám, hogy ez nevetséges volna, a mint tegnap itt valaki mondta. Nevetségesnek találom inkább azt, hogy vannak bizonyos emberek, kik csak

az eredményt óhajtják élvezni, de dolgozni nem szeretnek. *(Élénk helyeslés.)*

Helfy t. képviselő úr engem a belügyminiszter úrral is némi ellentétbe akart hozni, mert azt mondta, hogy én össze akarom szorítani a jogi tanulmányokat, a belügyminiszter pedig a tisztviselők minősítéséről szóló törvényben bizonyos állásoknál követeli a jogi tanulmányokat. Én ezt ellentétben levőnek nem látom. Én nem akarom megnehezíteni, hanem azt akarom, hogy a jogi tanulmányokra azok ne menjenek, a kik ottan nem boldogulhatnak; mert az sem nekik maguknak, sem az országnak nem válik javára, hogy az iskolából mint szellemi proletárok jöjjenek ki. *(Élénk helyeslés.)* Azoknak, kiknek esze, tehetsége van, minden pálya nyitva áll, a tehetség nélküliek pedig csak terhére vannak az iskolának és maguknak. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Ezzel némiképen összeköttetésben van a tanpénzek kérdése. Ennek alapján is intéztek ellenem több támadást. Az egész világon léteztek tanpénzek és sokkal nagyobbak, mint nálunk. Szerintem az nagyon természetes és méltányos, hogy ha valaki az állam speciális intézményét saját céljaira igénybe veszi, az annak fentartásához is járuljon egy kissé.

Motiválva lett ez az apparátusok kiegészítésével, mert van sok intézet, melynél hiányosak a taneszközök, és pedig különösen azon intézeteknél, a melyek az állammal semmi összeköttetésben nincsenek;

ellenben mondhatom, hogy ott, hol az iskola a kormányval összeköttetésben van, az apparátusok jó részt, pénzerőnkhez aránylag, be vannak szereztve. Végre a tanügyeknél és a legnemesebb céloknál is, a financiákat egészen figyelmen kívül hagyni nem lehet.

Egyébiránt biztosíthatom, a t. képviselő urakat, hogy minden szegény gyermek, a ki écsakugyan tehetséges, felmentetik a tanpénz fizetése alól.

De egyszer végre szakítani kell azon előítélettel, hogy a munka szegény. *(Élénk helyeslés.)* Az nem demociatia előttem, mikor mindenki iskolázott akar lenni és kézművel senki nem foglalkozik. *(Helyeslés jobbfelől)* Szerintem nem szegény kézművesnek lenni és így azon gyermekekre nézve, a kik a gymnasiumba küldetnek a nélkül, hogy tehetségük volna, valóságos szerencse, ha onnan kiszoríttatnak és kézművesekké lesznek. *(Úgy van! jobbfelől)*

Ezek után áttérek, t. ház, azokra, a mik a népoktatásról mondattak. *(Halljuk! Halljuk!)*

Turgonyi képviselő úr nagy prosopopeával lép fel és állítja, hogy a népoktatásban visszaesés tapasztalható, a nélkül, hogy ezt bebizonyította volna.

Engedjen meg t. képviselő úr, de ezt csak ellenzéki viszketegségből lehet mondani. *(Tetszés jobbfelől)* És mivel méltóztatott ezt igazolni? Talán azzal, a mint méltóztatott mondani, mert a tanfelügyelők bureaucratice járnak el. *(Derültség jobbfelől)* A mi a statistikai adatokat illeti, a statistika

mégis csak ér valamit, mert az administratióban tájékozásul szolgál és ha nem is magistra vitae, legalább magistra administrationis (*Tetszés*). A statisztikai adatok nem azt bizonyítják, hogy visszaesés történt volna, hanem az ellenkezőt. Mert míg 1869-ben 13,700 iskola volt, 1881-ben az iskolák száma 15,900; míg 1869-ben az iskolaköteles gyermekek közül az iskolába járt 48%, 1881-ben az iskolába járók száma 75%, míg 1869-ben a tanítók száma 17,000, 1881-ben az 22,000-re megy. Ezek az adatok tehát a képviselő úr állításának ellenkezőjét bizonyítják. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Méltóztatott beszélni a nőnevelés szükségességéről. (*Halljuk! Halljuk!*) Bocsánatot kérek, ezt nem mi ketten találtuk fel. (*Derültség jobbfelől.*) Én mindent megteszek a nőnevelés előmozdítására. Általában, t. ház, oly sok jó tanácsot, kívánságot és javaslatot hallottam, a melyekkel én már régen foglalkoztam; például, ha Göndöcs képviselő úr olvasta volna az én körrendeleteimet, meggyőződhetett volna arról, hogy azokban én már felszólítottam épen a felekezeti hatóságokat és tanító-képezdei igazgatókat, hogy mindent kövessenek el, hogy a tanítók a practikus gazdasági irányban is kiképeztessenek, mert addig nem igen lehet a gyakorlati mezőgazdaságot tanítani, míg maguk a tanítók sem tudják. (*Úgy van! jobbfelől.*) A méhészet és faültetés tekintetében is mindent elkövetek arra, hogy az a népoktatás terén előmozdítottassék.

Vidovich képviselő úr panaszkodott, (*Halljuk! Halljuk!*) hogy a falusi iskolákban ugyanazon tantervet alkalmazzuk, mint a városiakban. Igaz, talán helyén lett volna a maga idejében különbséget tenni a városi és a falusi iskolák közt. Ez a különbség nem azért nem tétetett meg a törvényben, mert demarcationális vonal megvonása nehéz. Vannak falvak, a melyek képesek jó iskolát felállítani és fentartani, vannak azonban kis városok, melyek ezt nem tehetik. (*Úgy van! jobbfelől.*) Egyébiránt az élet maga megteszi a különbséget a falusi és városi iskolák tanterve között. Általában ne féljünk attól, hogy felette sokat tanulnak az ilyen iskolában a gyermekek. Én tökéletesen meg leszek elégedve, ha ezek kellőleg tudnak írni, olvasni és számolni, és ha némi ismereteket képesek maguknak megszerezni olvasás útján.

Vége Vidovich t. képviselő úr nagyon panaszkodott a nyugdíjalap ellen. Hát én azt kezelem a törvény értelmében. A nyugdíjalap, amint ma van, matematikai szabályokon alapszik, azt oly könnyen megváltoztatni máról holnapra nem volna tanácsos. Tíz év lejártával igen sok oly tanító lesz és a tanítók száma folyvást szaporodik, kik azt igénybe vehetik s követelhetik a teljes penziót. Már ha azon alap volna, abból a 22 ezer forintból, a mit a tanítók minden évben összehoznak, abból nem igen sok nyugdíjt lehetne adni. Hogy pedig az iskolák fentartói nem mindig hajlandók nyugdíjt adni, arra van elég

példa, mert a Ratio Educations szerint a katolikus tanítók mind tarthatnak igényt nyugdíjra s mégis a legnagyobb erélyvel sem tudunk érvényt szerezni a községekben, mert a hol a községek az iskolák fentartói, ezek nem akarnak soha nyugdíjt adni. Egyébiránt ezen kérdésben én és azok, a kik ezzel foglalkoznak, dolgozunk továbbra is és én kilátásba helyezem, hogy 1885-ben, mikor tudni fogjuk, milyen pénzereje lesz ezen alapnak és ha tudni fogjuk, hogy lehet-e könnyítést szerezni azoknak, kik most meg vannak terhelve, meg fogom tenni jelentésemet és akkor talán lehet a nyugdíjtörvényen módosítást tenni.

Nem akarom a t. házat továbbra untatni. (*Halljuk! Halljuk!*) Ha szükség lesz rá, lesz alkalmam a részletes vitánál még sok kérdésre reflectálni. Én csak arra kérem a t. házat, méltóztassék költségvetésemnek első rovatát megszavazni s az illető határozati javaslatokat mellőzni. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Irányi t. képviselő úr határozati javaslatát nem tartom időszerűnek, minthogy azt ügy sem lehetne keresztülvinni a budgettárgyalás alkalmával, kérem ne méltóztassék tehát azt elfogadni.

Ami Urváry t. képviselő úr határozati javaslatát illeti, az igazán felesleges; (*Derűltség*) mert az ügy tárgyalása különben is folyamatban van.

Helfy t. képviselő úr határozati javaslata pedig igazán luxus volna ma; (*Élénk derűltség*) mivel nem vagyunk azon helyzetben, hogy e célra költ-

sünk. Kérem a t. házat, hogy azt szintén ne méltóztassék elfogadni.

Mocsáry t. képviselő úrnak némi kételyei voltak a kassai convictus iránt tett nyilatkozataimra vonatkozólag. Én nem emlékszem, mik voltak szó szerint szavaim, hanem az ő szavai értelmében fogok eljárni és minden irányban oda fogok hatni, hogy abból soha valami convertita intézet ne váljék. *(Helyeslés.)*

Szalay képviselő úrnak azt válaszolhatom, hogy megtettem a kellő lépéseket és érintkezni fogok a muzeum igazgatójával, arról, hogy mi történt eddig ez irányban? Azt hiszem, hogy már is volt annak eredménye, hogy némely dolgok azóta vissza is jöttek a múzeumba. Lesz alkalmam a t. képviselő urat mindezekről felvilágosítani, csak legyen némi türelme

Kérem a t. házat, méltóztassék a határozati javaslatok mellőzésével a költségvetés első rovatát megszavazni. *(Elérik hosszantartó helyeslés.)*

A Budapesti Szemle szerkesztőjéhez, Gyulai Pálhoz írt nyílt levél. 1882. december hó 27.

T. Szerkesztő úr!

A 48-iki események már oly távol fekszenek, hogy azok sorai, kik nemcsak szemtanúi voltak, hanem a magyar ügyek fejlődését 1830-tól 1848-ig is figyelemmel kísérhették, napról napra inkább ritkulnak. Azok volnának pedig hivatva ez érdekes korszak történelmét megírni, tanulságul a fiatalabb nemzedéknek, mely, meglehet, hogy a Szent István vagy a mohácsi vész korszakát ismeri, de Magyarország újabb történelmében igen járatlan; a minnek bizonyosságul szolgálhat azon politika, mely azt hirdeti, hogy Magyarország 1848-ig szabad, független és vagyonos ország volt, most pedig tökéletesen hanyatlásnak indult. Szegény Magyarország, pedig az időben nem volt sem szabad, sem független, sem vagyonos! Ön, tisztelt barátom, nagyon érdekes közleményt adott a Budapesti Szemle decemberi füzetében Majláth Bélától a lánchíd történetéről. Gróf Széchenyi Istvánnak abban rajzolt harczi s aggályai betű szerint igazak. Kinek jut

eszébe ma, ha a hídon átsétál: mennyi álmatlan éjszakája volt Széchenyinek, míg a híd építését keresztül vitte, holott most alig vesszük észre, hogy híd épül a Dunán — úti figura docet: ki beszél az Újvidéknél épülő Duna-hídról? Vagy gondol-e arra valami pöffeszkedő úrficska, midőn a két krajczárt megfizeti, — hogy voltak főurak, kik azt hitték, hogy elpusztul az ország s elpusztul az aristocratia, ha egy pengő krajczár vámot fizet a hídon mindenki? S íme: megvan még az ország és megvan még az aristocratia. Ámde nemcsak a lánczhíd históriája érdekes és tanulságos; szintoly érdekes és tanulságos az első vasút históriája is. Az évekig tartó harc: jobb- vagy balparton kell-e építeni a vasutat, s a kételyek általánosak voltak: kell-e s lehet-e Magyarországon vasutat építeni általában? A nehézségek sora általán véve oly hosszú volt, hogy csak oly szívós természetű ember, mint Ullmann, a Szitányiak atyja, volt képes azt keresztül vinni, — mert Bécs és Pest és Pest s Szolnok közötti vasút az Ullmann műve és senki másé. E vasút története, mint művelődéstörténelmi kép, ép oly érdekes s tanulságos; ön az olvasó közönségnek kedves újévi ajándékot adna, ha fölszólítana valakit, hogy ez ügy történetét írja meg a Budapesti Szemlé-ben. Magukban a lapokban s az országgyűlési naplókban és iratokban sok anyagot lehet találni erre; de hiszem, hogy a Szitányi család is

sok materiale birtokában lehet, melyet az illetőnek rendelkezésére bocsáthatna. Ily rövid monographiák által lehetne legjobban előkészíteni századunk első felének történelmét, a mely még nincs igazában megírva s mely jól megírva politikai káté gyanánt szolgálhatna az élő s a jövő nemzedéknek.

**A középiskolai törvényjavaslat tárgyalásakor 1883. márcz.
5-én a képviselőházban tartott beszéd.**

T. ház! (*Halljuk! Halljuk!*)

Mielőtt a napi renden levő törvényjavaslat tárgyalását megkezdeni méltóztatik, engedje meg a t. ház, hogy a javaslatra s annak fejlődési processusára vonatkozólag némi megjegyzéseket tehessek, s némely tényeket adhassak elő — tájékozásul a t. háznak főleg azon t. képviselőkre való tekintetből, kik az előbbi országgyűléseken nem voltak itt. (*Halljuk*)
Iparkodni fogok ez ügyben objective szólni s az egész ügyet sine ira et studio tárgyalni, mert nem óhajtom azt, sem felekezeti, sem más particularis szempontból tekinteni — a magyar cultura s a magyar állam érdeke lévén az, mi közös érdekünk mindnyájunknak.

1870. április 7-én nyújtott be b. Eötvös József négy törvényjavaslatot, a közoktatásügyekről, melyek egyike a középiskolákról szóló — mert azon időben a parlamenti rendszernek nem ugyan mézes heteit, de mégis mézes éveit éltük, mikor azt hittük, hogy az állam minden viszonyait és vonatkozásait codificálni kell és lehet.

De b. Eötvös József a törvényjavaslatot a középiskolákról különösen azért terjesztette be, mert ismervén ezen iskolák nagy hiányait s a tanítás csekély sikerét, a hiányokat orvosolni akarta, s mert nem csak a képviselőház, hanem az egész ország tőle azt várta sőt követelte, s mert az 1791. XXVI. t. ez. 5. §-a egyenesen arra mutat, hogy az irányban törvényt kell alkotni, midőn a felügyelet elvét megállapítja s kimondja, hogy a res litterariat, az alatt főleg az iskolai ügyet értvén, codificálni, azaz törvény által szabályozni kell. Ha az 1791-iki törvényeket áttekintjük, be kell vallanunk, hogy alkotói bölcs férfiak voltak s koruk műveltsége színvonalán álltak, de nem voltak praktikus államférfiak, mert csak az elveket rakták le a törvényekben s azok formulációját a jövő nemzedékre bízták, minek következtében folytonos súrlódások jöttek létre a kölcsönös jogok értelmezése iránt. Ha b. Eötvös kevésbé scrupulosus ember lett volna a felügyeleti jog gyakorlatában: talán egy szabályrendelettel, egy interpellációval vagy egynéhány petitio tárgyalásával lehetett volna a felügyeleti jog definitióját tisztába hozni:

De b. Eötvös József azt törvény által akarta eldönteni s törvényjavaslatot adott be — s így a dolog egyszer ily alakban a napi rendre jöven — azt okvetlenül tisztába kell hozni, minden elodázás csakis a követelmények mértékét fogja fokozni s az érdekeltekre nézve hátrányosabbá fog válni. (*Úgy van! Jobbfelől.*)

B. Eötvös József javaslata a közoktatási bizottsághoz lett utasítva, de közmegegyezéssel abban állapodtunk meg — a bizottságnak tagja volt a miniszterelnök úr, valamint én is — hogy az illető ülészakban a javaslatot törvény erejére emelni alig lehetséges s így annak tárgyalása a következő őszre halasztott. Többször lettünk azon ősszel összehíva a végett, de b. Eötvös József betegeskedése, mely szomorú catastrophával végződött, megakadályozta azt. De biztosíthatom a t. házat, hogy az elhalasztásban semmiféle felekezeti velleitások nem szerepeltek, s hogy akkor még senkinek sem jutott eszébe, hogy felekezeti féltékenységből odázza el e törvényjavaslat tárgyalását.

Báró Eötvös halála után az ügy szünetelt, de midőn én 1872. szeptemberben miniszter lettem, hasonló kényszerhelyzetbe jutottam mint Eötvös, minden oldalról hangsúlyoztatott a középiskolák reformjának s az arra vonatkozó törvényjavaslat betérjesztésének szüksége. Ennek folytán tartottam illetékes szakférfiakkal enquéteket, conferentiákat, s ezen eljárás szüleménye volt azon törvényjavaslat, melyet én 1873. június 28-án nyújtottam be. E javaslat részletesen és alaposan tárgyaltatott a közoktatási bizottságban, s 1874. év február 9-én került a bizottság jelentése a ház asztalára s az osztályokhoz utasítatván, a központi bizottság jelentése május 17-én terjesztetett be a képviselőházba. E jelentés

azonban nem került napi rendre, de nyíltan senki sem agított ellene a felekezeti tekintetekkel. Pénzkérdést csináltak belőle s relegáltatott jobb időkre.

Az 1875—78-iki országgyűlés küszöbén kezdtek fújni a felekezeti trombitát. (*Élénk derűtség.*) Egy miskolczi superintendentialis gyűlésen azt kiáltották, hogy a gymnasiumok- és reáliskolákról szóló törvényjavaslat fenyegeti a protestáns egyházak autonómiáját.

De annak daczára 1875-ben november 29-én én újra beadtam a törvényjavaslatot ez ügyben, mert nem ismerhetem el a szoros összeköttetést a protestáns egyházak autonómiája s a középiskolák reformja között. E javaslatot is a közoktatási bizottság tüzetesen tárgyalta, de tekintettel az akkor minden figyelmet elfoglaló kiegyezési kérdésekre, a közoktatási bizottság nem tett a háznak jelentést.

A dolgok ily helyzetében legopportunistábbnak véltem a középiskolák törvény által való szabályozásáról egyelőre lemondani.

Egy évig mit se tettem, de miután sok oldalról megtámadtattam, — mert ezen javaslatnak az a sajtósága sorsa volt, hogy midőn a ház előtt feküdt s tárgyalása követeltetett, akkor mindent elkövettek, hogy ne tárgyalassék, de midőn azt visszatartottam, akkor benyújtása sürgettetett, különösen ezen t. oldalról is (*a szélső balra mutatva.*)

Ismerve a hangulatot, megpróbáltam s pedig

tekintélyes protestáns férfiakkal egyetértve, tisztán a felügyeletre szorítkozni. De midőn a tervezetet készítettem, a felügyelet mikénti gyakorlatára, akkor ismét azt hangoztatták, hogy a felügyeletről törvényt nem lehet alkotni, míg az iskola-szervezetet nem szabályozzuk, hogy codificálni kell a rés litterariát, mert csak akkor lehet a felügyeletet praecisirozni. Megfeleltem tehát ezen óhajnak is s részletes törvényjavaslatot terjesztettem be a gymnasiumok- s reáliskolákról 1880. márczius 20-án. A közoktatási bizottság jelentését május 7-én beadta s 11-ére lett az a napi rendre kitűzve, s Madarász József t. képviselő úrnak jutott azon szerencse, hogy a felekezeti s a választási feltékenység érdekei találkozáván, azt a napi rendről levétette. (*Ellenmondás a szélső balon.*) Új országgyűlési cyclus következőn be a törvényjavaslatot újra benyújtottam 1881. október 6-án. Az egyházak és hitfelekezetek nagy figyelemmel követték e törvényjavaslat alakulását, kívánták, hogy nézeteik meghallgattassanak, — minek folytán a közoktatási bizottság, az én kezdeményezésem mellett, a felekezeti hatóságok képviselőit és a tanügyi szakférfiak jelesbjeit meghívta. Ezen enquète eredménye volt a t. képviselő urak előtt is ismeretes füzet, melyben az illetők aspiratiói és óhajtásai le vannak fektetve. A közoktatási bizottság e nyilatkozatok figyelembe vételével kívánta a törvényjavaslatot tárgyalni, de midőn azon kérdés állított fel: elfogadtatik-e

az illető törvényjavaslat a részletes tárgyalás alapjául? a dolog váratlan fordulatot vett s a tanulmányi alap kérdésén megbukott a javaslat.

Az egyik fél azt mondotta: a törvényjavaslat igen jó s én azt elfogadom, ha biztosítékot nyerek az iránt, hogy a tanulmányi alap katolikus alapnak tekintetik; a másik azt mondotta: én elfogadom a törvényjavaslatot, ha biztosítást kapok, hogy a tanulmányi alap nem katolikus, hanem állami jellegű. A törvényjavaslat e kérdést érintetlenül hagyván, így azt egyik fél sem akarta elfogadni és részletes tárgyalás alapjául a bizottságban nem is fogadtatott el. Miután így a bizottság jelentése nem jutott a t. ház elé, nem maradt egyéb hátra, mint hogy a kérdéses javaslat újra utasítsák a bizottsághoz, melynek jelentése a törvényjavaslat új szövegezésében a t. ház előtt fekszik s napi rendre ki van tűzve.

Ha most a kormány által benyújtott öt törvényjavaslatot s a közoktatásügyi bizottság három jelentését és azok kíséretében több intézkedésében megváltoztatott törvényjavaslatokat összesen tehát nyolczat, elemezzük, kiviláglik természetesen: miben különböznek egymástól, és miben egyeznek meg. Báró Eötvös József javaslata didactikai tekintetben lényegesen különbözik a későbbiektől, mert ő megtartotta a tagozást az al- s felsőgymnasium közt s szándékozta behozni a hat éves gymnasiumi tanfolyam után a három évi lyceumi cursust. Közigazgatási tekin-

tetben, különösen a főfelügyelet tekintetében azonban, ezen javaslat nem tér el lényegesen a későbbiektől. A többi javaslatok a körülmények, új tapasztalatok és a szereplő személyek szerint különböznek egymástól. Így például az egyikben az érettségi vizsga egészen kivétetik az iskolából s külön bizottságok állíttatnak fel minden tekintet nélkül az iskola jogi és felekezeti természetére; az egyikben részleteztetnek a tanár-képzés és képesítés, a másikban az csak általánosságban érintetik — úgy a tanárok száma is hol kisebbre, hol nagyobbra van szabva — egyben azonban valamennyien megegyeznek: a tanítás szabadságában. *(Helyeslés a jobb oldalon.)*

Valamennyi szerint minden felekezet, minden törvényhatóság s község, sőt minden egyes állampolgárnak joga van iskolát fentartani vagy újat nyitni, oly szabadság, minél nagyobb egyetlen államban sem létezik. *(Helyeslés a jobb oldalon.)*

Az államban azonban minden szabadságnak feltételei és korlátai vannak, tehát a tanítási és iskolai szabadságnak is — mert a nélkül az állam nem felelhetne meg hivatásának. Az évek során beterjesztett törvényjavaslatok közül egyben sincsen nyoma az állami monopóliumra s az iskolai autonómia megszüntetésére irányzott törekvésnek. És én nem kétlem, hogy bármelyiket emelte volna a törvényhozás kellő vita és talán némely módosítás után törvényerőre: nem kockáztatott volna semmit, sőt az egyházi

autonómia sértetlenül fenmaradt volna, de az iskola-
ügy lendületet nyert volna s a kedélyek meg volnán-
nak nyugtatva.

Már ha ily előzmények után valaki képes a
tapasztalatokból következményeket vonni s azon
kényszerhelyzetben van, hogy az ügyet nem ejtheti
el, mert egyszer a napi rendre hozva, kell hogy meg-
oldást nyerjen, természetesen kerülni fogja a szilieket,
melyeken javaslata hajótörést szenvedett.

Én tehát törekedtem, hogy a törvényjavaslatból
mindaz kimaradjon, mi annak keresztülvitelét nehezíti,
— különösen pedig a sokféle részletek, melyek a
törvényjavaslatot az iskolafentartók előtt odiosussá
tették. Azért a felügyeletnek főleg két momentumban
akarok kifejezést adni, mert abban rejlik egyrészt a
siker constatálása, másrészt a siker lehetősége s
főfeltétele. Mert e törvényjavaslatnak két feladata
van: politikai feladata az 1791. XXVI. t. ez. 5.
szakaszának praecisirozása; culturalis vagy didactikai
feladata pedig a tanítás emelése s a tanulás sikere.
Én tehát az érettségi vizsgára s a tanárképesítésre
fektetem a fősúlyt.

Az érettségi vizsgánál — mely a további tanu-
lásnak előfeltétele s a tisztviselők qualificatiójáról
szóló törvény szerint qualificatio is kell, hogy az
állam ellenőrködési jogát gyakorolja, hogy pedig az
hatályos legyen s ne maradjon csak a papiroson —
csakis azon formában érhető el, a mely a törvény-

javaslatban van felállítva. Minthogy továbbá a tanulás sikere, a tanítás minőségétől, ez pedig a tanárok minőségétől van feltételezve, — s az állam e törvényjavaslat szerint a tanári képzést mindenkire bízza, s tanárképző intézeteket mindenkinek megenged: *(Közbeszólás a szélső baloldalon: Szabad fizetniök!* a képesítést magának tartja fenn és kezéből ki nem bocsátja.

E czélból a két egyetemnél tanárképesítő bizottságokat szervez. S ez nem is lehet máskép, mert ma nem léteznek más tudományos testületek, melyekre azt bízni lehetne.

A törvényjavaslat s e nézetek ellenzői a közoktatási bizottságban — nem várván be a házban való tárgyalást, — különvéleményt adtak be, mások pedig más úton léptek fel e törvényjavaslat ellen s kénytelen vagyok már most ellenfeleink nézeteit megbírálni s ez úton azt, mit már előbb mondtam, bővebben kifejteni. A különvélemény lélektanilag is érdekes okmány, mert két külön világnézet s két külön korszak felfogásának a vegyüléke. *(Úgy van! jobb felől)*. A realistikus egalizáló irányzat s a felekezeti dacz.

Nem sértésképen mondom, hanem nem nevezhetem másnak, mint dacznak, mely az állam irányában mindig féltékeny — mintha még ma is az ellenreformációtól lehetne félni: fognak kezét e külön véleményben.

Az első irányzat főleg az egységes középiskolában nyer kifejezést, mert a különvélemény írói nem akarják sem a mai gymnasiumot, sem a mai reáliskolát, hanem egy harmadik, egy egységes középiskolát szervezni. Én e tekintetben tovább megyek, mint a t. előadó úr, a ki szerint ezen kérdésben még *sub iudice lis est*; és itt azt mondom, ezen kérdés már el is van vetve; az egységes középiskola lehetetlen, mert nem egyeztethető meg a mostani *culturalis* s *közgazdasági* élettel. (*Helyeslés jobbfelől.*)

A társadalomban vannak hivatások, melyek előkészítéséhez a *classicus* nyelvek s irodalmak ismerete szükséges, s ez irányban nyilatkoznak a leghíresebb természettudósok s orvosok is; másoknak a *classicus* nyelvek nem szükségesek. Kétséget nem szenved, hogy a modern nyelvekkel s irodalmakkal a műveltség igen nagy fokát el lehetne érni. Összevegyíteni a reáliskolát a gymnasiummal már azért sem tanácsos, mert ily vegyítéssel sem az egyik, sem a másik célt elérni nem lehet, a latin nyelvvel ellátott reáliskola már el is van ítélve.

De mitán a körülmény szerzői annyira mennek, hogy javaslatba hozzák a törvényjavaslat visszautasítását oly célból, hogy a középiskola szervezete egy egységes középiskolára fektetessék, igen hasznos lett volna kimondaniok, hogy mi legyen ezen középiskola s úgy azon szegény miniszternek, ki ezen feladatot magára fogja vállalni, — én nem merném ezt magamra

vállalni, — útmutatást adni, hogy tudja mihez tartsa magát: legyen az gymnasium egy classicus nyelvvel, legyen reáliskola — latin — francia nyelvvel?

Egységes középiskola — lejárt eszme — mely nem fog új életet nyerni, kivéve oly államban, vagy társadalomban, mely munkaorganisatiót s új kaszt-rendszert fog behozni. Szeretném megtudni, hogy állami vagy mily természetű legyen ezen középiskola, mert a különvéleményből azt is lehet következtetni, hogy azt ad libitum mindenki tarthatja, azt is. hogy csakis állami legyen.

A külön vélemény nagy súlyt fektet a túlterheletés panaszára, azt állítván, hogy a törvényjavaslat azt számba nem veszi; de én e vádat utasíthatom a különvéleményre. A túlterhelés ügy ét igen jól ismerjük, sajátságos, hogy midőn arról panaszkodunk, úgy szólnak, mintha a régi rendszer alatt — absolute nem kellett volna a gyermekeknek tanulni, s én pedig azt említém, hogy kiben ambitio volt, annak rendkívül sokat kellett tanulni s hogy sok gyermek a memorisálás által elbutult, s hogy a fiúk a hatodik osztályból, melylyel a gymnasium végződött, a philosophiába valóságos nervositással mentek át, annyira félték az úgynevezett felsőbb oktatástól, különösen a mathematikától.

De lássuk, honnan jön a túlterheletés? Vájjon a tárgyak sokaságából? Bizonyára nem. Tehát mit kell tenni a túlterheletés megszüntetésére? Ki kell

jelölni a mértéket minden tantárgynál, mi csak a tanintézetek helyes vezetése s igazgatása által történ-
 ntik. Legyen jó igazgató, a ki a tanárokat dressirozza
(Zajos ellenmondás a szélső baloldalon), hogy egyön-
 tetűen működjenek, a ki képes legyen disciplinát
 tartani. *(Helyeslés jobbfelől.)*

De soha sem fogjuk e czélt elérhetni, ha a
 különvélemény értelmében a tanárokat szabadon
 bocsátjuk s a tanítási szabadságot úgy értelmezzük,
 hogy a tanár a maga tantárgyát a többtől függet-
 lenül — saját belátása szerint kezelheti, mert azon
 szabadság, melyet önök a tanárnak adni akarnak s
 melyeknél fogra mindenki csakugyan saját stúdiumát
 fogja a főtantárggyá emelni, az fogja a túlterhel-
 tetést tetézni.

A különvéleménynek, ha szabad mondanom,
 politikai része nyilatkozik az érettségi vizsga ellen-
 őrzése s a képesítés ellen. Különösen kifogásolják a
 kormánybiztost — már pedig itt épen a hitfeleke-
 zetek érdeke s mondjuk susceptibilitása contemplál-
 tatik — hogy a netalán más felekezethez tartozó
 tankerületi főigazgató helyett küldethessék ki oly
 férfiú, ki az illetőknek ne legyen ellenszenves és az
 illető felekezethez tartozzék. Nem is intézkedik 8
 ott, csakis ellenjegyzí a bizonyítványt, a nélkül
 jelenlétének nem volna értelme, de ha valakinek
 joga van ellenjegyezni a bizonyítványt, a logika
 törvényei szerint kell, hogy adott esetben joga

legyen azt meg is tagadni, miből semmi baj, mert mindkettőnek joga van appellálni.

A mi már a képesítést illeti: uraim, lényeknek, valamint intézeteknek, melyek nem léteznek, nem lehet jogokat adni, — hiszen ha az egyházak s felekezetek oly felsőbb iskolákat állítanak, melyek tanárokat képeznek rendszeresen: a törvényhozás ott tanárképesítő bizottságok felállítását nem fogja akadályozni. Mi a különvélemény azon vádját illeti, hogy a törvényjavaslat policialis szellemű és praeventiv censurát akar gyakorolni, annak valóban komoly értelme nincsen, de én erre most nem reflectálok. azt másokra bízom, hogy ez irányban felszólalásomat kiegészítsék.

Vége még a kérvényekre reflectálnom kell.

Tartalmuk igen különböző, én csak azok egyike akarom a t. ház figyelmét felhívni, mert kimagaslik a többi közül, nemcsak a tonus által, melyben tartva van, hanem az által is, hogy félig kérvény, félig polemizáló emlékirat, mely nemcsak a képviselőházhoz, sőt ő Felségéhez is benyújtatott s mely nem ugyan az egész világban — de a német világban mint vádirat cirkulált.

Nem szólok a tónusról, melyben írva van, melyben a tények ismerete nélkül bírálja a közoktatási bizottság eljárását, panaszkodik, hogy véleményét nem hallgatták ki, pedig .a közoktatási bizottság épen ügy meghívta az erdélyi evangélikus superintendentiát, mint más egyházi hatóságokat, — én pedig midőn

a felügyeleti jogról a felekezeti hatóságokkal tanácskoztam, hívtam meg Teutsch superintendens urat, de úgy látszik, hogy zokon veszi, hogy a törvényhozás nem alkudozik a szász evangélikus superintendenciával, mint statussal a statusban, reánk fogja: hogy mi a katolikusoknak kedvezményeket nyújtunk, minek nyoma sincsen a javaslatban.

Ezen emlékiratot jellemzi az államhatalomnak negatioja: ezen felfogás szerint az erdélyi evangélikus egyház oly corporatio, melyet az állam nem is érinthet, s mivel az iskolaügyet egészen azonosítja az egyházzal, — annál fogva az államnak semminemű joga nincsen az erdélyi szászok középiskoláihoz, az erdélyi szász gymnasiumok fentartói souveraia mák, irányukban az állam semminemű felügyeletet nem gyakorolhat. Jellemzi ezen emlékiratot a horror a magyar állam és a magyarság iránt

E megjegyzésem azonban nem vonatkozik sem a képviselőházban levő t. erdélyi szász képviselőkre, sem az egész szász népességre, csakis azokra, kik ellenünk a tüntetéseket Németországban insceniroztatták. S mi szolgálhat arra alkamat? Nem tetszik nekik a magyar nyelv tanítása, ignorálván, hogy nálunk a német nyelv tanítása is obligát tantárgy, mert mi szükségesnek találjuk annak tanulását, mert cultur nyelv, s mert mi a monarchia német tartományaival is összeköttetésben vagyunk, hol az államnyelv a német.

Már ha a mi fiaink németül tanulnak, vájjon nem szükséges-e, saját érdekeiket tekintve, bogy az ő gyermekeik magyarul tanuljanak? A közoktatási bizottság csakis ezen szempontot tartotta szemmel, midőn a magyar irodalomnak magyar nyelven tanítását a két felső osztályban javaslatba hozta; mert ily rendszabály nélkül, a mint tudjuk, a magyar nyelv tanítása írott malaszt marad.

A főpanasz azonban a képesítési vizsga nyelvére vonatkozik. — e panasz azonban a légből merített, mert a miniszter őket tíz éven át dispensálhatni fogja, s ha e tíz év nem nevelne, mint hinni akarom, egy új, magyarul értő nemzedéket gymnasiaukban, ám legyen, én azt hiszem, hogy a törvényhozás méltányos lesz szükség esetében még tovább is dispensálni.

Miben áll tehát igazi félelmük? mert a törvényjavaslat meghagyja a német tannyelvű iskolákat, meghagyja az egyházi hatóságok autonómiáját, csakis az 1791. törvényes dispositiókat praecisirozza — félelme tehát a szász egyháznak 1-ör, hogy azon rendszer, mely szerint gymnasium s a cura animarum össze van kötve, hogy tanárból okvetlenül lelkész kell hogy legyen, megzavartatik, 2-or, hogy papjaikat s tanáraikat nem fogják kizárólag külföldön, azaz a német egyetemeken nevelhetni.

Ezt előidézni nem fekszik a törvényjavaslat intentioiban, mert mi nem avatkozunk semmiféle egyház egyházi dolgaiba, s én nem akarom akadá-

lyozni, hogy bárki is a német egyetemeken tanuljon; de megengedem, hogy részben az lesz a törvényjavaslat eredménye, de az talán magában véve nem baj.

A meddig réaliskola nem létezett s a gymnasium csak hat évi tanfolyammal bírt, melyben a súly tulajdonképen csak a latin nyelvre volt fektetve, s nem szaktanítás, hanem osztálytanítás divatozott — minden theologus lehetett mint ilyen, gymnasiumi tanár s három év alatt elvégezhetette a theologiai s azzal kapcsolatban a tanári tanfolyamot; de már ma kérдем, vájjon a mathematicusok, physikusok s a hasonló disciplinák tanáraiból fognak-e válni jó falusi lelkészek? és ha igen, lehet-e' három év alatt theologusnak s egyszersmind természettudományi tanárnak elkészülni?

Továbbá hol van oly szokás széles e világon, hogy egy felekezet minden papjait s tanárait külföldön neveli? Ugyan mit mondanának Németországban, ha minden katolikus német pap Rómában neveltetnék — s így tehát nem fog ártani, ha a szász tanárok, kik egyszersmind theologusok. egy éven át a magyar egyetemeket fogják frequentálni.

De miután mondtam, hogy a szász emlékirat a fait le tour nem du monde, mais de l'Allemagne — okvetlenül kell, hogy e tárgyra vonatkozólag még néhány észrevételt tegyek. A szászok, kiket én mint culturalis elemet nagyon tisztetek — enyészetüket érezve, a halál ellen remediumokat keresnek, de nem

a helyes utakon és módokon. *(Általános élénk helyeslés és tetszés.)*

Én nagyon sajnálnám, ha a román világ őket elnyelné, de ismétlem rossz helyen és úton keresik az orvoslást s oly módon, hogy a németeket, kiknek barátságára és szövetségére én nagy súlyt fektetek, tévutakra vezetik. *(Igaz! Úgy van! jobb és balfelől.)* Németországban minden tudományosság mellett azt hiszik, hogy a szász egyetem oly tudományos universitás mint a lipcei vagy heidelbergi egyetem. *(Élénk derűltég. Halljuk! Halljuk!)* hogy a szász cultura a modern cultura niveauján áll, pedig azon egyáltalában nem áll, *(Úgy van! Élénk helyeslés és tetszés)* hogy a magyarok ezen tudományos intézetet elpusztították. *(Tetszés jobbfelől.)*

A szász állapotokról tehát a szászok a legtevésebb fogalmakat terjesztik. *(Úgy van! jobb és half dől)* Hogy a volt Királyföldön a románok többségben vannak, hogy a szász cultura a modern culturától sokban elmarad, azt Németországban nem tudják, *(Halljuk! Halljuk!)* mert ha tudnák: mindenesetre a magyarok elleni gyűlölet táplálása helyett a szászoknak azon tanácsot adnák, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy közgazdasági tekintetben, különösen gyáripár által törekedjenek visszanyerni felsőségüket, hogy vagyonság által uralkodjanak a románok fölött, hogy törekedjenek különösen közegészségi intézkedések által oda, hogy a német faj a szász földön szaporodjék, hogy ragasz-

kódjának ugyan a német culturához, sajátítsák el a magyar culturát is, hogy így minél több kiváló helyet foglalhassanak el a magyar államban s a magyar társadalomban, mert csak ez úton fogják jövőjüket biztosítani.

Ezek után fentartom magamnak, hogy szükség esetén még az általános vitánál is, a részleteknél minden esetre fölszólalhassak, kérem a t. házat, méltóztassék a közoktatási bizottság szövegezésében beterjesztett törvényjavaslatot általánosságban, a tárgyalás alapjául elfogadni. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

És ha a t. ház — a mit egyébiránt nem teszek föl — ezen törvényjavaslatot el nem fogadná, akkor azt kellene kérnem *(Halljuk! Halljuk!)* méltóztassék oly határozatot hozni, hogy ezen ügy legalább öt esztendeig ne hozassák többé napi rendre és az ezzel űzött játék ne folytattassék. De mivel ily határozatnak sem lenne meg a kellő eredménye, mert hiszen a határozatok a következő országgyűléseket nem kötelezik s a jövő országgyűlés ezzel ellenkező határozatot hozhatna, arra kellene kérnem a t. házat, méltóztassék az 1790/91 XXVI. t. ez. 5. §-át megváltoztatni; mert míg az érvényben van, addig egy kormány és egy törvényhozás sem térhet ki azon kötelesség alól, hogy a rés litteraria coordinatióját s a felügyeleti jog szabályozását törvény által eszközölje. *(Élénk helyeslés.)*

Ismételten kérem a t. házat, méltóztassék - a törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadni. *(Élénk hosszas helyeslés jobbfelől.)*

**A középiskolai törvényjavaslat tárgyalásakor 1883.
márcz. 17-én a képviselőházban tartott beszéd.**

T. ház! A vita, melyet tegnap szerencsésen befejeztünk, reám nézve tanulságosabb lehetett, mint másokra, (*Halljuk! Halljuk!*) mert tanultam belőle személyemre, hajlamaimra és hatásköröm szervezetére s hatalmára nézve oly dolgokat, melyekről nekem azelőtt sejtelmem sem-volt. (*Derültség.*) De azokat nem fogom revelálni, mert nem akarom, hogy e vita a komolyság jellegét elveszítse. Hiszen szinte azt kellett hallanom, hogy én az ifjúságot a kávéházba utasítom. (*Élénk derültség*) Csakis Kovács Albert s Kaiser képviselő urak némely állításait akarom érinteni.

Mellékesen megemlítem, hogy Herman Ottó t. képviselő úr szokott modorával és ismeretes urbanitásával felszólított engem, hogy miért nem nyilatkozom én ezen vita alatt. Felszólalása vagy ellenvetése igazolt volna, ha én egyáltalában nem nyilatkoztam volna. De igenis én felállítottam a kérdést, kifejtettem nézeteimet, és megvallom, bár az egész idő alatt itt voltam és nagy figyelemmel követtem a beszédeket,

engem senki meg nem czáfolt és előbbi nézeteimnél maradok. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Herman képviselő úr az én előadásomat igen eszmeszegénynek, üresnek találta. Ezt én viszonyozhatom, *(Zajos derűtség)* én az ő előadását épen ilyennek tartom! *(Derűtség.)* De azt találom, hogy míg az enyém nem volt méreggel saturálva és nem keltem ki személye ellen; ő személyem ellen kelt ki és felszólalása epével volt saturálva. *(Élénk tetszés a jobb oldalon.)* Ha ő engem cynikusnak nevez, arról Ítéljen a világ; részemről azt merem állítani, hogy én őt komoly embernek nem tartom. *(Nagy derűtség és helyeslés a jobb oldalon.)*

Kovács Albert képviselő úr szerint nálam, azaz a minisztériumban létezik egy középiskolai osztály, mely mindent tesz, mindent ront a miniszter tudta s hozzájárulása nélkül. Kovács képviselő úr tehát hiszi, hogy nálunk úgy lehet miniszterkedni, mint Angliában, hogy a miniszter jóformán csak a parlamentben képviseli a ressortot, de nem adminisztrál. Hálunk a miniszternek adminisztrálni is kell. *(Helyeslés.)* De midőn efélékről értekezik Kovács Albert képviselő úr, elfelejti, hogy a miniszternek egy igen üdvös közege van, a közoktatási tanács, melynek igénybe vételével az organikus munkák létesíttetnek a minisztériumban.

Kovács Albert képviselő úr véleménye szerint 10½ év, vagyis az én miniszterségem alatt, mi sem

történt a középiskola emelése iránt. De azzal csak azt bizonyítja a képviselő úr, hogy ő ezen ügy fejlődését nem igen nagy figyelemmel kísérte. Mert ha azt teszi, megemlékezett volna, hogy a nyolcz osztályú reáltanoda az én személyes művem, hogy az épületekben, az egész felszerelésben, a tanárok minőségében, sőt fizetésében is nagy különbség létezik a mostani s a 10 év előtti állapot közt. (*Helyeslés.*) Beszélt ellenben leány- vagy női gymnasiumokról, melyek az általa említett középiskolai szakosztály által hozattak volna létre — azok úgyhiszem Oroszországban léteznek, (*Derültség*) azokról én nem tudok semmit, de hogy a női nevelés érdekében mindamellett, hogy 10 évig Kovács Albert szerint aludtam, mégis tettem valamit; (*Élénk helyeslés*) — ezen érdemet Kovács Albert képviselő úr nem fogja tőlem elvitathatni.

Ha egy dolgot Kovács Albert képviselő úr eltanult Herman Ottó képviselő úrtól; ismételvén, a mit amaz a budget tárgyalása alkalmával mondott, hogy az én miniszterségemet a kapkodás és experimentatio jellemzi s Kovács képviselő úr után azt már többen is mondták; mert a parlamenti beszédeknek megvan az a tulajdonságuk, mint bizonyos könyveknek, csakhogy a beszédeknel az gyorsabban nyilvánul, hogy egy szerző a másiktól egy nyomtatási hibát, vagy egy hamis adatot vesz át, mert nem vett magának fáradságot az eredetibe betekin-

teni, úgy, hogy némely hamis citatum századokon át circulál. (*Zajos, hosszan tartó derültség.*) A tanterveket, melyek 1861. óta létrejöttek, Kovács Albert úr ad normám Herman (*Derültség*) nekem tulajdonítja. Neki tudnia kellene, hogy mit tettek a tantervekkel a provisorius kormányok, mit tettek a felekezetek; tőlem csak egy tanterv datálódik, az, a mely jelenleg is életben van, s melyet én 1879-ben bocsátottam ki, és a mely, bár lehetnek hibái, de egészben véve — és ez nem saját véleményem — arról mindenki kénytelen bevallani — és a külföldön is el van ismerve, hogy haladást jelez. (*Úgy van! a jobb oldalon.*)

Kaiser képviselő úr következetlenséget keres a mostani törvényjavaslat és az előbbieik indokolása között, felolvassván előbbi nézeteimet, s összehasonlítván azokat a törvényjavaslat némely intézkedésével. Ha a következetességet abban keressük, hogy ignorálva időt, tapasztalatokat és a szakemberek véleményeit, mindig ugyanazon formulánál maradunk — akkor igaza van. Nekem a következetességről más fogalmam van, s a jelen esetben illusztrálom azt a dolog practikus menetével, s azt állítom, hogy ha a jelen törvényjavaslat levétetnék a napi rendről, s a jövő országgyűlés alatt újra beterjesztetnék, az új törvényjavaslat a mostanitól sokban eltérne.

Mert a miniszter szakemberekkel megbeszélvén a dolgot, azok talán módosításokat javasolnának, és

ha azt a minisztertanács elébe vinné, hol talán egyes szakaszokban ismét módosítások tétetnének — hiszen egyes szakaszok módosítása miatt — nem lehet mindjárt kormánycrisist provocálni, a mint tetszenék bizonyos uraknak, a kik szívesen látnák, ha Magyarországon minden hónapban más minisztérium volna. *(Úgy van! Tetszés a jobb oldalon. Nyugtalanság a bal és a szélsőbal oldalon.)* Ez bizonyosan nem volna sem a dolgok előnyére, sem nem vezetne az ügyek consolidálásához, hanem kell — a mit más országokban látunk — hogy ... *(Folyton tartó nagy zaj és nyugtalanság a bal és szélsőbal oldalon. Halljuk! a jobb oldalon.)*

Tudom, hogy tetszenék Mezey képviselő úrnak is, a ki felszólított, hogy mért nem teszem le a tárczát. Én tudni fogom, mikor tegyem le. *(Helyeslés a jobb oldalon. Zaj a szélsőbal oldalon.)* Ha a koronának és a ház többségének nem lesz hozzám bizalma, le fogom tenni. *(Élénk helyeslés a jobb oldalon. Zaj a szélsőbalon.)* Mezey és efféle urak nem fognak oly hatalommal bírni, hogy engem erre kényszerítsenek. *(Zajos nyugtalanság és ingerült felkiáltások a szélsőbal oldalon: (Miféle urak? Ez nem járja! Rendre! Rendre! Zajos hosszas helyeslés a jobb oldalon. Az elnök csenget. Halljuk! Halljuk!)*

Én nem neveztem meg senkit, kivéve azt, a ki engem nem igen udvarias modorban ez irányban tegnap apostrophált. *(Hosszas zaj.)*

Ha a törvényjavaslat a minisztertanács tárgyalása után a ház elé terjesztetnék, előleges tárgyalás végett a közoktatási bizottsághoz jutott új tagok lévén beválasztva — majdnem bizonyos, hogy ott módosítások eszközöltetnének — s mire a javaslat, a bizottság jelentésével a ház elé kerül — annyi sok retortán keresztül menve, a mű jobb vagy rosszabb lenne, de mindenesetre sokban fogna eltérni a mostani javaslattól. *(Helyeslés. Úgy van.)*

Az általános vita, melyet tegnap befejeztünk, a részletekre is kiterjeszkedett, annyira, hogy három-negyed részében részletes vitának mondható. Beszéltek az érettségi vizsgáról és a tanárok képezéséről. Ezen dolgokra most nem fogok reflectálni, mert akár tetszik nekem, akár nem, a részletes vitánál úgy is elő fognak fordulni és akkor nem csak alkalmam, de kötelességem is lesz, azokról nyilatkozni. De miután a külön vélemény a középiskola szervezetére, vagyis a bifurcációra vonatkozik és annak ellenében az egységes középiskolát követeli: s ahhoz a t. ház több tagja tüzetesen szólt, nem kerülhetem én is azt ki, hogy hozzá röviden ne szóljak, mert ismételni nem akarom, a mit mások igen jól elmondottak. *(Halljuk.)*

Én az egységes középiskola ellen nyilatkoztam első felszólalásomkor és nem volt az üres phrasis, midőn mondtam, hogy az élet külön hivatásai a képzés külön neveit vonják maguk után, hogy a gymnasium s a reáliskola elkülönítése ebben találja

indokolását s azt most is hangsúlyozom, és az nem phrasis, akár mit mondjon Herman képviselő úr. Én azt mondtam, hogy vannak a társadalomban hivatások, foglalkozások, melyeknek abszolút szükségük van a classikus nyelvekre, és mivel a moderm nyelvekkel és irodalmakkal a műveltség igen magas fokát el lehet érni és mivel vannak hivatások és foglalkozások, melyeknek a classikus, értem a régi nyelvekre szükségük nincs; tehát kell a két irányú nevelés. *(Élénk helyeslés.)*

Nem ismeretlenek a nézetek a humanistikus s a realistikus életfelfogásról és nevelésről, de az okos emberek ezeket most nem helyezik ellentétbe, *(Hosszantartó zajos derűtség)* mert mindkettőnek megvan a maga jogosultsága. A gymnasium sem hagyja ki tantervéből a matematikát s a természettudományokat, valamint a reáliskola sem hagyja ki tantervéből az általános műveltséghez tartozó tantárgyakat.

De összezavarni nem kell a két iskolát, mert az összezavarással nem érjük el a célt, sem az egyik, sem a másik irányban. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* S azért a reál-gymnasium oly amphibium, melyet én nem tudok pártolni.

A szülők jogait én is tisztetem, de ha a szülők ízlése szerint rendeznök be iskoláinkat és a szülőkre bízánk a tantervet: akkor kimaradna a matematika is, s a latin nyelv is *(Derűtség)* és kapnánk oly tantervet, minőt a gouvernantok szoktak a kisasszo-

nyok számára összeállítani, *(Élénk derűtség)* valamit a modern nyelvekből, valamit a természettudományból és a geographiából és a történelemből, a természettudományból annyit, a mennyit matematika nélkül lehet elsajátítani s kapnánk még zongorát és *(szónok hátrafelé mutat)* tánczot is. *(Zajos derűtség.)* Ily tanterv nem járna megterhelhetéssel, de csakis silány elméket és silány kedélyeket lehetne vele nevelni. *(Élénk tetszés.)* Mi a gyermekek hajlamait illeti, erre hivatkozni csakis sentimentalitás, mert az emberek jövője iránt de regula nem a hajlamok, hanem a viszonyok döntenek. *(Élénk helyeslés.)*

Herman képviselő úr kérdésére, *(Kakijuk! Halkjuk!)* hogy a bifurcatio megvan, de tudnunk kellene legalább, hogy micsoda terve van a miniszternek az egész közoktatás berendezésére, határozottan azt válaszolom, hogy nekem igen is van tervem a közoktatásra nézve és nemcsak hogy tervem van, de a tervet életbe is léptettem. Mert az elemi iskolák útján azok, a kik nem aspirálnak az egyetemre vagy a műegyetemre és nem mennek se gymnasiumba, se reáliskolába, mehetnek a polgári iskolákba, a hol igen sokat lehet tanulni, és pedig igen practikus czélokra. Vannak gazdasági iskolák, vannak kereskedelmi és ipariskolák és azonkívül, a kinek talentuma ésvocatiója van a művészetre, annak számára ez irányban is nagyon szép intézetek vannak, hogy ezen pályára is készülhessenek. *(Élénk helyeslés a jobb oldalon.)*

Hogy én t. ház, az összes közoktatásügyre nézve nem formuláztam törvényjavaslatot, és nem lépek fel egy codex-szel, ebbeli eljárásomat a tegnap bezáródott vita legjobban igazolja. A codex állna 500, vagy 100 szakaszból, és merem állítani, hogy letárgyalására öt esztendő volna szükséges, *(Élénk derültség, Úgy van! Úgy van!)* És ha ezt a gyengeséget elkövetném, és benyújtanám a háznak ezt a codexet, meg vagyok győződve, Herman Ottó képviselő úr volna az első, ki azt a részletes tárgyalás alapjául nem fogadná el. *(Élénk derültség.)*

Már mondtam felszólalásom kezdetén, hogy a vita tanulságos volt, hogy sokat tanultam belőle. Egyet azonban nem tanultam, *(Halljuk!)* mert nem volt szükség, hogy megtanuljam, mert ép oly jól tudom, mint bárki e házban, hogy a társadalomban az egyházak és a felekezetek oly organismusok, melyeknek hiányában az egész társadalom, és még inkább az állam tökéletes dissolutioba jönne. *(Élénk helyeslés a jobb oldalon.)* Mint organismusnak, mindenkinek a katolika, a protestáns, a görög egyesült, a görög nem egyesült egyháznak megvan a maga jogköre; én azt mindig tisztelem és mindig lentartottam. *(Élénk helyeslés a jobb oldalon.)* Tisztelettel viseltettem mindig a reformátusok autonómiája irányában is. *(Halljuk! Halljuk!)* Bizonyítja ezt eljárásom a debreczeni zsinat irányában, és azon törvény, mely nem tudom publicáltatott-e már vagy legköze-

lebb fog publicáltatni, és mely törvényen az én nevem is ott van.

Az állam és a felekezetek egymás iránti viszonyának kérdésére vonatkozólag az általános tárgyalásnál többféle jogi teoriák domborodtak ki.

Az erdélyi szász képviselők azt akként formulálták — engedje meg a t ház, hogy azt németül olvassam fel, úgy, a mint ők azt a külföldre küldötték: *(Halljuk!)* »Nach zweifellosen siebenbürischen Verfassungsrecht steht der ungarischen Gesetzgebung kein Becht zu über die Autonomie der siebenbürgischen evangelischen Kirche; zu diesem schlechthin autonomen Gebiete gehört aber zweifellos das gesammte Schulwesen.“ *(Mozgás.)*

Ezen teoriát a magyar törvényhozás eddigi intézkedései már megczáfolták. Mert törvényt hoztunk a népoktatásról, a magyar nyelv tanításáról, a népiskolai hatóságról, a tanítók nyugdíjazásáról; Ezzel a törvényhozás bebizonyította, hogy nem ismeri el, hogy az egyházi autonómia annyira összeköttetésben állana az iskolai autonómiával, hogy a magyar törvényhozásnak nem volna joga iskolai ügyekben bármi tekintetben intézkedni, *(Helyeslés.)*

Mennyire tiszteli és kíméli a kormány az erdélyi evangélikus egyház autonómiáját, bizonyítja a kormány eljárása azon csángó-magyar egyház-községek irányában is, melyekkel a szász evangélikus egyház szász suprematiáját érezteti. Lehet, hogy azon pana-

szok okai most már meg vannak szüntetve — a mint azt ma Gull képviselő úr állította — (*Felkiáltások: Nincsenek megszüntetve!*) de annyi bizonyos, hogy ott folyton panaszok voltak és a mikor én Erdélyben jártam, panaszt tettem nálam. Ebből is kiviláglik, hogy mennyire kíméljük az egyházak autonómiáját, mert ha erős kézzel akartunk volna belenyúlni, ezen panaszok rég gyökeresen orvosolva lettek volna. (*Heyleslés.*) De midőn mi tiszteljük az egyházi autonómiát, nem ismerhetjük el, hogy az iskolaügy azonos legyen az egyházi ügygel, illetőleg autonómiával. Az erdélyi törvények közt, melyekre a képviselő urak hivatkoznak, egy sem igazolja azon theoriát, mely a modern alkotmányos joggal mereven ellentétben áll.

El fogom olvasni az 1791. erdélyi LIV. törv.-cikket, mely ekként szól: „De foundationum ad mentem fundatorum fienda administratione Sacratissima Sua Majestas singulas religiones securas benigne reddit“ — etiam nos — (*Nagy derűtség.*) „quod piae foundationes ad mentem, ac intentionem fundatorum administrabuntur, et cum foundationibus aliarum religionum non commiscebuntur, salvo circa illas superinspectionis jure Majestati Regiae competente.“ Ez csakugyan az iskolákról mit sem mond, — hogy pedig a fundatiokat ad mentem fundatoris kezelni kell, azt senki se controvertálja.

Itt van még az LV. t.-cz., mely szól „de templis, turribus, campanis“ és azt mondja, hogy az erdélyi

felekezetek „in futurum etiam ... exstruendorum templorum turrium, campanorum, evenetorium collegiorum et gymnasiorum usu nunquam turbabuntur.“ De hát ki akajja turbálni a gymnasiumok használatát?

(*Élénk tetszés.*)

A második államjogi theeria az, melyet Mocsáry Lajos és b. Prénay Dezső képviselnek. Szerintök az 1791. XXVI t. ez. eldöntötte a kérdést, biztosítja az a protestánsok autonómiáját az iskola-ügyekben és definiálja a felügyeleti jogot. De e törvény épen ellenkezőt bizonyít. Mert az autonómia biztosítása mellett megállapítja ugyan a felügyeleti jogot, de nem mondja, miként gyakorolható s gyakorlandó. Épen azért, hogy azt praecisirozni kell; bebizonyította a zólyomi főispán, br. Prónaynak elődje egyházi hivatalában — midőn engem felkért, hogy alkossunk törvényt a felügyelet mikénti gyakorlásáról. (*Mozgás a szélsőbal oldalon.*) Mi értendő a Ratio Educationis és a rés litteraria coordinatiója alatt, azt lehet már ma interpretálni a mint tetszik; de hogy az érettségi vizsgát s a tanárképesítést akkor senki sem contempálta, mert azok oly institutiók, melyek akkor nem léteztek, melyek iránt nem lehetett intézkedni ép oly bizonyos, mint az, hogy az 1791. törvények a vasutakról s a gőzhajózásról nem rendelkeztek, mert azok még akkor nem léteztek. (*Derültség.*)

Sajátságos, br. Prónay Dezső képviselő úr perhorreseálja a törvényjavaslatot azért is, mert azon

iskolai szervezet, melyet a törvényjavaslat akar rendezni, szerinte német chablonok szerint készült. Nem akarok én azon solidaritásról beszélni, mely a közoktatás terén ma egész Európába létezik, de kérdem a képviselő urat, vájjon dr. Luther Márton, az újkor legnagyobb férfiainak egyike, Tót-Prónán Turóczmegyében vagy az ő választó kerületében született-e? (*Élénk derűlttség!*) Nem volt-e német s a reformátio, melynek intézményein ő oly fiatal hévvel csüng, nem főleg a németek műve-e? (*Igaz! Úgy van!*) A mit még meg kell említenem az, hogy én nem irigylem az autonómia barátaitól Herman Ottó t. képviselő úr védelmét, a ki azt mondta, hogy ő feltétlen autonómiát akar az iskolák tekintetében, de hogy ez iskolák tannyelve nem lehet más, mint magyar. Ez sajátságos felfogása az iskolai autonómiának. (*Úgy van! derűltség a jobb oldalon.*)

A harmadik elmélet, mely ez alkalommal fejtetett ki, az, melyet Bende Imre t. képviselő úr élénk tárt, de azt ő maga is csak akadémikus dissertaüónak tekinti; annak taglalásába bocsátkozni azért nekem sem szükséges, de annyit mégis meg kell jegyezmem, hogy a felügyelet azon mértékét, melyet az állam a protestáns felekezeti iskolák irányában most elérni akar, a katolikus iskolákban megvan, nem volt tehát szükséges ez iránt intézkedni, annál kevésbbé, mert az alapok s alapítványok kérdése még tisztázva nincs. Attól tehát feltételezni a középiskolai ügy rendezését,

nagyon inoportunos volna, mit egyébiránt a t. képviselő úr maga is elismer.

E kérdésre nézve azonban szabad legyen nekem annyit kinyilatkoztatnom, (*Halljuk!*) a mennyit minden budgettárgyalás alkalmával mondtam, hogy ezen Ügyet az ország s a katolikusok érdekében véglegesen csak új törvény alkotása által lehet eldönteni. Hogy pedig én ezen kérdések tisztázását nem akadályozom, ezt legjobban tudják azon t. képviselő urak, a kik a 15-ös bizottságnak tagjai. Lukács Béla fc. képviselő úr felszólalása folytán az erdélyi katolikus középiskolákra vonatkozólag azt mondhatom, hogy a kormány azok jogi természetét sohasem controvertálta, de tudva levő dolog, hogy az állam azok irányában is gyakorolja a felügyeleti jogot.

Ezek után kérem a t. házat, méltóztassék a különvélemény és a határozati javaslatok mellőzésével a törvényjavaslatot elfogadni. Hiszen ha az törvényynyé fog válni, akkor lesz idején elhatározni, kell-e s hol Erdélyben állami középiskolákat felállítani vagy hol s mily mérvben kell a felekezeti iskolákat segíyezni, vagy hol volna czélszerű polgári iskolákat felállítani.

Hogy e törvényjavaslatnak hiányai s hézagai vannak, azt én igen jól tudom; de ha én azokat betölteni akarnám, tudom, hogy e javaslatból sem ezen, sem a jövő, sem az utána jövő harmadik országgyűlés alatt törvény nem válnék. (*Hosszan tartó élénk éljenzés.*)

**A középiskolai törvényjavaslat tárgyalásakor 1883.
ápr. 2-án a képviselőházban tartott beszéd.**

Midőn a t. ház a törvényjavaslatot a középiskolákról a különvélemény mellőzésével elfogadni méltóztatott, — amennyiben e különvélemény az egységes középiskolákra is vonatkozik annak mellőzése által elfogadta elvben e javaslat első szakaszát; kérem azonban a tisztelt házat, méltóztatásék azt most azon szövegezésben elfogadni, melyben előttünk fekszik. Kérésemet fogom indokolni, de hogy azt tehessem, fel fogom állítani a kérdést, mely felett határozni kell.

A kérdés a maga egyszerűségében ez: meg kell-e a reáliskolát tartani vagy sem. Feleletem erre a következő: a reáliskola szükségkép megtartandó, mert annak felhagyásával szakítanánk iskolaügyünk eddigi történelmi fejlődésével, s visszaesnénk azon korszakba, mikor csak a classikus nyelveknek tulajdonított képző erő s művelődési hatály. Én méltánvlom a régi világ irodalmát s művészetét, mint bárki más; de tagadom, hogy ne lehessen a nélkül a műveltségnek magas fokát elérni. Mi művelt-

ség tekintetében unokái vagyunk a görögöknek s rómaiaknak, de az új civilisatio megteremtéséhez hozzájárult a kereszténység s a germán világ s elő állott az új civilisatio s a modern cultura, mely a régi nyelveket s irodalmakat bizonyos mértékben s bizonyos élethivatásoknál fölöslegessékké teszi.

Kell oktatni ez irányban is — s az oktatás ezen neme találja helyét a reáliskolában; annak eltörlése igazi államcsíny volna.

Hiszen alig múlt egy pár éve, hogy minden középnyagyságú város reáliskolát kívánt, s hajlandó is volt áldozatokat hozni s ma is mutatja épen a székesfehérvári és esztergomi példa, hogy a városok nem kívánják reáliskoláik beszüntetését.

De fenn kell tartanunk a reáliskolát, tekintetből a 28 reáliskola s az 5000, vagy hogy praecise mondjam a 4918 tanuló érdekében, mely érdek az ország érdekével azonos. Mert tekintsük azt, mi fogna valószínűleg történni azon majdnem 5000 tanulóval? Azt hiszik, hogy decretálni lehessen, hogy azok mind a gymnasiumokba fognak átmenni? Ismerve azon osztályok nézeteit, szükségéit, melyek főleg gyermekeiket a reáliskolába küldik s melyek a classikus nevelést feleslegesnek s gyermekeikre nézve kártékonynak találják, egy nagy rész e reáliskolai tanulókból a polgári iskolába fog menni s így ezekre nézve pedig a képességi és oktatási mérték lejjebb fog szállíttatni, egy nagy része pedig külföldre fog

a reáliskolába menni — mint most is jelentékeny számmal küldik a gráci és bécsi reáliskolákba, mit, épen a kérdésben levő osztályokat tekintve, a magyar cultura érdekében előnynek nem tudok tartani.

(Helyeslés.)

Gyakran s évek óta hangsúlyoztam magam, s itt a házban mint valami új felfedezés mondatott, hogy a közoktatást akként kell szervezni, hogy az iskolázott proletáriusok számát ne növeljük. — De, ha a reáliskolát megszüntetjük, egyenesen arra dolgozunk; *(Úgy van! jobbfelől.)* mert ha azok, kik ma a reáliskolát frequentálják, a gymnasiumokba átmennek, kétséget nem szenved, hogy növekedni fog azok száma, kik elvégezve a gymnasiumot s letéve az érettségi vizsgát, a tudós, de főleg a jogi pályára fogják adni magukat. *(Úgy van!)*

E tekintetben igen érdekesek s tanulságosak a következő adatok, melyek a kétnemű középiskola bevégeztével, a felsőbb oktatásra s annak különböző ágazataira lépés és pályaválasztás tekintetében, a múlt évben az országgyűlés elé terjesztett „Jelentésből“ merítvék.

Elméleti (theologiai, bölcsészettanári jogi stb.) pályára lépett érettségi vizsga után a gymnasiumból 1056, vagyis 44.8% a reáliskolából 11, vagyis 3.3% orvosi pályára a gymnasiumból 319, vagyis 13.6%, a reáliskolából 4, vagyis 1.5%, mérnöki, építészeti, gépészmérnöki és vegyészire a gym-

nasiumból 120, vagyis 5.1%, a reáliskolából 129, vagyis 38%, gazdasági pályára (csak kis részben gazdasági intézetbe) a gymnasiumból 168, vagyis 7.27, a reáliskolából 31, vagyis 9.1% erdészeti és bányászati szakra s ipari pályára a gymnasiumból 98, vagyis 3.87, a reáliskolából 31, vagyis 9.2% a pályaválasztás iránt nem határozott a gymnasiumból 540, vagyis 25.47, a reáliskolából 132, vagyis 38.97. Ez adatokból kitűnik, hogy a reáliskola a gyakorlati pályákra való lépésben és előkészítésben előnnyel bír a gymnasium felett.

Végre azért is meg kell tartani a reáliskolát, mert ha megszüntetnek — tekintve a túltömöttséget a gymnasiumokban — a reáliskolák helyett gymnasiumokat vagy más iskolákat kellene állítani, úgy hogy finánciális tekintetben nem volna semmi nyereség.

Vegyük most szemügyre azt, mit az ellenoldalról mondanak, úgymint; a reáliskolákban a tanulók száma csökken — tehát a reáliskola felesleges. Tény, hogy reáliskolai tanulók száma az utóbbi 10 év alatt 7900-ról 4900-ra szállt le; de ha valamely ténynek jelentőségét akarjuk bírálni, ismerni kell az okokat, melyek azt előidézték, mert ezen okok természete szerint a tények jelentősége nagyobb vagy kisebb. A főök pedig az, hogy a reáliskolai tanfolyam 6 évről 8-ra emeltetett.

A hat évi reáliskola semmi tekintetben sem

felelt meg feladatának, az egy definiálhatlan korcs intézet volt. Az első reáliskola, vagyis a mainak megfelelő első négy év, a polgári iskolának egy neme volt; — a felső kettő tökéletes hors d'ouvre volt, cél és feladat nélkül, mert nem képezett az élet számára, de nem készített elő a felső oktatásra sem, mint a műegyetem tanárai legjobban tudják, mert ezen időből származik azon tapasztalat, hogy a gymnasiumból a polytechnikumra sokkal képzetesebb ifjak mentek, mint a reáliskolából.

Midőn én ezen szerfelett hiányos organisatiót megszüntettem, mindazon szülők azt zokon vették, kik gyermekeiket a kenyérkereset tekintetéből csak gyorsan s olcsón akarják neveltetni s sokan úgy okoskodtak, hogy ha fiaiknak 8 évet kell tölteni a reáliskolában, — akkor inkább a gymnasiumba küldik gyermekeiket. De hatott a reáliskolákra a túlspeculatióra bekövetkezett pangás is. Míg azelőtt sok reáliskolát végzett ifjú azonnal alkalmazást s jó fizetést kapott s ez most megszűnván, — sok szülő úgy találta, hogy jobb lesz fiából ügyvédet vagy hivatalnokot csinálni s azt gymnasiumba küldötte.

De végre maga az, hogy bizonyos körökben sokat disputáltak a felett, hogy megmarad-e a reáliskola vagy sem, a bizonytalanság sok szülőt — kik az iránt kellőleg tájékozva nem lehettek — arra bírta, hogy gyermekeiket a reáliskolába ne küldjék.

A tanár urak talán meg fognak neheztelni, ha

a controversiáról beszélek — de bármennyire tiszteljem a középiskolai tanárokat is, t. i. azokat, kik hivatásuk fontosságát ismerik s annak becsületesen megfelelni iparkodnak — mégis az igazat többre becsülöm azért, s egészen nyíltan, szólok a dologról. A gymnasiumi tanárok, valamint a polgári iskolák tanítói általán véve nem barátai a reáliskolának; mert az elsők azt hiszik, hogy a latinitáson kívül nincs cultura, az utóbbiak pedig azt vélik, hogy a reáliskola tőlük elvon sok tanulót, kik oda jönnének ha reáliskola nem volna. A reáliskolák tanárai pedig a 8 évi tanfolyamnak nem barátai — mert a concurrentiát szemmel tartva azt hiszik, elnézve az oktatás sikerétől, hogy ha a tanfolyam 7 évre szállíthatnék le, több tanuló tódulna a reáliskola felé.

Tudom, hogy ismét fogunk hallani a gyermekek hajlamairól — de én erről már szóltam múltkori beszédemben; egyébiránt a ritkább esetekben, mikor egy pályáról a másikra valaki át akar menni — nyitva van előtte az utótanulás s vizsgaletétel.

Végre érvelnek a reáliskola ellenei a latin nyelvvel, a latin nyelv — mondják — mindenesetre szükséges s ha azt a reáliskolába behozzuk s a görögöt a gymnasiumban megszüntetjük, megvan az egységes középiskola.

A latin nyelv nézetem szerint is, mindenesetre hasznos, ha tudjuk — de úgy tanítva, mint azt a reáliskolákban Németországban is tanítják, nem

ér semmit. S ha a latint tanítjuk, meg kell szüntetni a francziát, mert in infinitum nem lehet a modern nyelvek számát se növelni a középiskolákban, mert akkor csakugyan meg lesz a túlterheltség, melyen az iskola s a növendékek elpusztulnak. Kell tehát a modern társadalomban kétféle oktatás. Hangoztaták az is, a mit a polytechnicumok igazgatói Németországban s nálunk is mondtak, hogy a gymnasiumot végzett ifjak jobb sikerrel folytatják a tanulmányokat a műegyetemen, mint a reáliskolát végzetek. Magam is mondtam azt; ellenben a pesti polytechnicum tanárai most más nézetben vannak, mióta a reáliskola 8 évi tanfolyammal van berendezve s a mostani tanterv be van hozva. A siker a tanulásban nem az előbbi iskola minőségétől, hanem a tanuló tehetségétől van feltételezve.

Vannak azonban oly nézetek is, melyek szerint a kétféle irány csak a felső osztályokba hozassák be, akként, hogy a gymnasium első négy osztálya legyen közös, azaz képezzen úgy a felső gymnasiumra, mint a felső reáliskolára. Én e nézetet nem fogadhatom el, mert ha képzést s az oktatást két külön irányban s elágazásban szükségesnek találjuk s akarjuk, hogy az sikeres legyen, akkor azt korán meg kell kezdeni és kezdettől fogva tervszerűen keresztül vinni.

A latin nyelvet, valamint a francziát is korán kell kezdeni, valamint a rajzzal s a számtannal is már az alsóbb osztályokban másképp kell elbánni,

ha az első négy osztály közös, de nemcsak névszerint, akkor a jövő realistának tanulni kell oly dolgokat, mikre a realiskolában szüksége nem lesz, melyeket tehát ott nem is folytat s így el is felejt; ellenben nem tanul oly dolgokat, mikre ott szüksége van s melyekre az első osztályokban kellene az alapot nyernie.

Én tehát valamint a kétféle középiskolát szükségesnek tartom, úgy ha a sikert akarjuk, nem kell összezavarni sem a tantárgyakat, sem a mértéket a két iskolára nézve.

Midőn tehát kérem a realiskola megtartását, kérem, méltóztassék az első szakaszt mostani szövegezésében elfogadni. *(Helyeslés.)*

**A középiskolai törvényjavaslat tárgyalásakor 1883. ápril
4-én a képviselőházban tartott beszéd.**

A vita a görög nyelv oktatásáról oly nagy mértéket öltött, hogy azt én felszólalásommal még nagyobbítani nem akarom, hanem épen ellenkező szándékból kell egy pár megjegyzést tennem. (*Halljuk.*)

Megvallom, az egész vitát nem értem, annak jóformán nincs teste; mert ha egységes középiskolánk volna, hol tisztán a humaniórákra fektetnék a súlyt, a hol csak ezen egy úton lehet oktatni és nevelni az ifjúságot, akkor érteném ezen idegenkedést a classikai nyelvek, különösen a görög nyelv ellen. De ma annak nincs értelme; mert ott van a reáliskola, hol a classikus nyelvektől eltekintve, minden irányban lehet az ifjakat a felsőbb oktatásra előkészíteni.

De motiválják ezen idegenkedést a túlterheléssel és azért kívánják a görög nyelvet, mint rendes tantárgyat elejteni. Én a túlterheletés kérdéséről sokat gondolkoztam és méltóztatik-e hinni, hogy a görög nyelv elejtetésével a túlterheltesen segítve lesz? Korántsem; mert hiszen a tantárgyak sorozata ezen kívül még oly hosszú, hogy tisztán azáltal, ha

a görög nyelv a 3. §-ból kihagyatik, a bajon segítve nem lesz. Az élet sokoldalúsága hozza magával a tantárgyak sokaságát.

A görög nyelv kitörlésével egyedül segíteni nem lehet; itt tisztán a helyes módszer és a tanárok okossága és helyes eljárása által lehet segíteni.

Valamint az életben, általában a bölcsesség minden irányban a helyes mérték eltalálásában áll, úgy a tanításban is azt kell eltalálni és akkor vége lesz a túlterheltetésnek.

Az mondatott, hogy micsoda nagy baj az, hogy a mi középiskoláink encyclopaedicus természetűek. Ugyan kérem, hát az elemi iskola nem az?

Minden előkészítő iskolának annak kell lenni, mert nem is lehet más. A gymnasiumban és a reáliskolában nem nevelhetünk mérnököket, vegyészeket stb., hanem csak előkészíthetjük az inakat e pályákra.

Többször hangoztatják, hogy a tantervek a geniék, a nagy talentumok számára vannak készítve.

Korántsem. De ne szállítsuk le a tanterveket azon mértékig, hogy csak a leggyengébbeknek feleljenek meg. Különben a túlterheltetést én részemről nagyon relativ dolognak tartom.

Vannak gyermekek, kiknél túlterheltetésről szó sincs; a gyengébbek természetesen jobban megérzik; de itten individualisálni nem lehet; minden szülő kívánságának eleget tenni nem lehet; mert akkor min-

den egyes gyermek számára külön tantervet kellene készíteni és Rousseau Emiljéhez képest minden gyermek mellé külön mestert kellene állítani, úgy hogy az emberiség egyik fele tanítókból, a másik fele tanítványokból fogna állani.

Sokat hallottam arról beszélni, hogy középiskoláink általában rosszak. Mondhatom, hogy vannak igen jók is, de vannak gyengébbek is. E törvényjavaslatnak egyik feladata épen az, hogy azoknak niveauja emeltessek. Egyébiránt ne méltóztassanak úgy tekinteni az iskolát, mint valami egészen izolált intézményt, mert az a legszorosabb összeköttetésben van az összes társadalmi s culturviszonyokkal. Ha ezek általában emelkednek, az iskola is emelkedni fog. De bármi történjék is, egy kis humanismus az iskolákban mindig hasznunkra fog válni, mert e nélkül, bármennyit tanuljunk is az iskolákban, egész culturánk csak a felsőbb állatiság egy neme lesz. *(Helyeslések és ellenmondások.)* Ennek elkerülése végett kérem a t. házat, méltóztassék a harmadik és negyedik szakaszt a közoktatási bizottság javaslata szerint elfogadni. *(Helyeslés a jobb oldalon.)*

**A középiskolai törvényjavaslat tárgyalásakor 1883. május
1-én a főrendiházban tartott beszéd.**

Nagyméltóságú Elnök úr! Méltóságos főrendek!
Ha most veszek szabadságot magamnak szót kérni,
ezt csak azért teszem, hogy azon észrevételekre,
melyeket mondandó leszek, az utánam következő t.
szónok uraknak módjuk legyen reflectálni, hogy ne
mondhassa senki azt, hogy a miniszterek akkor
beszélnek, mikor utánok senkinek sincs módja szólani.

Ha valamely ügygyel, törvényjavaslattal ilyen
sokáig foglalkozunk, mint ezzel, lehetetlen elkerülni
az ismétléseket, annál is inkább, mivel hitem szerint
azon igazságnak, melyet latinul „veritas“-nak nevezünk,
csak egy kifejezése van, és ennek érvényesítésére
phrasisok épen nem szükségesek.

Én tehát kénytelen vagyok ismételni azt, a mit
már oly sokszor elmondottam, hogy e javaslattal
szemben, a katolikus egyház mélyen t. képviselőinek,
valamint más egyházak és felekezetek képviselőinek
álláspontját méltányolom, és nagyon felfogom, hogy
más álláspontjuk van, mint nekem és felhasználják
az alkalmat arra, hogy aggodalmaiknak kifejezést

adjanak. De miután itt némely doctrinák hangoztattak, melyekre nézve nem vállalhatom el a solidaritást, méltóztassanak megengedni, hogy az ellenkező szempontból én is némely megjegyzéseket tegyek, rövid visszatekintő szemlét tartván azok felett, a mik itt elmondattak.

A tegnap felszólalt t. szónokok egyike, Schlauch szathmári püspök ő excellentiája szónoklatával polémia-ba bocsátkozni nem szándékozom. Ő elevenen színezett aggodalmainak kifejezést adott, de a katolikus iskolákra vonatkozó nehézségek megoldását nagyon jó helyen kereste és ott mégis találta: a korona jogaiban, és az állam és egyház közt fennálló viszonyban, melyre nézve ő nagyméltósága bölcsen azt méltóztatott megjegyezni, hogy e viszonyt nem kell könnyelműen bolygatni. (*Helyeslés.*) És azt hiszem, ezen felfogás őt is megnyugtatta, és ő excellentiájának nyilatkozata a legszigorúbb katolikus kedélyekre is megnyugtató hatással lesz.

Az egri érsek ő nagyméltósága nagy szakismerettel és szeretettel fejtegette a középtanodai szakoktatás kérdését. Mondom szeretettel, és ő nagyméltóságával sokban teljesen egyetértek. Én is elismerem a középtanodák fontosságát, de épen mivel Ő szeretettel tractálta az ügyet, annak talán nagyobb fontosságot tulajdonított, mert a középtanodai oktatás végre mégis csak a felsőbb oktatásra készíti elő az ifjúságot, de még nem neveli az életre, és azért

ő nagyméltósága talán kissé tévedett, midőn összes társadalmi bajaink forrását a középiskolák hiányos szervezetében látta.

Nem ebben van, mert ha széttekintünk, akkor találunk tényezőket, melyek a társadalomra igen rossz befolyást gyakorolnak és ezek a középiskolákkal semmi összefüggésben sem állanak. Ő nagyméltóságának hivatkozni méltóztatott a bűnügyi és tébolydái statisztikára és tapasztalatokra. Ha ezeket elemezzük, méltóságos főrendek, azt találjuk, hogy a legtöbb bűntény forrása nem a tudás, hanem a tudatlanság, (*Úgy van!*) és ha a tébolydák statistikáját jellemezzük, azt fogjuk találni, hogy több embert visz oda a túlspekuláció, mint a túltudás (*Úgy van!*) ő nagyméltósága kifogásainak központja, melyet ő nem nevezett meg, de nevezzük meg a gyermeket maga nevéen, a túlterheltetés.

E kérdés felett, méltóságos főrendek, sokat gondolkoztam, nemcsak magam, de értekeztem kitűnő szakférfiakkal, mert e kérdéssel szemben a negatio, vagy kritika, bármennyire jogosult is, de egy jóakarató tanács még nem elégséges. Én is elismerem a túlterheltetés nyomasztó voltát, de kérdem — itt a törvényjavaslat 3. §-a, ebben elő vannak adva a tantárgyak, — kérdem, melyiket lehetne elejteni ezek közül. (*Somossá József: Csak jól kell beosztani.*) A hit és erkölcs tan? (*Több hang jobbfelől: Ezt senki sem kívánja!*) Erre én épen oly nagy súlyt

fektetek, mint a főpapság. A classikus tanulmányokat? (*Több hang: A görögöt.*) Ezeket szintén nem lehet elejteni.

Megérkeztünk a természettudományokhoz, az u. n. reáliákhoz. Azon időben, midőn mi jártunk iskolába, azokat csak a felsőbb osztályokban tanultuk. De ma, mivel a természettudományok oly nagy szerepet játszanak a világon, lehet-e azokat a gymnasiumi tantervből kihagyni.

Láthatjuk tehát, hogy egy tantárgyat sem lehet elhagyni. Másutt kell tehát az orvosságot keresni, t. i. a tanítás helyes vezetésében, hogy a tanítás összhangzó legyen, a tanár tapintatában és a kellő mértékben, mert az oktatásban ép úgy mint az életben minden bölcsesség súlypontja a mértékben fekszik. Továbbá az oktatás sikere függ a tanároktól s azon morális légkörtől, melyben a tanuló él.

Az egri érsek helyesen hangsúlyozta, hogy a gymnasium feladata a nevelés is, de felpanaszolja, hogy vannak igen tiszteletreméltó iskolafentartók, kiknek egyes osztályaiban 100—120 gyermek is van s még sem hajlandók parallel osztályokat állítani. Ily tömeggel szemben miként valósítható meg a nevelés feladata.

Ő eminentiája a kalocsai bíbornok-érsek aggodalmainak már élesebben adott kifejezést. Szerinte a katolikusoknak az iskolára absolute semmi befolyásuk sincsen. No a mennyiben a kormány, illetőleg a közoktatásügyi miniszter vezetése alatt álló iskolák

is vannak, a melyekre a törvényhozásnak is van befolyása, nem látom be, hogy a katolikusok ki volnának hagyva a törvényhozásból, mert az alsó és a felső házban befolyásuk igen nagy, a közoktatási bizottságban a katolikusok többségben vannak, a közoktatási tanácsban a katolikus elem erősen van képviselve, és én szerencsésnek érzem magamat, hogy épen a beszterczei püspök ő excellentiája volt kegyes annak idejében az elnökséget elvállalni.

Természetesen ezen aggodalmak vonatkoznak azon iskolákra, a melyek a miniszter vezetése alatt állanak és tisztán katolikusok.

Ezen iskoláknak több neme van, a mint ezt a beszterczei püspök ő nagyméltósága kifejtette. Ezekre nézve a katolikusoknak, a mennyiben iskolafentartók, s befolyásuk van, habár ő-eminentiája finom iróniával kérdezte, hogy vájjon van-e a katolikusoknak befolyásuk a tanterv és az irány meghatározására nézve?

Erre nincs, de más tekintetben igen jelentékeny befolyásuk van. Itt vannak a szerzetes iskolák. Ei nevezi ki ezek tanárait? — pedig ez igen lényeges jog. Ei gyakorolja a fegyelmi hatóságot? pedig ez is lényeges jog és befolyás. Ők rendelkeznek a tanpénzek felett is. Ugyanez áll a püspökök és érsekek által fentartott iskolákra nézve is.

A mi az erdélyi katolikus iskolákat illeti, ezeknek autonomikus szervezete fentartatik a törvényjavaslatban. Fenmaradnak még a tanulmányi alapból

fentartott gymnasiumok. Ezekre nézve a katolikusoknak direct befolyásuk nincs, mert a kormány kezelése alatt állanak és mert a tanulmányi alap, mind annak daczára, a miket ő eminentiája kifejtett, katolikus iskolai célra szánt alap, de mégis országos alap. Épen azért ezen tanulmányi alap és az abból fentartott iskolák mindig a kormány vezetése alatt állottak és állanak.

Méltóztatott érinteni, hogy bizonyos kételyek keletkeztek ezen alap jogi természeté iránt. Ez azután a súlyt inkább a kezelésre fektetné. A kezelési módra nézve sokféle kétely keletkezett, és ő excellentiája, az egri érsek már elismerte múltkor, hogy a kezelésnek mostani módja tarthatatlan. De a nézetek a kezelésre nézve nagyon különbözők.

Van a képviselőház javaslatának pl. egy pontja, a mely azt tartja, a nélkül, hogy félreismerné ezen alapok kath. természetét, hogy ezeket a budgetbe kell fölvenni. Ő eminentiája ezek ellen ellenörködő bizottságot kíván, mások pedig Erdély példáját szeretnék követni és külön testületre óhajtának az alapok kezelését bízni, úgy hogy valamint az erdélyi alapokra nézve a kormánynak csak az ellenőrzést lehetne gyakorolni.

Ily divergens viszonyok közt s minthogy alkotmányos államban radicalis változások az ilyen országos alapokra nézve a törvényhozás hozzájárulása nélkül nem eszközölhetek, én nagyon kívánatosnak tartanám,

hogy ha egy külön új törvény által ezen ügy tisztába hozatnék. (*Mozgás.*) Azt merem állítani, hogy a kik ezt elodázzák, talán nem cselekszenek ezen alap katholicitása érdekében. Véleményem szerint az ily kényes kérdéseket akkor kellene megoldani, a mikor a kedélyek nyugodtak, mikor a mérséklet szavának megvan a hatása.

Ő eminentiája a kalocsai érsek úr ezen alapokra s a kath. iskolára nézve egy igazgató tanhatóságot akar felállítani s e tekintetben hivatkozik a múltra, állítván, hogy 1848-ig oly hatóság létezett; és én nagyon tisztelem ő eminentiájának mély tudományát, de kénytelen vagyok kijelenteni, hogy ő eminentiája ezzel a legendának egy nemét csinálta, mert ily tanhatóság soha sem létezett. Már tegnap érintetett, hogy ezen studiorum commissio a helytartó tanácsnak volt egyszerű bizottsága, a melyben protestáns tagok is voltak és a mely nemcsak katolikus, hanem országos iskolai dolgokkal is foglalkozott. Határozni, ez nem határozott, véleményét a helytartó tanács elé terjesztette. Én tovább megyek, maga a helytartó tanács sem határozott a legfontosabb dolgokban, mert ezek a kancelláriához mentek s Bécsben nem mindig csak a magyar, hanem a német udvari tanácsosok is döntöttek. Ez tény, a mit az actákból is be lehet bizonyítani.

Miután oly nagy súly helyeztetett ezen tanügyi hatóságra, sőt ő eminentiájának azon nézetét a besz-

tercezi püspök úr is istápolta, bátor vagyok ő eminentiájának egy javaslatot tenni. (*Helyeslés.*) Mivel az episcopatus és a katolikusok, mint iskolafentartók, bizonyos gymnasiumokra befolyást gyakorolnak és ezeken kívül vannak semináriumok, tanító- és tanítónőképezdék, kolostori iskolák, végre a kath. elemi iskolák, a melyek szintén az egyház kezében vannak, ha ő eminentiája ezt jónak találja, jogában áll akár saját megyéjében, akár egyetértve az episcopátussal collective egy tanfőhatóságot felállítani. Megengedem, hogy ez jótékonyan fog hatni ez intézetek fejlesztésére s ebben őt és az episcopatust absolute senki sem fogja háborgatni. (*Haynald Lajos bibornok érsek: A kellő attribútumokkal.*) Tegnap az egri érsek ő excellentiája részéről azon kifogást hallottam, hogy ha ezen törvényjavaslat törvénynyé fog válni, nagy discretionárius hatalmat ad ez a miniszternek. Ámde ez nem bizalmi kérdés. Én nem vagyok barátja a discretionarius hatalomnak; adatik az par la force des choses, mert a tantervet és részletes iskolai szervezetet törvénybe iktatni nem lehet.

Egyébiránt a mint ma is megérintetett, én hivatásomat mindig komolyan vettem és nem tartozom azokhoz, kik csak bureaujuk ablakából nézik az életet s a kik azt vélik, hogy bennük a bölcsesség quintessentiája concentrálva van. Én minden alkalmalmmal tanférfiak tanácsával éltem és biztosíthatom ő excellentiáját, hogy akár új tantervet dolgoztatok

ki, akár a mostanit reformálom, párt és felekezeti különbség nélkül a tanférfiak tanácsát igénybe fogom venni.

De ő eminentiája legjobban tudja, minthogy ex asse foglalkozik az ügyekkel, mennyire divergálnak a nézetek a tanférfiak körében. Már pedig épen azért, mert én nem egy egyház vagy felekezetnek, hanem egy állam érdekeinek képviselője vagyok, nekem absolute mindenféle nézetekre és felfogásokra kell tekintenem.

Egyébiránt, ha már köztünk és az egyházak mélyen tisztelt képviselői közt kisebb divergenciák léteznek is a felfogásban, én hiszem, hogy fogunk keresni és találni érintkezési pontokat. *(Haynald Lajos bibornok érsek: És fel is találjuk. Felkeressük)* És ha a katolikus egyház valamint a többi felekezetek képviselői a közoktatás terén komolyan kezdet fognak az állammal, az eredmény sikeres lesz.

Mindezeknél fogva kérem a mélt. főrendeket, méltóztassanak a törvényjavaslatot az általános tárgyalás alapjául elfogadni, *(Élénk helyeslés.)*

**A békésmegyei gazdasági egyesület elnökéhez intézett
levél. 1883. nov.**

Igen tisztelt Elnök Úr! Nem mint vallás- és közoktatásügyi miniszter, hanem mint Békésmegye gazdasági egyesületének tagja, szándékozom igen tisztelt elnök úr becses figyelmét a fővárosi statisztikai hivatal főnöke által kiadott és. egy példányban ide-csatolt statisztikai kimutatásra irányozni, amelyben B.-Osaba város az összes felsorolt városok között a legnagyobb és a rendes halálozási arányt jóval felülmúló halandósággal van feltüntetve. Míg 1000 lakóra Budapesten 22.1, addig B.-Csabán 43.0 haláleset számíttatik, vagyis mégegyszer annyi. Ezen sajnós tény oly kóros állapotokra enged következtetni, a melyek csalhatatlan jelzői általános culturalis elmaradásunknak. Maga azon körülmény, hogy a halál épen a zsengekorúak sorából szedi nagyobb-részt áldozatait, nem fejtheti meg a nagy halandóságot; hanem inkább speciális viszonyok megítélésére egy újabb kórjelet szolgáltat. Nem vélek csalódnai, ha a meglepő sűrű halálozást Békés-Csabán mélyebben rejlő társadalmi és közgazdasági okoknak tulajdoní-

tom. A dolog elég fontos arra, hogy minden oldalról beható figyelem tárgyává tétessék és eredete szorgosan kutattassék. Tőkeszegénységünk mellett a belterjes gazdálkodás és termelés másik főtenyezőjére, a kellő munkaerő emelésére kellene főgondot fordítani, mert annak hiánya a terményárak képződésénél oly fontos szerepet játszó munkabér nagysága mellett a gazdasági productióra mindenesetre zsibbasztó hatással van. A megye vagyionosságának és közgazdasági állapotainak ügye forogván kérdésben, nem kételkedem, hogy a Békésmegyei gazdasági Egyesület, a helyi viszonyok ismerete által támogatva, már figyelem tárgyává tette az ügyet. Indítatva meleg érdeklődésem által a megye állapotjai iránt, van szerencsém igen tiszt, elnök urat felkérni, méltóztassék a jelzett, valóban ijesztő magas halandóság okai felől a gazdasági egylet körében beható vizsgálatot indítani, s komolyan tanácskozni a felett, hogy mily módok és eszközök által lehetne a mélyre ható bajon segíteni.

A budapesti felsőbb leányiskola igazgatójához, Berecz Antalhoz, intézett levél. 1884. jan. 15.

Valahányszor a vezetése alatt levő felsőbb leányiskolát meglátogattam, két dolog felett sajnálatomat fejeztem ki, s pedig bogy rosszul van elhelyezve, s hogy társadalmunk némely rétegei, régi előítéletekhez ragaszkodva, gyermekeiket nem küldik oda. Hiszem, hogy az idő e két bajon is fog segíteni. Gyakran hallottam a leányiskolákra vonatkozólag is azon panaszt, hogy a leányok is túl vannak terhelve. Ez ép úgy, mint a gymnasiumokban, csakis a helyes módszertől függ. Megengedve azonban, hogy a leányok sokat tanulnak, egyet azonban nem tanulnak — egy tudományt, melyre az életben nagy szükségük volna — azt nem viszik magukkal az iskolából az életbe; az értelmet és érzéket az ország gazdasági állapota iránt, mi minden egyes család gazdasági és pénzügyi állapotával szoros összeköttetésben áll s minden egyes család jóléte s boldogsága egyik feltételét képezi.

A leányok nem tudják, hogy keletkezik mindaz, mit ők élveznek s az apák vagy férjek nagy bajjal

szereznek. Nem tudják, mily viszonyban áll a mezei gazdaság az iparral s kereskedelemmel — mily jelentősége van annak, kül- vagy belföldi készítményeket fogyasztunk-e; s innen az előítéletek a honi készítmény, s a szenvedélyes előszeretet minden iránt, mi künn készül. A nők phantasiája ez irányban el van rontva, oly betegség az, mely az országot kiskorúságra kárhoztatja, közgazdaságilag és pénzügyileg tönkre teszi, mert az európai civilisatio jelén alakulási közt magasabb közgazdasági fejlődés, ipar nélkül nem lehet boldogulni. — Nem akarok többféle módokról beszélni, melyek által e bajt paralyalni vagy legalább enyhíteni lehetne; az egyik volna, ha a nők már az iskolában a közgazdaság fogalmaival ismerkednének meg. Ez nekik az életben legalább annyi szolgálatot fog tenni, mint az aesthétika vagy irodalomtörténet, mi ellen nekem azonban, ha kellő határok közt marad, semmi kifogásom sincs. Nem volna tehát háládatlan munka, ha valaki egy közgazdasági katekizmust a nők számára megírni vállalkoznék; s miután az ön vezetése alatti iskolában is e tudomány előadása szükséges volna, — felkérem önt, hogy az írók körében valakit találni igyekezzék, ki oly munka, megírására alkalmas és hajlandó volna.

A pozsonyi I. választókerületben 1884. június 22. tartott beszéd.

Szerencsém van önök körében megjelenni, hogy köszönetét mondhassak azon bizodalomért, melyet irántam tanúsítottak, midőn e kerület képviselőjéül megválasztottak. A képviselői mandátum komoly emberek kezében igen becses adomány, melylyel sok jót és üdvösét lehet alkotni, de magában tekintve két élí fegyver, mert könnyelmű emberek kezében csakis feljogosítás politikai sportra s politikai kicsapongásokra.

Én kétszeresen hálás vagyok önöknek, mert midőn nekem bizalmat szavaztak, megszavazták azt egyszersmind azon kormány számára, melynek tagja vagyok, — parlamenti kormány pedig az ország bizalma nélkül fenn nem állhat. A választásokból kikerült jelentékeny többség a kormány fennállását biztosítja.

Megvallom önöknek, hogy ha szabad volna komoly dolgokkal tréfálni, vagy egyéni hajlamoknak vagy inkább humornak engedni, kedvem telnék, ha mi ma kisebbségben maradtunk volna s azon urak, kik aranybányákat ígérnek, kik mindent legjobban tudnak, kik mindenütt oly hallatlan önhittséggel lépnek fel, mintha rajtuk kívül nem volna üdvösség, ha — mondom —

ez urak kormányra jutnának, hogy látná a világ azt a fiascot, mely okvetlenül bekövetkeznék.

Én sajnálom, hogy az ellenzék oly fegyverekkel él, melyek ellene fordulnának, ha a hatalomhoz jutna, mert az ily eljárás lehetetlenné teszi az egészséges parlamentarismust. —Igaz, hogy a ministerialis rendszer nálunk még új — az emberek még nincsenek tisztában az iránt: mi a föladata, mi a hatásköre s mik a feltételek, melyek alatt e feladatnak sikeresen meg lehet felelni.

Legjobban visszatükröződik ez azon elbánásban, melyben a miniszterek fogadási napjaikon részesülnek. Én főleg saját észleleteimről szólok. Jönek emberek s pedig a műveltebb osztályokból valók is, kik a miniszter mindenhatóságában s mindentudásában hisznek — állítván, hogy a miniszter minden kérésüket teljesítheti, hiszen ő tehet kivételt, ő dispensálhatja magát a törvénytől s a szabálytól, — azokra következnek ellenkezőleg olyanok, kik a minisztériumot nem sokba veszik, és azt mintegy tudakozó intézetnek tekintik; hiszen megtörtént velem, hogy egy egyszerű káplán engemet interpellált, miért lett X. püspökké kinevezve s nem Y., ki neki jobban tetszett volna, — végre jönnek azok, kik azon meggyőződésben élnek, hogy minden miniszternek s különösen a vallás- és közoktatási miniszternek rendelkezési alapja van. — Röviden szólva: nálunk a miniszterektől többet követelnek, mint bárhol: de nem látják el a misztereket

azzal az apparátussal, melylyel azt teljesíteni lehet. Átalán véve még nagyon be vagyunk fonva a régi formulákba, vagy máskép s röviden fejezve ki gondolataimat: Magyarország régi tradíciójánál fogva, még máig nagy mértékben antigouvernementalis ország.

Köszönetét mondhatnék önöknek azért is, hogy programot tőlem nem követeltek; a mi egyébiránt nagyon természetes, mert tagja lévén a kormánynak, minden miniszternek külön programja nem lehet; de azért elmondom nézeteimet oly tárgyakról is, melyek a jövő országgyűlés programjába bizonyosan be fognak vétetni. De ha nézeteimet némely fontos ügyeinkről önök előtt elmondani óhajtom, abban a kellemes helyzetben még sem vagyok, hogy új dolgokat mondhassak önöknek; kénytelen vagyok ismételni, a mit számtalanszor mondtam s fogok is mondani mindaddig, míg a nemzet véérébe át nem fog menni.

Én három szóban foglalom össze egész politikámat: t u d o m á n y , v a g y o n o s s á g é s e g é s z - s é g . Ne méltóztassék azonban azt hinni, hogy annyira egyoldalú vagyok, hogy a társadalom egyéb tényezőit ignorálom, hogy előttem sem vallás, sem szabadság, sem igazságszolgáltatás, sem közigazgatás, sem hadsereg, sem társadalom, sem művészet nem bír jelentőséggel: de én azt hiszem, hogy az a nemzet, melynek tudománya, vagyona s egészsége van: el fog érni mindent, mit természet-adta hajlamainál s

tehetségeinél fogva elérhet. Tudatlan s koldus népek semmire sem valók és semmire sem mennek.

Nem fogják tőlem rossz néven venni, ha általános nézeteimet röviden előadni akarván, mindenekelőtt saját reszortomról s különösen a közoktatásról szólok. Nem vagyok oly túlszerény. hogy ki ne mondjam, hogy közoktatásunk minden ágában halad, de e haladás nem elégséges s mondhatom hogy Hálámnál senki sem ismeri jobban annak hiányait s gyöngé oldalait. Közoktatási politikám: a közoktatást összhangzásba hozni a társadalom szükségével.-Ezt a közoktatás egyes ágainál szemmeltartva s azokra egy pillantást vetve, állíthatjuk pl. hogy egyetemünk más ma, mint csak 48. sőt 67. előtt is volt, s csak egy tényt említek: 48. előtt az egyetemi könyvtárra évenként 420 frt. fordított — mi a rendkívüli dotation kívül 10,000 irtot fordítunk évenként s örömmel constatálhatom, hogy az nem is marad meddő kincs, de erősen használtatik. Ez egyszerű tény mértékül szolgálhat az egyetem összes állapotai emelkedésének megítéléséhez. S ez emelkedés még nincs bevégezve s nem szabad abban maradni. A pesti egyetemet el fogjuk látni azon egész apparátussal, mely nélkül az egyetemi oktatás sikeres nem lehet. A kolozsvári egyetem is halad, most építjük a bonczvani intézetet, melyet az orvosi s természettudományi többi intézetek fognak követni s annak is emeljük a könyvtári dotatióját.

Polytechnikumunk a külföld sok hasonnemű s nagyhírű intézetével már is versenyezhet. De ha tekintjük, hogy meglevő két egyetemünk ezen emelkedése s folytonos bővítése daczára mennyi ifjú megy a külföldre: egy harmadik tudomány-egyetemet sokáig nem fogunk nélkülözhetni.

A középiskolák tekintetében quantitative dúsán van gondoskodva — a qualitás nem mindenütt kielégítő. Vannak azonban igen jó — valamint igen gyöngye gymnasiumok is — mert a mi középiskoláink egész quodlibetet képeznek. Az új törvény okvetlenül új fordulatot fog adni a dolognak, amennyiben egyöntetűbb és egészségesebb fejlődést idéz elő, de a siker nagyobb mérvben csak néhány év múlva lesz szembe-tűnő, ha tudniillik mindenütt oly tanárok lesznek, kik tudnak tanítani — s oly igazgatók, kik érzik, hogy a ki nem gymnasiumba való, azt onnan el kell terelni. Akkor a gymnasium növendékei talán fogyni, de azok általános színvonala mindenesetre emelkedni fog. *i p a r s z a k o k t a t á s* még gyenge, a gazdasági intézetek nem tartoznak hozzám, de két kitűnő iskolával, a közép ipariskolával, valamint a művészeti ipariskolával dicsekedhetünk.

E téren még igen sokat kell tennünk, ha a prókatori typusból kibontakozni s az iparos nemzet jellegét akarjuk felvenni. Hogy ez költség nélkül nem eszközölhető, magától értetik.

Lehetetlen nem érintenem a *n é p o k t a t á s t*.

E téren is van haladás. A felekezetek, a községek, nemkülönben az állam, teszünk, a mit lehet. Én nem bánom, bár honnan jöjjön az intelligentia s a műveltség, de ha nagy eredményeket akarunk, mindenütt, a hol az egyházak s felekezetek, vagy maguk a községek nem képesek jó iskolát tartani: állami iskolákat kell állítanunk s a népoktatásra még több pénzt kell fordítanunk, mint eddig. A közoktatás a legszorosabb viszonyban áll a nemzetgazdasággal. Azért is a közgazdasági állapotokat a közmívelődés érdekében is emelnünk kell. És e tekintetben nem is szűkölködünk recipékben; itt vannak az agráriusok, — a külön vámterület apostolai, — az államszociálisták s a phantasták egyéb nemⁱ, kik falsificálják a múltat s falsificálnák a tényeket is, ha megengednék nekik; de én hiszem, hogy ez uraknak sem fog sikerülni a dolgok természetes fejlődését meggátolni.

Ma aránylag szegények vagyunk, a mint mindig is szegények voltunk, mert industria s kereskedelem nélkül nincs vagyonság; agricol országok szegények; mert ipar nélkül a földmívelés sem virágzik. Nyers terményeinkkel nem fogunk boldogulni többé a világpiaczon. Nekünk minden socialis eszközt fel kell használnunk ipar előteremtésére s a monarchia másik felével vámközösségben kell maradnunk; mert az nemcsak politikailag szükséges, hanem gazdaságilag is üdvös.

Megengedem, sőt tudom, hogy a törvényhozás

és a végrehajtó hatalom az ipar előmozdítására sokat tehet, tesz is s tett is, de ha valamire nézve áll a szokott aide toi et Dieu t'aidera, áll ez a mai viszonyok közt e téren. — A társadalomnak kell itt működni, erősen kell akarni s ki kell vetkőzni abból a balítéletből, hogy mind az rossz, mi itthon készül — és lesz iparunk. — Sajnálom, hogy nem bocsátkozhatom ma ez ügy részletezésébe; de hiszem, hogy nem utolszór szólok Önökhöz, s hogy lesz alkalmam ezt egyszer bővebben kifejteni.

A financiát illetőleg csak épen megjegyezni akarom, hogy az a legszorosabb összekötetésben van közigazdasági állapotainkkal, — ezek javulásával fog javulni a financia. Egyébiránt nem igaz, hogy az adók elviselhetlenek, az adó magassága miatt Magyarországon senki sem megy tönkre.

Közigazdasági fejlődésünk egy további főfeltétele a közegészség. Ennél nincs becsesebb kapitális, az országokat a sok betegség s a nagy halandóság pusztítja. Hossz víz, rossz levegő, rossz lakás, tisztatlanság, rossz táplálkozás, iszákosság, főleg a pálinkaivás pusztítják a népet. E téren az állam s közigazgatás szintén nem tehet mindent; — itt az iskola s az egyház sokat tehetnek s a gazdasági egyletek hivatva volnának tevékenységet fejteni ki — követve a békésmegyei gazdasági egyesület példáját.

Mind ezt kifejteni nem lehet egy választási beszédben, annál kevésbbé, mert sok egyéb tárgyról

is kell nyilatkoznom — s nem fogom kerülni a kényes kérdéseket sem. Fogok szólani nevezetesen a zsidókról s a felekezeti viszonyokról.

A zsidóság a legnevezetesebb világtörténelmi tünemények egyike. Szétszórva a világban, hatása a népek civilisatiói szerint különböző volt. Eltiltva a földbirtoktól s kizárva sok egyéb hivatásokból: a zsidók kényszerítették kizárólag a kereskedéssel s pénzüzlettel foglalkozni. Midőn aztán a modern állam az egyenjogúság alapján szervezkedett — magától értetett, hogy a zsidókat ugyanazon jogokkal kellett felruházni, melyeket a keresztény honpolgárok bírtak. Hasznára volt-e a zsidók úgynevezett emancipatiója az országnak? Én nem kétlem, hogy igen is; de századok szülte viszonyok nem változnak meg rögtön a törvényhozás intézkedéseiben. A törvény rögtön változik, az ember a maga hajlamai és szokásaival csak lassan alakul át. De a közeledés és assimilatio processusa megindult s gyorsan haladhatott volna, ha közbe nem jő az antisemitismus.

Ez szellemi betegség, melynek csakis rossz következményei vannak s lehetnek; mert az antisemitismus nem faj, vagy vallás elleni mozgalom — ez csak ürügv; mert az antisemitismus célja tulajdonkép forradalom és socialismus, vagy inkább communismus, — folytonos izgalomban tartani az országot s aláásni a társadalmi rend alapját —

s erre semmi sem alkalmasabb, mint az antisemitismus; továbbá megtámadni a vagyont, s a tulajdont. Kezdődik pedig ilyen támadás szegény Herskó vagy Iczig falusi pálinkamérőnél s megy máj d Esterházy herczegig, vagy Magyarország primásáig.

Mit kell tenni, hogy az antisemitismus megszűnjék? A törvényhozás e téren keveset téliét; ellenben a végrehajtó hatalom mindent tehet, megvédvén a zsidókat, hol szükséges a nép kitörései ellen s nem túrvén a bujtogatásokat és felszólalásokat a birtok s tulajdon ellen s másfelől terjesztvén a műveetlen zsidók közt a cultura azon nemét, mely az antisemitismus leghathatósabb antidotuma.

Legtöbbet tehetnek azonban az antisemitismus ellen maguk a zsidók műveltebb s vagyonosabb osztályai, ha hitsorsosaik közt azon szokások megszüntetésére hatnak, melyek őket a keresztény társadalomtól távol tartják, ha őket földművelőkké és iparosokká fogják nevelni, hogy ne lássék, mintha ők a középosztályúakat természetes állásaikból kiszorítani akarnák, E mellett a közös iskola és a hadsereg az antisemitismus legjobb elhárítói.

Ha a mondat: „quieta non movere“ valahol észszerűen alkalmazható: úgy e tér mindenek fölött a vallás és egyház. De nem a tiszta ész vezeti az emberiség sorsát. Megvallom tehát, hogy én e fel-

szólalásomban szívesen kikerültem volna mindent, mi a vallás, egyház s felekezetekre vonatkozik.

De mivel a választási mozgalomba bevonattak ezen ügyek is: lehetetlen azokat hallgatással mellőzni; épen nekem, a ki nemcsak közoktatás-, hanem vallásügyi miniszter is vagyok.

A kormány minden bevett vallás és felekezet jogait és szabadságait tisztelte és épségben tartotta, szemmel tartván az állam jogait és szabadságait. — Midőn a katolikus autonómia mozgalma lezajlott, az egyházi életet érintő kérdések, főleg az iskola, az alapítványok s a házassági viszonyokban összpontosultak.

A népoktatásról szóló törvény minden egyháznak s felekezetnek jogot ad iskolát állítani, fentartani s tanítóit nevelni, s e tekintetben oly liberális, melyhez hasonlót nem ismerek. De a törvény végrehajtása is szintoly szellemben történt s történik az én miniszterségem alatt De ha a felekezeti iskola a felsőség közönyössége folytán igen rossz állapotban van, vagy ha a lelkész s a község közt rossz viszony van s az átcsap az iskolai térre s itt is differentiák keletkeznek: ennek oka nem a kormány! A középiskolákról szóló törvény korlátozta a protestáns iskolák autonómiáját bizonyos mértékben, bár meghagyta szabad mozgásukat az állami rend keretében; a katolikus iskolák helyzetét nem változtatta meg, semminemű jogot nem vett el tőlük; az alapok s

alapítványok katolikus természetét én minden alkalommal hangsúlyoztam: hol van tehát ok a panaszra?

De mielőtt tovább megyek, meg kell jegyezniem, hogy éppen ezen alapok- s alapítványokra vonatkozólag saját felfogásaik vannak az embereknek; bíbelődtek ezek jogi természetével — kezelési módjával, csak azzal nem, hogy ezen alapok s alapítványok, bármi módon kezeltessenek, nem felelnek meg többé azon szükségeknek, a melyek fedezésére vannak rendeltetve. A tanulmányi alap nem elégséges már ma a katolikus iskolák költségeinek fedezésére, valamint a vallás-alap sem tud megfelelni azon igényeknek, melyek irányában támasztatnak. Nem szólva a templomok építéséről s fentartásáról, valamint a papnevelő seminariumokról, de csakis a katolikus lelkészek fentartásáról; mert a mai congruával a katolikus lelkészek nem tudnak megélni.

Komolyan kellene foglalatoskodni e kérdéssel. Általán véve kényes kérdéseket mindig békés időben kellene tisztázni; mert ha a hullámok magasra csapnak: akkor a megoldás lehetetlen, a helyett jön a törés, mi sohasem válik a társadalom javára.

Ezen eszmemenetnél megállva, nem kerülhetem el, hogy a házassági ügyeket is ne érintsem. Ezek rendezése nem a mostani kormány által hozott napi rendre. A képviselőház ismételve hozott határozatot, hogy a kormány a polgári házasságról terjeszzen törvényjavaslatot a ház elé: a mostani

kormány csak ezen meghagyásoknak felelt meg, szemmel tartván a monarchia másik felében létező állapotot is, hol az úgynevezett felekezet nélküli házasság megengedtetik s annak actualis hatása Magyarországra is kiterjed, — midőn a polgári házasság kérdését a minimumra reducálván, az ismeretes törvényjavaslatot benyújtotta. Hol vannak tehát azon sérelmek, melyeket a kormány a felekezetek vagy egyházak irányában elkövetett? Vagy talán a mérsékelt ellenzéknek nem volt része a bűnökben? Vájjon nem dicsekszik-e ezen párt, hogy ők túltesznek rajtunk a liberalismusban.

Azon antigouvernementalis clericalismus, mely hála az égnek nem az országban, csakis egyes választókerületekben mutatkozott, sajátságos jelenség. Ellenzéki velleitás-e, vagy felekezeti reactió, vagy törekvés új vívmányok után, az állam rovására, — ezt elemezni nem akarom; de tekintve Magyarország viszonyait, népünk hajlamait, a mérvadó személyiségek kedélyi dispositióit s felfogásait: erősen hiszem, hogy nálunk a katholika egyház jogos igényeit a modern állam jogaival összehangzásba lehet hozni és tartani s szertem hinni, hogy e reményben csalatkozni nem is fogok. A harcz az egyház s az állam közt Magyarországon mind a két félre igen ominosussá válnék.

Most azonban oly actualis dolgokról is kell

szótanom, melyek az országgyűlés munkásságát amint hiszem, már az első ülészakban le fogják kötni. Ide tartozik az országgyűlési cyclus meghosszabítása háromról hat évre. Minden harmadik évben az országot egy általános választás izgalmainak s költségeinek kitenni nem szabad. A mostani állapot összes társadalmi erőnk rovására történik. Demoralizálja népünket, fejleszti a legrosszabb szenvedélyeket. Nem volna-e szükséges magát a választási törvényt is revideálni? Nem akarom én a választási qualiicatiót megszorítani; de igen is kívánatosnak találnám a választási jog gyakorlatával szokásossá vált visszaéléseket megszüntetni.

A második fontos teendő a felsőház reformja. Én nem az események pressiója alatt állok e kérdésben, én ez ügyről már régen írtam és szóltam; — feljogosítva érzem magamat ez alkalommal is szólni. A felsőház szükséges és oly dolog, a melyről el lehet mondani: hogy ha nem volna, azt Magyarország érdekében fel kellene találni. Nekünk nemcsak télsőházra, de épen aristocraticus felsőházra van szükségünk. Éppen azért keresztül kell vinnünk a reformot, mert a mi felsőházunk még az aristocratia szempontjából sem üti meg a mértéket.

Az egész egy borzasztó anachronismus, melylyel végre is minden korszerű fejlődést meg lehetne gátolni. A mi felsőházunkban idegenek ülnek, kiket semmi érdek vagy kötelesség a hazához nem köt; s

ülnek ott oly emberek, kik semminemű társadalmi erőt nem képviselnek — maga a czim, vagy név, mely olykor szinte meglehetősen obscurus, nem adhat jogot arra, hogy valaki a felsőházban ülhessen.

Én, a mint mondtam, nemcsak az országnak, de magának az aristocratiának érdekében is követelem a felsőház reformját. Nem akarom érintetlenül hagyni még egy törvényünket, mely ma még, a mint én a nézeteket ismerem, nem fog revideálatni, de igen is az idő azt meg fogja szüntetni: az incompatibilitási törvény. A parlamenti rendszer természete szerint a törvényhozás s az administráció közt szerves összeköttetésnek kell lenni s mi kizárjuk összes bíráinkat a parlamentből. Nem függetlenek, mondják. De vájjon azok, kik a miniszterek zaklatása, vagy protectiója által ezeket keresnek, vagy a legkényelmesebb helyzetekhez juthatnak; azok függetlenek e? Mondják továbbá, hogy a tisztviselőket foglalatosságuk akadályozza a parlamenti functiók teljesítésében. De nem áll-e ez a tanárookra nézve is, szintoly mértékben? Az incompatibilitási törvény, a hol ily következetlen s logikátlan, tisztán bizonyos ellenzéki velleitások szüleménye. Én azt eltörlendőnek vélem.

Szólhatnék még a pártok állásáról, de nem akarom ismételni, a mi minden ügynevezett programbeszédben mondatott. De igenis megemlékezem a helyi érde-

kékről; választás előtt nem érintettem volna azokat, mert talán az is corruptiónak mondatott volna. Az ország nem abstract lény, hanem külön vidékekből, városokból áll s ezek ismét egyes emberekből állanak, mert az ember a döntő mindenben s ellenkezője áll annak, a mit egy spanyol király, ha nem csalódom II. Fülöp mondott: „campos san population es mia passion“ földek, népesség nélkül: ez kell nekem! Ha a városok s a városokban az emberek prosperálnak: prosperál az ország. Én pedig azt hiszem, hogy Pozsony hivatva van geographiai fekvésénél s egyéb viszonyainál, múltjánál fogva Budapest után az ország legmiveltebb, legkényelmesebb s legcsinosabb városának lenni s én Pozsony érdekeit ez irányban előmozdítani jogosítva leszek. De itt is oly detailokról kellene szólni, melyek megbeszélésére ez alkalom nem való.

Nem tudom azonban befejezni beszédemet anélkül, hogy egy óhajtásomnak, vagy inkább megjegyzésemnek ne adjak kifejezést. Ha körültekintek, a magyar államnak nem egy ellenségét látom e világon s ha a társadalmi viszonyokat fontolóra veszem, még komolyabb bajokat látok. A socialismus, vagy bármi nevet adjunk e jelenségnek — vakmerőén emeli fejét; — veszélyezteti: első sorban az egyházakat, fenyegeti az aristocratiát s végre mindenkit, kinek vagyona s állása van a társadalomban. — S ezen külön tényezők, a helyett, hogy kezet fognának a közös ellenség ledöntésére; — tizedrendű kérdések

miatt verekednek maguk közt. Nem sajnálatra méltó vakság-e ez?

Reméljük, hogy ki fognak ábrándulni e balgaságból!

Önök pedig fogadják még egyszer őszinte köszönetemet a bizalomért, melyre engem méltattak!

Beszéd a pozsonyi I. választókerületben 1884. okt.

Midőn szerencsém volt utólszor itt lenni s önöket mint Pozsony város egyik kerületének képviselője üdvözölni, több oldalról barátságosan felhívattam, hogy maradjak körülben egy pár napig. Én akkor e szíves marasztásnak nem tehettem eleget, de bizonyára emlékeznek azon ismételve is hangoztatott szavaimra, hogy a következő bárom év alatt annyiszor fogok jönni, hogy meg is fogják unni ittlétemet. E fenyegetés most alakot kezd öltetni, midőn önök körében ezúttal megjelentem. Ki kell azonban jelentenem, hogy politikai újdonsággal nem szolgálhatok, hisz egy ideig távol voltam, — s mert olvasták azóta a trónbeszéd és a miniszterelnök úr nagyváradi nyilatkozatát is. Az ő programja pedig a dolgok természeté szerint az én programom is. *(Helyeslés.)*

De midőn önöket itt másodízben üdvözölöm, talán szabad lesz nekem egy kis culturpolitikát csinálni, vagy inkább annak köréből szólani. *(Halljuk! Halljuk!)*

Én sohasem tudtam az embert ketté vágni s határvonalat húzni a magán ember s a közélet embere

közt; a mi az egyiknek örömet okozott, azt érezte a másik s a mi az egyiknek fájt, az fájt a másinak is; — s így én a családi újabb catastropha után, mely engem ért, kénytelen voltam elmenni, csak azért, hogy menjek. De a ki egyszer az észleléshez és tanuláshoz van szokva, önkényt tanul, ha utazik. Én tehát, habár csak 45 napig voltam távol, eljutottam déli Németországon, Párizson át Angliába s majdnem ugyanazon úton tértem haza is.

Sok érdekes dolgot láttam s önkénytelen tanul-tam is, nem lévén elég öreg arra, hogy már ne tanuljak.

Meg fogják engedni, ha ezen kirándulás alkal-mából elvont észrevételekkel vagy benyomásokkal, hazai dolgainkra viszonyítva azokat, önök figyelmét igénybe veszem. (*Halljuk!*)

Anglia, Franciaország és Németország a mai kor három mérvadó országa, illetőleg nemzete, lénye-gesen különbözik egymástól, és mégis van bizonyos internacionális vagy cosmopolitikus jelleg, melyben találkoznak s hasonlítanak egymáshoz. Mind a három a nyugati Európa országa s nemzete, külön nyelvet beszélnek, de a cultura ugyanazon formáit s alapjait bírják. Mi mind a háromtól tanulhatunk, de mindé-nikétől mást kell s lehet tanulnunk.

Anglia egy végétől a másikig egy park, gyö-nyörű fákkal, szép állatokkal, — s mellékesen legyen mondva, ott az állatok nem arra valók, mint nálunk,

hogy éhezzenek, hanem hogy jól tartassanak — számtalan csinos villákkal, hol minden lépten a nagy vagyon s gazdagság tükrözik vissza mindenben, — hol főleg Londonban e vagyonosság folytán az élet, a mozgalom, óriási mérvekben nyilatkozik. Ott a gyűjtemények a British Muzeum s a South-Kensington. muzeum egész városok s ezekre nézve jellemző vonásul csak azt az egyet akarom említeni, hogy a legújabb időben a National Gallery számára egy képet 70,000 fonton vásároltak.

Nyilvános épületekre milliókat fordítanak. Ott minden oly mérvű és alakú, hogy azt ismerni jó — de utánozni nem lehet. Egyet azonban kell tanulni Angliában: a nemzet- és államgazdaságot. Az angolok régóta tudják, hogy csak a gazdag országok bírnak súlylyal s hogy a gazdagság csak munka által szereshető meg, a munka pedig nem lehet egyoldalú, kell földművelés, kereskedés és ipar. Az iparban fekszik Anglia gazdagsága s hatalma, s ha lehetséges volna, — de végre gondobi lehet—hogy az angol ipar megszűnnék: Anglia gazdagságának, hatalmának s virágzásának vége volna.

Ipar nélkül a mai világban nem lehet prosperálni, mert a nyers anyagok termelésében az Európán kívüli területek, Amerika, Ausztrália, India oly előnyökkel bírnak az ó Európa fölött, hogy azokkal versenyezni nem lehet. De azonfelül tudvalevő dolog, hogy maga a földművelés tökéletesebb s magasabb fokra csak ott emelhető; a hol virágzó ipar van.

E meggyőződéssel tértem vissza Angliából, hogy nekünk minden áron ipart kell teremtenünk — ha gazdaságilag és államilag tönkremenni nem akarunk, — s ez irányban az angoloktól kell tanulnunk és pedig multjokat is tanulmányozva, mert Anglia jelen közgazdasági állapota nem az utolsó évek productuma. Én nem azért mentem Angliába s általában nem azért utaztam, hogy politikát és institutiókat tanulmányozzak. Anglia egy sajtós világ, s a mi ott helyes, nem mindig ültethető át máshova, de vannak dolgok, melyeket látni kell, melyek előtt szemet hunyni nem lehet, akár tetszik, akár nem; én tehát azon benyomást vettem föl magamba — ki 48 évvel ezelőtt voltam Angliában, — hogy ott az amerikai szellem igen sok tért kezd foglalni. Angliában a democratia napról-napra hódít és tért foglal. Tanúsítja ezt főleg az is, hogy az angol felsőház reformja napi renden van; a született peer-ek vagy lordok mellé új emberek fognak jönni, kik nem a régi családokból fognak kikerülni, más érdeket fognak képviselni. Angliában is a politikai s társadalmi viszonyok nagy átalakulása van készülöben, s akkor másutt utánozni akarni, mi magát ott is túlélte: valóban nem háladatos feladat.

Franciaország jobb benyomást tesz, tetszőbb képet nyújt, mint a milyet róla a napi lapokból magunknak alkotunk. Franciaország a pillanatnyi politikai s gazdasági crisisek daczára az utolsó években is közgazdasági tekintetben halad; de Franciaország-

nak van egy sajátsága, mi által kimagaslik s ez a forma szépsége iránti érzék. Visszatükrözik ez az ipar legfinomabb ágaiban s főleg a művészeti iparban, — les arts decoratifs — de a művészetben általában és még a színészetben, — sőt sok rossz termék mellett az irodalomban is. Azon solidaritásnál fogva, melyben Európa nyugoti népei élnek, valamint a francziák előre törekeshnek oly dolgokban, melyekben az angolok az elsők, úgy viszont az angolok és a németek, de más nemzetek is erősen törekeshnek versenyezni a francziákkal a művészeti iparban.

De ezen tudat serkenti ismét a francziákat az előre haladásra. Én azonban hajlandó vagyok hinni, épen mivel a mostani kiállítást — l'exposition des arts décoratifs — láttam, hogy e versenyben a francziák fognak győztesek maradni. Ki nem ismeri a párizsi nagyszerű gyűjteményeket? Kevesebben ismerik azonban az új múzeumot a Trocadero-ban, a Musée de la sculptur comparée — melyben a francia szobrászat összehasonlítva korszakonként a külföldivel, óriási főszöntvényekben van bemutatva — rendkívül érdekes és a művészekre, főleg a szobrászokra és építészekre nézve szerfölött tanulságos gyűjtemény. Mindenben, a hol a formaszépség és elegancia mérvadó, a francziákhoz kell iskolába mennünk.

Ha Németországról kell szólnom, előre kell bocsátanom, hogy én ezúttal sem Berlin, sem Lipcse, Drezda s a Rajnán nem voltain ellenben; München,

Heidelberg, Strassburg, Carlsruhe, Mannheim, Worms, Frankfurt, Cassel, Würzburg, Bamberg s Nürnbergben.

Németországra nézve is ismételnem kell, a mit már előbb mondtam, hogy a német nemzet sem él izolált életet, előre halad mindabban, miben az angolok s a francziák kitűnnek; legközelebb áll hozzánk szokásokban s anyagi eszközökben; a mit németek tesznek, azt utánozhatjuk kisebb arányokban, de van Németországnak egy specialitása, a miben csak ott kell és lehet tanulnunk, s ez a tudomány, az iskola, s azzal összefüggésben a hadügy.

A tudomány egész horderejét — a methodusokat és módokat annak művelésére s fejlesztésére, valamint terjesztésére az iskola által, egy nemzet sem ismeri s gyakorolja oly mértékben, mint a németek, s valamint az angolok s francziák most a németektől tanulnak e részben, úgy nekünk is főleg tőlök kell és lehet tanulnunk. Heidelbergben az utolsó tíz év alatt az orvosi facultás érdekében rendkívüli dolgok történtek. A kis Baden nagyhercegségnek egy millió népességgel s pár négyszög mértföld területtel — két egyeteme s egy polytechnicum van, épen annyi, mint a 15 millió népességű s 5000 négyszög mértföld területű Magyarország.

Strassburg tündöklök nemcsak a külső apparatus által, hanem az ott kifejlődött, seminariumi rendszer által, — mely úgy berendezve és kezelve, a legbiztosabb antidotum minden egyetemi kinövés ellen.

Nem lévén rajongó — ez már koromhoz sem illenék — panacaeákat én nem ismerek, de abban én nem tévedek, ha azt állítom, hogy a tudomány a modern társadalom és állam legbiztosabb vezetője s pedig az élet gyakorlati mezején. Bort kezelni — sört főzni, s pálinkát égetni — mindez a tudományon alapszik. De mi több: az egészségügy is tudomány.

Mi ezen igazságokat nem akarjuk vagy nem tudjuk felismerni, — pedig csak ezen az úton tudnánk kibontakozni azon alárendelt helyzetből, melyben vagyunk, — mert tudomány nélkül nem fogunk szert tenni azon közgazdasági állapotra, melylyel magunknak súlyt szerezhethénk, nem fogjuk elérni a vagyonság azon fokát, melylyel egyedül biztosíthatja jövőjét a magyar állam és a magyar nemzet. (*Helyeslés.*)

Most már kérdezhetné bárki a t. urak közül, minek mondtam én mindezt, hiszen leírhattam volna s bármely lapban ki is nyomathattam volna.

De én azt képzelem magamnak, hogy elmondva s aztán a lapokban közölve, annak talán nagyobb olvasó közönsége, talán nagyobb hatása lesz, s hogy itt elmondva az, — a mi egész országokra vonatkozik, — talán egyes városokra is alkalmazást nyer.

A városokból sugárzik ki a cultura, s a városoknak kell tehát törekedni ipart teremtem, a hol nincs, és fejleszteni ott, a hol van; a városokban kell az intelligentiát fokozni, mert ha azok vagyonosak s intelligensek lesznek, lesz az országnak

vagyona s intelligentiája. E szerep a főváros után első vonalban Pozsony városát illeti és én szeretem hinni, hogy e feladatnak fog tudni megfelelni,

De azt is lehetne kérdezni, hogy utazásom benyomásairól szólva, miért nem írtam le önöknek a megemlített párizsi kiállítást, a londoni úgynevezett .egészségi exhibitiont, hol magyar borok s egy pozsonyi czégnék borai voltak kiállítva; — ez alkalommal szólhattam volna a magyar borok exportjáról Angliába, — mire nézve a conjuncture most nem kedvezőtlen, ha akarnék azt felhasználni; — miért nem szóltam grf. Schack müncheni képgyűjteményeiről, mely a legnevezetesebb művek igen sikerült copiáit tartalmazza, — oly mintagyűjtemény, oly példa, melyet minden nagyobb városban utánzani kellene.

Nem szólok azonban e dolgokról, mert nagyon túl mennék egy beszéd keretén s mert szándékom azok felől mások — talán avatottabbak által Íratni, s e dolgokat a közönség tudomására hozni.

Midőn legközelebb lesz szerencsém önökkel találkozni, talán ismét napi politikáról szólhatok s közölhetem, miként dolgozik az országgyűlés, mert én hiszem, hogy pártusák daczára az országgyűlésnek eredménye lesz, — mert szeretem hinni, hogy a pártok is az ország érdekeit jobban fogják szívükön viselni, mint pártjuk érdekeit, — s akkor meg lesz a kívánt eredmény. *(Hosszantartó, zajos éljenzés és*

1885. január 23-án tartott országgyűlési beszéd.

T. ház! *(Halljuk! Halljuk!)* Sajátságos dolog, hogy midőn a vallás- és közoktatásügyi minisztérium budgetjének első tétele: a központi igazgatás van napi renden, mi községi, polgári, felső népiskolákról, gymnasiumokról beszélünk. Mindenről lehet beszélni, de a kellő időben és helyen. A jelentésekből és számokból ép annak ellenkezőjét vonjuk ki, mint a mi bennük van; mert figyelmetlen olvasással és egy kis rossz akarattal gruppírozhatjuk a számokat a mint tetszik. *(Úgy van! jobbfelől. Derűtség.)*

De azért a dolgok valók, habár jeremiási hangon vannak is elmondva. *(Derűtség.)*

Azon kívül töltik az időt a miniszter ellen irányzott személyes invectivákkal, a melyekkel én, kijelentem, semmit sem gondolok. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* Végre mellékesen a vallásszabadság és az egyházi autonómia kérdését akajjuk tisztába hozni. *(Derűség. Mozgás.)*

Irányi t. képviselő úr javaslatára és beszédére a múltkor válaszoltam. A. t. képviselő úr megérintette a katolikus autonómiát is. Erre nem tettem.

meg megjegyzéseimet, mert értesülve voltam, hogy egy másik képviselő, Ugron Gábor, egy nagyszabású beszéddel határozati javaslatot fog napi rendre hozni. Föntartottam tehát magamnak ma nyilatkozni, bár tehettem volna tegnap is, mert tegnap is csak azt mondhattam volna, a mit ma mondandó leszek. De azt mondják, hogy én rendkívül ravasz ember vagyok, (*Derültség*) és azonkívül zsarnok is vagyok és bár mások véleményére némelyek szerint sohasem hallgatók, mégis megvallom, más emberekkel, kiket szintén okos embereknek tartok, meg akartam beszélni ezen ügyet. (*Halljuk!*)

A t. képviselő úr beszéde nagyon érdekes volt. Tele volt 1870-iki és 1871-iki reminiscenciákkal, oly dolgokkal, melyek annak idején Hatala irataiban megjelentek. Természetesnek találom ezt; nem veszem rossz néven, hogy ha ezeket is olvassa, a mint erről bizonyára más dolgokat is olvas. Hanem figyelmeztetem a t. képviselő urat, hogy ha katolikus ügyekkel foglalkozik, olvassa el, ha ugyan még nem olvasta, Montalambert munkáit. Ott a katolikus ügyekre nézve rendkívül érdekes és tanulságos dolgot fog találni, különösen azt is, hogy a demagógok az evangélium szavaival és Krisztus urunk nevével igen gyakran szoktak élni akkor, midőn — nem akarom mondani gonosz — szándékaikat akarják keresztül vinni, és ez áll nemcsak a világi, hanem az egyházi demagógokról is. (*Derültség.*)

A mi a t. képviselő úr határozati javaslatát illeti, azt nem fogadom el, mert ismerem a helyi autonómiát, tudom, mily jótékony hatása Van annak, — és óhajtom is, hogy katolikus polgártársaim — mint én is katolikus vagyok.— élénken érdeklődjenek az iskolai ügyek iránt. Efféle autonómiák létre is jönnek' és igen helyesen működnek. Nagyon helyes ez, különösen ott, a hol rájuk bízatik a patronatus joga is, mert megvallom, nem tudom helyeselni, hogy például' a katolikus plébánost oly képviselő testület választja, melynek nagy része protestánsokból és zsidókból áll. (*Helyeslés.*) Mondom, esen helyi autonómiát helyeslem és a hol csak jelentkezik, előmozdítom.

Az országos autonómiától azonban megvallom gyengeségemet, kissé félek. (*Halljuk!*) Ismeretlen terezenumon egy experimentum egészen új dolog, mert hisz a francziák, az olaszok, a belgák, a spanyolok mind szabad nemzetek és jó katolikusok, olyan institutio, mint a nálunk most javaslatba hozott autonómia, nem létezik.

De, mondom, határozottan ellene nem nyilatkozom. Én a katolikus egyház nagyságát és jelentőségét igen jól ismerem, habár seminariumban nem nevelkedtem (*Derültség*) és habár az erdélyi katolikus status tagja nem vagyok. Egyszer hivatkoztam épen midőn keresztény és katolikus érdekekről volt szó, Renanra, most pedig hivatkozom Thiersre, a ki bizonyos Oldalon szintén nem kedves ember, a ki

azt mondja: a katolikus egyház senkit sem akadályoz abban, hogy szabadon gondolkodjék és csak azt akadályozza, a kinek képessége és tehetsége nincs a gondolkozásra. (*Derültség.*) E tekintetben én vele tökéletesen egyetértek. Az egész civilizatio, különösen a modern civilizatio katolikus országokban keletkezett; nem mondom, hogy angolok, németek nem járultak hozzá, de a renaissance tökéletesen a katolikusok műve. Tehát én a katolikus egyház igen nagy jelentőségét ismerem és elismerem.

De az alsó clerus érdekeit is szívemen viselem. Igenis azok közt sokan vannak, a kik mindennapi szükségleteiket sem képesek fedezni és ezek sorsával nagyon komolyan foglalkozom, (*Helyeslés*) s azt hiszem, hogy e tekintetben módomban lesz igen practikus javaslatokat tenni. (*Élénk helyeslés.*)

Nem fogadom el az igen t képviselő úr javaslatát azon formulatiónál és azon tekinteténél fogva sem, melyekkel ő azt istápolja. A képviselő úr határozati javaslata így szól: «Határozati javaslat Tekintettel arra, hogy a katolikusok egyházi ügyeikben önkormányzati joguktól meg vannak fosztva.»

A katolikus egyháznak a maga körében mindig nagy szabadsága volt, de az egész katholicismusnak autonom intézménye nem volt. Remélem, hogy a t. képviselő úr sem kívánja azt, hogy ezek dogmaticus befolyást gyakoroljanak a katolikus egyházakra, (*Felkiáltások a szélső balon: Nem!*) de

a mennyiben egyházpolitikai ügyek Magyarországon tárgyaltnak, intézettek akár a koronánál, akár a parlamentben, akár a kormány által, arra a katolikusoknak befolyásuk mindig volt, mi katolikusok többségben vagyunk e házban is, a felsőházban plane a catholicismus dominál, tehát minden ügynél, a melyre vonatkozólag az egyházra nézve a törvényhozás — a mennyiben az államnak joga van — befoly, a katolikusok mindig döntő befolyást gyakorolnak és tőlük fog függni még nagyobb befolyást gyakorolni.

Azt mondja továbbá a határozati javaslat: „Tekintettel arra, hogy az állam és egyház közti viszonyok rendezetlensége következtében alkotmányellenes irányzatok kezdenek felszínre kerülni.“ Megvallom, hogy én e veszedelmet alkotmányunkat illetőleg nem látom. Nincs veszedelem a korona, nincs veszedelem a parlament és nincs veszedelem a kormány részéről. De hát hol van? Ott, a hol bizonyos férfiak valamely egyletben vagy a választók előtt beszélnek, nem látok veszélyt. A szólásszabadságot akajjuk-e megszorítani, ellenezni azt, hogy valaki egyletben vagy más téren nézetét nyilvánítsa, melyet hogy kritizálni lehet, magától értetődik? Hisz arra való a sajtó; de hogy ily tárgyak felett discussio keletkezzék a parlamentben, az mindenesetre unicum. (*Mozgás a szélső Italon.*) Nagyon örülök, hogy véletlenül csak a napokban fogom értekezésemet

megtartani s hogy azt nem tartottam előbb, mert akkor azt is ellenezték volna. (*Felkiáltások half elől: Hol tartja?*) Az akadémiában! (*Derűltség.*) A képviselő úr határozati javaslata így végződik: „A képviselőház utasítja a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy az állam és katolikus egyház közti viszonyoknak autonómia alapján leendő rendezése iránt a szükséges lépéseket tegye meg.“

Megvallom, nem tudom, hogy miben állnak a szükséges lépések és azért ily feladat keresztülvitelére nem mernék vállalkozni. A t. képviselő úr hihetőleg azt érti ez alatt, hogy én azon munkálat felett, melyet, mikor miniszter lettem, íróasztalomban találtam s mely még most is ott be van zárva, (*Derűltség*) t. i. a katolikus congressus munkája felett a Felsőnek véleményes jelentést és javaslatot tegyek.

Én az utolsó időben a munkálatot nem olvastam; de a mennyire emlékszem — csak egy kérdést akarok említeni — e munkálat részben a katolikus alapok és alapítványok s a vallás- és tanulmányi alap, tehát vallási iskola-ügy körül forog. Addig, a míg ez alapok és alapítványok különösen a vallás- és tanulmányi alap kérdése tisztába nem jő, nem vagyok képes ő Felsőgének e munkálatra nézve javaslatot tenni, (*Mozgás half elől*) annál kevésbbé, mivel e munkálatban sok intézkedés vonatkozik az iskolákra.

Gyakran hallottam hangsúlyozni, hogy mi katolikusok kívánjuk, jogosítva is vagyunk, hogy isko-

Iáinkra a kellő befolyást gyakorolhassuk. Micsoda iskolákra? a községi, a népiskolákra? Hisz a katolikus iskolafentartók mindenütt gyakorolnak befolyást. Merem állítani, ha egy katolikus férfiakból álló consortium gymnasiumot vagy reáliskolát fog felállítani, mint iskolafentartó, arra befolyást fog gyakorolni. Nem érthetek tehát egyebet, mint azon iskolákat, melyek a tanulmányi alapból tartatnak fenn.

Nem fogok semmi újat mondani, mert számtalanszor volt szerencsém itt és a felsőházban is egész határozottan kinyilatkoztatni, hogy én a vallás- és tanulmányi alapot katolikus célokra szánt, de országos alapnak tartom. (*Élénk helyeslés.*)

Ha mi tehát egy a törvényhozáson kívül álló testületnek, mint a katolikusok copgressusa, ezen iskolákra befolyást akarunk engedni, akkor praecisirozni kell állását azon alap irányában, melyből az iskolák fentartatnak.

Egyébiránt, miután kívánják, — a jogosultságot nem akarom kétségbe vonni — hogy a katolikus iskolákra befolyást gyakoroljanak, megvallom, ma nem tudnék ő Felségének valami javaslatot tenni.

Áttanulmányoznom és revidiálnom kellene a népoktatásról és a középiskolai oktatásról szóló törvényt, a mely utóbbi csak részben van végrehajtva.

Azt Kiss Albert képviselő úr is nagyon jól tudhatja, hogy ezt a törvényt mostanáig végrehajtani nem lehetett. Mindezen oknál fogva — mondom

— nem vagyok abban a helyzetben, hogy Ugrón Gábor képviselő úr határozati javaslatát elfogadhassam.

A mi a tanulmányi és vallás-alap dolognak tisztába hozását illeti, méltóztatnak reá emlékezni, hogy éveken át bizottságot küldött ki a ház e dologban és e bizottságok egyes tagjaik által kidolgoztattak ugyan véleményeket és javaslatokat, de a melyek felett plenumban sohasem akartak tanácskozni, (*Mozgás*) úgy, hogy a bizottságnak véleményes javaslata sohasem került a ház elé. Legutóbb Apponyi Albert képviselő úr is készített érdekes javaslatot a vallásalapról, úgyszintén Apáthy István képviselő úr is a tanulmányi alapról. Az anyag készen van; én felkértem a bizottság tagjait, hogy tanácskozzanak a felett és sohasem tudtam czélt érni. (*Mozgás.*)

Miután tehát láttam, hogy a bizottság tanácskozásai egészen meddők maradnak, magam ragadtam meg az iniciatívát és tettem javaslatot, mely hogy a lapokban közzé lett-e téve, nem emlékszem, de fel fogom olvasni: (*Halljuk! Halljuk! Olvassa.*)

„Az alapok és alapítványok jogi természetének megvizsgálására kiküldött bizottság bátorodik eddigi működéséről, ülési jegyzőkönyveinek beterjesztése által jelentést tenni. Kötelességének ismeri azonban, mielőtt működését tovább folytathatná, a t. képviselőházat arra figyelmeztetni, hogy a vallás- és a tanul-

mányi alap jogi természetének meghatározásával «zen ügy még nem fogna tisztázatni s eldöntetni; mert azon alapok mikénti kezelése gyakorlati tekintetben nagyobb jelentőséggel bír, mint maga jogi természetük meghatározása.

De mivel e bizottság nem nyert megbízást arra, hogy a vallás- és a tanulmányi alap kezelése iránt javaslatot tegyen és mivel azon nézetben van, hogy ezen alapok mikénti kezelésére nézve csakis a kormány tehet javaslatot, mert csak ő van a szükséges adatok birtokában és csak ő bír kellő tájékozással az iránt, mily alakot kell e kezelésnek adni: a bizottság azon javaslattal bátorodik a ház elé járulni: Méltóztassék a t. háznak a kormányt, illetőleg a vallásos közoktatásügyi minisztert utasítani, hogy a vallásos tanulmányi alap kezelésének módosításra nézve törvényjavaslatot készítsen és azt a jövő ülés alatt terjessze be s méltóztassék ezzel a bizottság föladatát egyelőre befejezettnek tekinteni. Ha a kormány által beterjesztendő törvényjavaslat az illető javak kezeléséről, törvény erejére jog emeltetni: a t. képviselőház szabadságában álland, az alapok és alapítványok jogi természetének megvizsgálását tovább is akár kebeléből választott bizottság által, akár más módon folytattatni, vagy azt végkép elejteni.

Méltóztatnak tehát látni, hogy én óhajtottam és sürgettem e kérdésnek tisztázását és sürgettem, hogy tanácskozzanak és tegyenek jelentést, de abso-

lute nem voltak képesek ülést tartani. Méltóztatik tehát látni, hogy én nem akadályoztam a bizottság működését, sőt ellenkezőleg sürgettem a tanácskozásra.

Mindezek után ismétlem kérésemet, hogy Ugrón Gábor képviselő úr határozati javaslatát ne méltóztassék elfogadni. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

**1885. jun. 17. tartott beszámoló beszéd a pozsonyi
I. választó kerületben.**

Az országgyűlés első ülészakának bezárásával nem késtem önök körébe jönni, hogy némely megjegyzéseimet a bevégzett ügyekre s a jövő teendőkre nézve önökkel közölhessem, és önökkel az irányban conversálhassak. (*Halljuk! Halljuk!*)

Az országgyűlés a lefolyt ülészak alatt sokat dolgozott; alkotott több, közgazdasági ügyekről szélé törvényt, melyektől jelentékeny eredményeket lehet várni; meghozta a nyugdíjtörvényt, valamint a felső ház szervezetéről szélé törvényt.

E törvény éles kritikának tárgya volt. Mily hatása lesz ezen újabb szervezetnek, megmutatja a jövő. Én nagy haladást látok a törvényben, s midőn a felső házi tagtól oly földbirtokot követel, melynek adója 3000 írt, mi körülbelől 15—18 ezer frt jövedelemnek felel meg, abban olygarchiának megalapítását józanul látni nem lehet. (*Úgy van! úgy van!*) Ily felső házi tagoktól a haladást féltetni nem kell. Én általában véve nem látom veszélyeztetve a haladási kérdéseket, és szükségesnek tartom a stabilitás biz-

tosítását. A miben a korona s a parlamentáris többséggel rendelkező kormány meg fog állapodni s a napi rendre hozni, azt keresztül is viszi a felső házzal.

(Helyeslés.)

A második ülészakban keresztül kell vinnünk az öt évi országgyűlést, mert ez az egészségesebb politikai életnek egyik lényeges feltétele. A folytonos politikai izgalommal nem fogjuk előbbre vinni hazánk sorsát, nem fogjuk az ország erősbödését előmozdítani. Meg fog jönni az idő, mikor az incompatibilitás törvényét is fogjuk módosítani, mert a jelen törvény ép oly kevésbé felel meg az igazságnak, mint a politikai logikának.

Mondják, két úrnak nem lehet egyszerre szolgálni; az igaz; csakhogy a képviselő állása nem szolgálat, az oly politikai funktió, mely más hivatással összefér. Ki viszonyainkkal ismeretes, annak nem szükséges bizonyítani, mily anomália az, hogy ügyvéd, tanár s pap képviselő lehet, de államtisztviselő ki van zárva.

Ha önök az alkotott törvények sorozatát áttekintik, talán fel fog tűnni önöknek, hogy a közoktatási miniszternek egy törvényjavaslata sem volt, de a közoktatásügyi miniszterre nézve a legfontosabb törvény a budget-törvény; szavazzassék meg nekem a kellő pénzösszeg s a dolgok fognak fejlődni — a mint, hála az égnek, fejlődnek is. *(Éljenezés.)*

Nem akarom azzal azt mondani, hogy a köz-

oktatás terén már nincs kívánni és tenni való. Senki sem ismeri jobban, mint én a hiányokat s a hézagokat e téren és szándékom azokat leplezetlenül elősorolni. Mindegy bár alulról vagy felülről kezdem.

(Halljuk! Halljuk!)

A felsőbb oktatás terén még igen sok tenni való van. Égető szükség a harmadik egyetem, vagy előlegesen egy harmadik orvosi facultás. Hiszen a jogászok nevelésére a két egyetemen kívül van 12 jogi akadémiánk is, a mi mindenesetre nagyon jellemző. S akkor csodálkozunk, hogy prókátor nemzet vagyunk, hogy több ügyvédünk van, mint Német- és Franciaországnak együttvéve.

Középiskolánk, főleg gymnasiumunk, van elég; azok közt sok igen jeles, sok igen silány, melyeket azonnal be kellene zárni és az így lesz, a míg a középiskolákról szóló törvény legnagyobb szigorral nem fog végrehajtatni s főleg míg a tanárok neveléséről czélszerűbben nem fogunk gondoskodni, s míg a gymnasial] s növendékek materialeját kellő szigor s a nép kellő józansága által nem fogjuk javítani. *(Élénk helyeslés.)* A tódulás a gymnasiumok felé igazi nemzeti betegség.

A népoktatásunk is halad, de talán nagyobb mérvben quantitative mint qualitative. Itt a javításnak szintén első feltétele a tanítók nevelése. Tanítóképezdek internatus nélkül nem hozzák meg a kellő sikert. Az állami tanítóképezdéket valamennyit inter-

natussal kell ellátni s ha az meglesz, a felekezetiakat erkölcsi eszközökkel, s ha szükséges törvény által kényszeríteni kell, hogy képezdéiket akként szervezzék. Nem elég iskolát fõntartani, azt jó tanítóval is el kell látni. (*Úgy van! Úgy van!*)

Azonkívül a népoktatásnak practikus irányt kell adni; nem elég, hogy a nép olvasni s írni tudjon; oktatni kell azt, hogy egészséges legyen s hogy a maga szakában jó munkás is legyen. Intelligentia, vagyon s egészség, ebben összponosul az én politikám, s ebbõl kifolyólag nekünk népünk fejlõdése érdekében sok állami iskolát kell állítanunk; iparoktatásról nagy mértékben kell gondoskodni s ez úton is az ipart fejleszteni, s a mennyiben nincs, teremteni kell. (*Élénk helyeslés.*)

Ez irányban való törekvéseink visszatükrözõdnek országos kiállításunkon, mely szépen sikerült; örvendhetünk annak, mi van, — tanulmányozhatjuk benne azt, mi nincs.

Látjuk pedig kiállításunkon, hogy a legfontosabb ága az iparnak alig van képviselve; értem az ipar azon ágát, melynek — tápczikkek után — legnagyobb fogyasztó közönsége van: a textilipart, melynek készítményeit a leggazdagabb s a legszegényebb osztályai a társadalomnak igénybe veszik. Azt meghonosítani, illetõleg emelni, megteremteni kell, gyapjú- és gyapotszöveteket kell készítenünk.

Gyakran beszélek iparosainkkal, ismételve hal-

lom a panaszt, hogy nincsenek jóra való, ügyes munkások. Ennek egyik oka, hogy nálunk a democratia korszakában a kézi munka iránt ellenszenv uralkodik, — kényelmesebb az állam rovására élni. Mindenki gyermekét ügyvédnek, hivatalnoknak akarja nevelni, akár van talentuma, akár nincs; egyébként a talentumokat nemcsak az úgynevezett latin pályákon, hanem az emberi tevékenység minden körében lehet érvényesíteni, s a tisztességes mesterember, ki mesterességét érti, oly tiszteletreméltó individuum, mint bármely latin iskolát végzett diplomatikus úri ember. *(Helyeslés.)*

A napi sajtó, az irodalom s a köznevelés egyik feladata, ilyenmő előítéleteket megtörni.

Szeretem hinni, hogy a kiállításnak e tekintetben is hatása lesz. Általában nem elég, hogy kiállításunk csak mulatságot nyújtson; én óhajtom, hogy practikus eredménye legyen, hogy ébredjen fel az érdek a honi készítmény iránt, mert a nélkül nem lesz iparunk s ipar nélkül a közgazdasági kiskorúságból nem fogunk kibontakozni. *(Úgy van! Úgy van!)*

Kiállításunkon a házi ipar is feltűnést kelt. Ennek is lehet jelentősége, ha helyes irányt kap: ha vállalkozók az ország külön részeiben keletkeznek, kik a munkáscsaládokat a nyers anyaggal s rajzokkal ellátják, a munkára felügyelnek s a kész árút eladás végett átveszik.

Ez úton bútorszöveteket, függönyöket s efféléket nagyban is lehet majd a vásárra hozni.

E felszólalásom egyszerű conversatio lévén, átmegek az egyház-politikai kérdésekre. (*Halljuk! Halljuk!*) Vannak e téren is kérdések, melyeket egyszer tisztába kell hozni. Ide tartozik főleg a párbér, a misera plebs contribuens feudális természetű adója, ide az alsó papság congruája, a vallás- s a tanulmányi alap rendezése, melyek nemes feladatainak megfelelni nem képesek. Különösen a tanulmányi alap a reá ruházott iskolák szükségzeit fedezni nem tudja, pedig itt még távol vagyunk az elérhető céltól.

Én e kérdések megoldása tekintetéből a magas clerussal érintkezésbe léptem, s biztosíthatom önöket, hogy visszhangra és meleg rokonszenvre találtam.

(*Éljenzés.*)

Nem fejezhetem be e beszédet a nélkül, hogy magamról, törekvéseimről ne szóljak. (*Halljuk!*)

Halljuk!)

Nekem kétféle politikám van: a magasabb és mindennapi politikám; az utóbbi központosul az intelligentia, vagyonosság s egészség előmozdításában, az előbbi pedig a forradalmi cultus leküzdése, az alkotmányosság szilárdítása s a vallás és egyház számbavételében, az államéletben. Ez irányban fogok működni mint miniszter hivatalos hatáskörömben, (*Éljenzés*) de ez irányban akarok működni mint a művészeti ipartársulat s a m. tud. akadémia elnöke, mert felfogásom szerint csak ezen út vezet a magyar

állam s a magyar cultura fejlődéséhez és biztosításához. (*Élénk éljenzés és helyeslés.*)

Ötven éve, hogy gróf Széchenyi István működése kezdetén prédikálta, hogy az országnak erőre, szellemi és anyagi erőre van szüksége; ma nem biztosabb a jövője, mint akkor volt; tehát ma is folyvást kell prédikálnunk, hogy erőt kell teremteni s a hol van, fejleszteni, mert csak erős államoknak van tartós jövőjük, mert az erő élet, a gyengeség halál. (*Élénk helyeslés*)

Most búcsút veszek önöktől, azon reménységgel, hogy mielőtt az országgyűlés második ülészaka kezdődik, önökkel ismét fogok-találkozni. (*Szűnni nem akaró lelkes éljenzés*)

Levél Teutech szász euperintendenshez. 1885. júl.

Főtisztelendő úr! Azon óhajok és aggodalmak, melyeket Főtisztelendőséged a magyar nyelvtanítás tárgyában hozott intézkedésekre vonatkozólag én hozám benyújtott memorandumban kifejtett, némely megjegyzésre késztetnek engem, melyhez egy időszerű tanácsot szeretnék főzni.

Nem szükséges ismételve kijelentenem, hogy a jelzett kérdésben az eddig követett iránytól nem térek el és semmiféle transactióba nem bocsátkozom. Közoktatási politikám axiómáját képezi, hogy azon az úton, melyet a törvényhozás és a kormány kezdeményezett, következetesen tovább kell haladnunk s a törvény intentióinak mind jobban és jobban meg kell felelnünk. Szükségét érezzük a kétnyelvű képzett ségnek. Ezt bizonyítja mindenekelőtt az, hogy középiskoláink kötelees tantárgyai közé fölveltük a német nyelvet. Jól tudjuk, hogy legalább egy idegen culturnyelv tudása mai napság inkább, mint valaha gyakorlati fontosságú s egyszersmind föltétele a magasabb társadalmi és tudományos képzettségnek. Másrészt a dolog természetében rejlik, hogy úgy az állam

mint az egyes magános állampolgár érdeke, a törvényhozás és állami közigazgatás nyelvének a haza minden részében, a polyglott lakosság minden rétegében való elterjedését követeli. Tehát a magyar nyelv ismeretének és használatának általánosításáról van szó. Ez nem jelenti „megvetését“ vagy „elnyomását“ a német nyelvnek, mely iskoláinkban tanítatik. Ezen bizonyos elégtelennek jelszavai mitsem változtathatnak.

Az erdélyi szászok ne engedjék magokat tévútra vezetetni az agitátorok jelszavai által, hanem lépjenek a természet és a modern magyar állam érdeke által előszabott ösvényre. A magyar állameszme a boldogulás minden kezességét nyújtja nekik. Nem az elzárkózási rendszerhez való ragaszkodás, vagy talán káros conflictusok fölidézése által, hanem a magyar lakossággal való élénk és benső közlekedésbe való készséges belépés által fogják leghathatósabban előmozdítani a közös haza és a maguk érdekeit. Sajnos, ez irányban eddig édes-kevés történt az erdélyi szászok részéről. Én ismerem ezen nem épen örvendetes állapot okait. Ha az ifjúság otthon azon exclusiv szellemben neveltetik, mely nem tud hozzátörödni állami létünk természetszerű fejlődéséhez, akkor valami örvendetes fordulat nem fog egyhamar bekövetkezni. Azonban ezen nyomós akadály bensőleg összefügg egy másik körülménnyel, t. i. azon uralkodó szokással, hogy a tudományos pályára szánt

ifjút humanistikai tanulmányainak befejeztével azonnal külföldre küldik, s akadémiai tanulmányait külföldi egyetemeken végeztetik el vele. Ez ifjak a legnagyobb fogékonyság korában nagyon is könnyen sajátítanak el oly nézeteket, melyek semmi fogékonyságot és semmi rokonszenvet sem árulnak el a magyar állam jelenlegi alkata iránt, s így a magyar hazától — ha a szülőföldtől nem is — teljesen elidegenednek. így a theologusok és tanárjelöltek oly tendenciákkal és nézetekkel saturálva térnek vissza, melyek az állam érdekével a legmerevebben ellenkeznek s újabbnál-újabb táplálékban részesítik azon ellenszenvet, mely bizonyos körökben a modern magyar állam intézményei és fejlődése ellen nyilvánul. Ezen érzülettől a törvénytől való conflictusig, melynek megtorlása nem maradhat el, csak egy lépés az út Nem csoda, ha az ilyen szellemben nevelt férfiak sem nem hajlandók, sem nem alkalmasak jó példával előljárni az új nemzedék előtt, hanem a gondjaikra bízott ifjakat ugyanabban az exclusiv és ellenséges szellemben nevelik.

Nálam senki sem becsülheti nagyobbra a tudomány ama főiskoláin való tanulás mély benyomását, melyeken korunk leghíresebb, legjelentékenyebb tanárai működnek tudományszomjas tanítványok körében. Egnéhány év óta magasabb törekvésű, tehetséges fiatal embereket magasabb szakszerű kiképeztetésök végett külföldi egyetemekre küldök. Ennek azonban

nem a tanulmányok kezdetét, hanem befejezését kell képeznie; a legtehetségesebb fiatal erőknek csak az alapvető szakismeretek megszerzése után kellene jeles külföldi egyetemeket látogatniok, hogy ott magasabb szakszerű, kiképzéseket nyerjék el. Egyrészt a képzettség, melyet magukkal hoznak, s az érettebb kor bizonyos garantiát nyújtanak arra, hogy tanulmányaik értelmesek és gyümölcsözők lesznek, hogy a munkaidőt intensive fogják kiaknázni, másfelől pedig föltehető, hogy ezen körülmények egészben véve kedvező befolyást fognak gyakorolni az érzületekre és meggyőződésekre s lényegesen csökkenteni fogják a bizonyos politikai velleitások iránt való fogékonyságot. Ezért minden tekintetben kívánatos, hogy az erdélyi szász ifjak is, a kik tudományos képzettséget igénylő pályára szentelik magukat, szak-képzettségük alapját túlnyomólag hazai földön szerezzék, és csak az alapvető ismeretek megszerzése után, érettebb korban küldessenek külföldi főiskolákba, magasabb szakképzés céljából. Erre vonatkozik az az időszerű tanács, melyet adni akarok azoknak, kik az erdélyi szász lakosság autonóm egyházi és iskolai ügyeire befolyást gyakorolnak.

Állítsanak önök egy theologiai bölcsészeti akadémiát, a melyben theologusok és tanárjelöltek a szükséges tanfolyamokat végezhetnék és az alapvető ismereteket elsajátíthatnák. Ez intézetnek feladata lenne a rábízott ifjakat modern tudományos szellem-

ben, az alkotmány szellemében, az á 1 lam-eszméhez hű, hazafias szellemben kiképezni jövő hivatásuknak.

Az ily vállalathoz szükséges anyagi eszközök természetesen nem oly könnyen szerezhetőek be. De önök ez idő szerint a szász egyetem alapjaiból egy reáliskolát tartanak fenn; — ez alapok felhasználhatók lennének egy confessionalis szempontból sokkal fontosabb intézet, a theologia-philosophiai akadémia létesítésére. Ha ez alapok nem volnának elégségesek, azok kiegészítése könnyen eszközölhető lenne. De ez intézet nem vonná szükségkép maga után a reáliskola feláldozását. A mennyiben önök ez iskola fentartását, tekintettel a helyi viszonyokra, eddigi tevékenysége által indicálnak tartanák, hajlandó volnék e szükségleten az állam közbenjárásával, illetőleg egy állami reáliskola emelése által segíteni.

Ha Főtisztelendőséged a maga hatáskörében az ily theologia-philosophiai tanintézet fölállítását kezdeményezné s az illető köröket esetleg az ajánlott modus-procedendi-nek megnyerné, a magam részéről nem fognam elmulasztani a reáliskola érdekében a kellő lépéseket megtenni s önöket kívánságaik elérésében mindkét irányban támogatni.

**Megnyitó beszéd a m. tudományos akadémia 1885. okt.
5-én tartott ülésén.**

Midőn szerencsém van először az elnöki széket elfoglalni — mindenekelőtt köszönetét kell mondanom a t. akadémiának a bizalomért, melyre engemet méltatott, midőn elnökévé megválasztott.

Nem fogok élni bárminemű rhetorikai eszközökkel, nem fogok szólni hivatalos elődeim fényes, állásáról s érdemeiről, sem személyem jelentéktelenségéről, csak azt akarom kinyilatkoztatni, hogy elődeim nyomdokain akarok járni s ez állás kötelességeit lelkiismeretesen teljesíteni, a mint ők is azt tevék. A kötelességek azonban változnak a feladatok szerint, melyeket meg kell oldanunk.

A m. t. akadémia feladatai mások ma, mint voltak akkor, mikor az akadémia életbe lépett, mások mint voltak húsz év előtt. Azon időben, mikor az akadémia a magyar tudomány, vagy a magyar nyelvű tudomány egyetlen egy székhelye volt; mikor egyetlen egyetemünk igen szerény mérvek közt és igen szerény eszközökkel latin nyelven működött s gymnasiumaink csak a latin nyelv elsajátítására működő-

intézetek voltak; mikor szakoktatás speciális iskolákban nem létezett, irodalmi és tudományos társulataink általában nem voltak, másnak kellett lenni az akadémia feladatának, mint ma.

A mit mi az európai tudományos és műveltségi világtól saját céljainkra recipiálhatunk, annak magyar nyelven kifejezést adni, azt magyar nyelven terjeszteni. a magyar nyelvet irodalmilag művelni, hogy a magyarban a nemzeti szellemet fentartsuk s a hol nincs, ébreszszük, hogy minden eszmét szépen és szabatosan magyarban is kifejezni tudjunk; ezt létesíteni volt főleg a mag}, tud. akadémia feladata. De ma, midőn az egyetemtől kezdve az elemi iskoláig a magyar nyelv a tanítás nyelve, midőn az ország közigazgatása, kormánya s törvényhozása magyar, midőn számos társulataink vannak, irodalmi, művészeti s tudományos célok előmozdítására, — akadémiánknak más feladatai vannak, — a mint azt a szellemi munka felosztásának törvénye hozza magával. A mit az iskolák s társulatok végeznek, azzal ne foglalatoskodják az akadémia, bízza azt azokra és legfeljebb a körülmények szerint istápolja akár szellemileg akár anyagilag.

A magyar kultúrát emelni, az által, hogy a tudományt fejleszsze s annak tekintélyt szerezzen a hazában; az által, hogy az erőket nagy célok elérésére egyesítse: ez felfogásom szerint az akadémia feladata. E feladat számtalan részletekből áll az

osztályok természete szerint, melyekre az akadémia feloszlik.

Az első osztálynak különösen két feladata jutott osztályrészüli: a nyelvészeti általános s magyar tudomány mívelése; továbbá az általános és magyar irodalomtörténet. A nyelvészet ma a történelemtudomány egyik hatalmas segéde s az emberi szellem legmélyebb rejtélyeinek magyarázója; az irodalom története pedig a politikai és társadalmi fejlődés történetének kiegészítője. Ezért az osztálynak e kettőre kell fektetnie a főszűlyt, s mellőznie mind azt, mi egy tudományos akadémia köréhez szorosán nem tartozik. Szépirodalmi munkák előállítása úgy sem lehet az akadémiák feladata — az az egyéni tehetség feladata — de igen is előkészítése a talajnak, hogy ily munkák keletkezessenek.

A második osztály nagyon sokféle tudományt karol fel? philosophia, jog, nemzetgazdaság és történelem. Mondjuk, hogy rokon tárgyak, de hiszen a tudományok közt általános a rokonság. Kérdés, hogy a természettudomány nincs-e rokonságban a nemzetgazdasággal s még sem soroztatik egy osztályba.

A bizarr fogalmak mellett, melyekkel a jogtudomány felől találkozunk, az akadémia egyik feladata lehetne azoknak tudományos correcturája.

A történelmi osztály becses okiratokat gyűjt s bocsát közre; természetes, hogy e tevékenységet folytatnia kell, de idején volna, hogy ezen anyag fel

is dolgoztassák. Tudjuk, hogy Macaulay, Guizot vagy Ranke munkáit nem akadémiák írták. Az ily munkák csak az egyéni tehetség szüleményei, de az akadémia egy vagy más úton impulsust adhatna az anyag feldolgozására; mert Magyarországnak nincs történelme, mely a történelmi tudomány s művészet mai színvonalán állna; pedig ha van ország, hol a történelemnek a kedélyekre s az észjárásra hatnia kellene, az Magyarország.

Az emberek az ország múltját nem ismerik, mert ha ismernék azt, akkor a jelen állapotokról okosabb s józanabb ítéletet hoznának.

A természettudományok, a matematika s azzal szoros kapcsolatban álló disciplinák míveltetnek egyetemeken, társulatokban, s annak daczára kell, hogy az akadémia azokra a legnagyobb figyelmet fordítsa.

Minden korszaknak megvan a maga jellege: korunknak a signaturát a természettudomány adja. Nagy tévedés azt hinni, hogy a népek szellemi törekvései az által szenvednek. Míg mellette a vallás, a művészet, szóval az emberiség legmagasabb érdekei érvényesülhetnek; másrészt hazánknak vitális létérdeke, a vagyonság és közegészség, melyektől a magyar állam fennállása nagy részben feltételezve van. e tudományon alapszik.

A feladatok változása visszahat azon emberek megválasztására, kiknek e feladatokat meg kell

oldani. A ki 40 év előtt alkalmas s érdemes volt felvételre az akadémiába, kérdés, — alkalmas s érdemes volna-e ma?

De midőn magyar culturáról, magyar tudományról szólok, nem akarom azzal azt mondani, hogy magunkat a nyugoti Európától elkülönítsük. Cultura tekintetében ma az európai s a műveit occidentalis népek közt megvan a solidaritas, melytől magunkat emancipálni nem lehet, s nem is szabad, e mellett azonban a nemzeti individualitás a tudomány s a művészet mezején meg is tartható.

A tárgyak, a melyeket érintettem, nagyobb mértékben is kifejthetők, de ennek talán megjön ideje más alkalommal; most, midőn az általam teljesítendő kötelességek elősorolására szorítkoztam, csak annyit kell megjegyeznem, hogy én azoknak csak úgy felelhetek meg, ha az akadémia t. tagjaival egyetértésben s barátságban fogok működni. Azt magamnak kikérve — hiszem, hogy viribus unitis meg is tesszük, a mi az adott viszonyok közt elérhető. *(Éljenzés.)*

Nyílt levél a pozsonyi I. ker. választóihoz. 1885. nov. 9.

Tisztelt polgármester úr!

Mielőtt a tél beáll s az országgyűlés tanácskozásait újra megkezdi, óhajtottam még ez évben egyszer önökkel találkozni. De mivel közbejött akadályok miatt pozsonyi utazásomat el kell halasztanom, egyelőre csakis levélben üdvözölve tisztelt választóimat, őszinte sajnálatomnak adok kifejezést a felett, hogy az ottani kereskedelmi akadémia megnyitásánál jelen nem lehettem, — hogy jelenlétem által is tanúságot adhattam volna annak, mily súlyt fektetek ily specialis szakoktatásra. Mert bármennyire méltánylom a classikus műveltséget — és bár mennyire óhajtom is, hogy az kellő mértékben és kellő helyen cultiváltassék; erős meggyőződéseim, hogy e műveltséggel magával az ország nem fog boldogulni; — mert nekünk nemcsak ügyvédekre, hivatalnokokra és tanárookra van szükségünk, hanem kereskedőkre, iparosokra, kézművesekre. De az utóbbiak csak úgy fognak megállhatni s a concurrentiával megküzdehetni, ha a szükséges előtanulmányokat és ismereteket megszerzik s azok alapján megfelelő munkát is pro-

dukálnak. A kereskedelmi iskola mellett tehát nagy súlyt kell fektetnünk az iparoktatásra.

E tekintetben ismétlem már más alkalommal is kifejezett azon reményemet, miszerint a kereskedelmi akadémiák meg fogják érteni feladatukat oly kereskedők nevelésével, a kik terményeink s készítményeink számára új vásárokat is fognak tudni keresni és találni, s meg fogják érteni, hogy nagy kereskedelem csak ott létezhetik, a hol ipar van. Mindezeknek az ünnepélyes megnyitás alkalmával nem adhattam kifejezést, mert nyári külföldi utammal egyidőre esett az.

Nem szándékom önöknek kopott dolgokat a külföldről mesélni s csakis említem, hogy Észak-németországon át Hollandiába s Belgiumba utaztam, s Brüsszelből Párizson s déli Németországon át tértem vissza.

Utazásom közben három dolog tűnt fel nekem mintegy előtérben állék és erősen szembe ötlők az illető nemzetek munkairányára nézve. Nevezetesen, hogy az ipar mindenütt, főleg Németországban rendkívül fejlődik — hogy a tudományra s oktatásra mindenütt a legnagyobb súlyt fektetik — s hogy a városokban azok szépítésére ültetvények és széles utcák által egészségessé tételére a legnagyobb pénzáldozatokat fordítják.

Tanúsítja azt Párizs, Amsterdam, Antwer-

pen a minden kisebb német város, pedig ott is drága a házhely, drágább mint Budapesten, hol minden tért beépítenek, azon régi nyárspolgári traditio szerint: „fák falura valók.“

Itt mellékesen legyen mondva, mily gyönyörű helylyé lehetne a budai várat átalakítani, s általán véve mennyire lehetne szépíteni s kellemessé és egészségessé tenni városaink nagy részét, ha ahhoz kellő érzékünk és pénzünk volna.

Ezeket szemmel tartva el kell mondanom a mi szívemen fekszik, ressortom némely dolgait s más ügyeket illetőleg.

A népoktatás — a hogy az nálunk, de másutt is megy, nem elégít ki, — és hogy attól üdvös eredményeket várhassunk, egészen más ösvényre kell terelni. — Nem elég, hogy a nép fia egy kicsit olvasni tudjon, hogy az Angyal Bandi és Zöld Marcsi történetében gyönyörködjék s a kis lapokból a gyilkosságokról s öngyilkosságokról magának tudomást szerezzen. A népoktatást, illetőleg nevelést akként kell vezetni, hogy annak, a ki iskolába járt, általán véve jobb erkölcei és szokásai legyenek, mint annak, a ki iskolába nem járt, és kell, hogy a népoktatás közgazdasági természetű legyen, hogy az iskolázott földművelő jobban szántson s vessen, hogy tudjon a gyümölcs és szőlőműveléssel czélszerűen foglalatzkodni, — s ha kézműves, ügyesebben csinálja készítményeit mint azok, a kik iskolába nem jártak,

— végre higiénikusnak kell lenni a népoktatásnak, hogy népünk tudja s tanulja meg az iskolában már mint gyermek, hogy az egészség fentartásához mindenekelőtt jó levegő szükséges, hogy az embereknek másképen kell lakni, mint a mi népünk legnagyobb része lakik, sok vidéken örökös füstben vegetál, tisztaság és mosakodás nyoma nélkül, — hogy az excrementumokat nem kell a ház körül lerakni s hogy a trágyalé nem javíthatja a vizet, ha a kútba befoly. Természetes, hogy ha a népet ily irányban akadjuk nevelni, mindenekelőtt a néptanítóknak kell ily irányú nevelést adnunk, s itt mellékesen legyen mondva: hogy ha Magyarország kultur-állam akar lenni, falvainkat át kell építeni, — mi természetesen rögtön nem történhetik. Tanítókat pedig a tanítóképezdékben internatus nélkül nem lehet nevelni. Szeretem hinni, hogy egy pár év múlva az állami képezdék ily állapotba fognak jutni, — de mit használ az, — a legközelebbi szomszédban vannak másféle képezdék, melyek az ellenkezőjét teszik annak, mit én teszek, s nekem nincs módom azon segíteni.

Gymnasiumainknak a legrosszabb reputációjuk van a külföldön, pedig vannak egyes iskoláink, a melyek tanáraikkal együtt kielégítőek, — de a rossz iskolák rontják a jók hírét, — s azon is nehéz segíteni, mert hisz a legkisebb szigorra, melyet a kormány a gymnasiumok irányában gyakorol, feljajdul a világ s mindjárt sértve vannak az egyházak, mint

ha a vallás érdeke követelné, hogy rossz gymnasiumaink legyenek. Egyébiránt nálunk többféle kór-betegségek mellett uralkodik a febris gymnasialis nervosa stupida. Minden mezőváros gymnasiumot akar, s mindenki a gymnasiumokba küldi gyermekeit, akár van hozzá talentuma, akár nincs; mert a divatos felfogások szerint a tisztességes mesterember nem úr, de úr az éhező hivatalnok, kolduló literatus, vagy per s munkanélküli, sensáloskodó ügyvéd. Ily felfogások mellett az ország nem gyarapodhatik közgazdasági tekintetben.

Mit mondjak a legfelsőbb tanintézetekről s azok oktatásáról? Inaink egy nagy része a külföldön tanul, mert itthon nincs helye s haza tér antipathiával saturálva minden iránt, a mi magyar. — Egyetemünk csak kettő van; az egyik nagyon félre esik s nincs is felszerelve a kellő apparátussal, — nézzük csak a klinikáit, a pesti pedig az orvosi szakoknál túl is van tömve. Harmadik egyetemre van szükségünk. — A. hova tekintünk, szükségünk vannak, melyeket nem tudunk fedezni, — s én nagyon tudom méltányolni t. kollégám a pénzügyi miniszter úr törekvéseit s aggályait; — linanciánk nem virágzó, mert az ország szegény, mint minden agricol ország, — és szegény, mert nem akar vagyonos lenni. Kiállításunk szép sikere daczára, melyet én is a legnagyobb mértékben méltányolni tudok, kimondom, hogy hiányzik a kellő érzék azon tényezők iránt, a melyek a népek anyagi

és szellemi gyarapodását szülik meg, értem a tudományt s az ipart. Nem akarjuk megérteni, hogy azon pontra érkeztünk, hogy a legnagyobb erőmegfeszítéssel ipart kell teremtenünk, mert terményeink számára nincs elegendő vásár künn s hogy tehát itt helyben kell szerezni consummenst. De a 10—12 forintos bpza elrontotta közgazdasági phantasiánkat és ha némely urak meg is engedik, be is látják, hogy jó volna, ha, iparunk lenne, a célhoz vezető eszközökkel nem akarnak tisztába jönni. Pedig a dolog egyszerű. Keresni; kell a külföldön, főleg a szomszéd országokban vállalkozókat s ide kell őket csábítani kellő kedvezményekkel, a magyar publikumot pedig arra kell bírni, hogy, szeresse a hazai készítményt.

Azt hangoztatják, hogy jó és olcsó készítményre lesz vevő is, de ha az emberek mindig és mindenütt így okoskodtak volna, alig van ország, melynek ipara lenne, A hazafiság s a közérdek mindenütt nagy szerepet játszott az ipar fejlesztésében. Adjunk elsőséget az itteni készítménynek, habár valamivel drágább és csekélyebb értékű is s ha úgy járunk el egynéhány évig: lesz iparunk. Vannak, kik az önálló vámterülettől váják az ipar megeremtését; én pedig azt hiszem, hogy ez nagy csapás volna földmivelésünkre, mert terményeink biztos vásárát kockáztatnók s kizárólag a vám segítségével iparunk még sem volna; mert maga ezen mozzanat még sem hozná meg a vállalkozókat és nem biztosítana vevőt a magyar

készítménynek; mert vannak nálunk oly sajátosságos emberek, akiknek semmi sem tetszik, a mi Magyarországon készül.

Szomorú, de tény az, hogy az ország szegény, hogy nincs elég intelligentiánk, hogy népességünk nem gyarapodik és testileg is süllyedt, de mindezt az idő s inkább az emberek az időben orvosolhatják, nem lehet mindent improvizálni, parancsolni, decretálni. S az emberi dolgok fejlődésébe vetett bizodalommal még tűrni is lehetne ez állapotokat, ha más bajokkal nem találkozánk; ha a magyar állam dissolutiójának előjelei nem mutatkoznának. Egyébiránt bármi történik is a világon, bátran kell az események szemébe nézni s nem kell elveszteni a bátorságot s a miénk lesz a győzelem.

Levél báró Pirquet-hez 1885. dec.

Nagy érdekléssel olvastam hozzáam intézett becses levelét és a középiskolák tantervéről szóló beszédét, őszintén megvallom, némi örömet érzek, ha látom, hogy önöknél is váltig panaszkodnak a mostani gymnasiumi oktatás hiányai fölött és hasonló érzelmeket keltett bennem Du Bois Reymondnak „Kultúrtörténet és természettudományok.” című értekezése, (a „Beszédok” I. kötetének 282. lapján) mely komoly panaszokat és aggodalmakat fejez ki a porosz gymnasiumi oktatás eredményei felett. Elfogulatlan szemlélő már nem zárkozhatik el azon tény elől, hogy a gymnasiumi oktatás a nyugaton sem mutat fel oly eredményeket, minőket tőle várnak, és nem éri el a célokat, melyeket, tekintettel a vele szemben formált igényekre, maga elé szokott tűzni. A tények ezen nagyon is meggyőző beszédéből kétségkívül az következik, a mit már gyakran hangsúlyoztak, hogy a gymnasiumi oktatás nagyméretű alapos újításra szorult, és a reform szükséges voltáról meg is van győződve mindenki. Én sem zárkozom el ezen követelés elől; ámde szilárd meggyőződésemmel, hogy e sokat óhajtott.

sokszor megvitatott reform nem vihető keresztül csak egy országban, csak egy országra nézve. Nem csak a közlekedési és szerző jogi-, nemcsak bűnügyi és népjogi kérdések követelik a nemzetközi tárgyalást, hanem az iskolaügy sarkalatos pontjai, és ezek közt első sorban a felsőbb oktatásra elkészítő és jogosító középtanodák újjászervezésének kérdései is, ha egyáltalán sikerre akarunk számítani, nemzetközi úton, vagy legalább egymásra sokszoros befolyást gyakorló szomszéd államok közti megegyezés útján kell tanulmányozni és közösen megállapított javított alakban megoldani. Az, hogy a gymnasiumok és egyetemek hallgatói szabadon mehessenek át a másik állam tanintézetébe, szükségesnek tünteti fel. hogy a középiskolák kérdése Magyarország és Ausztria közt együttesen, továbbá a monarchia és a német birodalom közt egyetértőleg oldassék meg, ha az észlelt hiányok alapos elhárítását akarjuk kilátásba venni. Ma arra kell szorítkoznom, hogy e gondolatokat papírra vetem. De fentartom magamnak, hogy az itt futólag érintett eszmét alkalomilag behatóan tárgyaljam, vagy pedig, a mennyiben bokros elfoglaltságom ezt meg nem engedné, kieszközljem, hogy azt a hivatott férfiak megkíséreljék.

**A kath. helyi autonómia érdekében a kath. főpapokhoz
intézett körlevél. 1886. febr. 17.**

Nagyméltóságú püspök úr!

Azon kérdések. közt, melyek Magyarország katolikusait évtizedek óta, váltakozó érdeklődéssel ugyan, de azért szüntelenül foglalkoztatják, az u. n. egyházi autonómia kérdése kiváló helyet foglal el, mint erről az országgyűlésen ismételve tett felszólalások félre nem érthető bizonyosságot tesznek. Nem kétlem ugyan, hogy a t. ez. püspöki kar az autonómia azon nemét, mely újabban is több oldalról sürgettetik, velem együtt, sem kívánatosnak, de talán kivihetőnek sem tekinti, meg lévén győződve arról, hogy a viszonyoknak illetően gyökeres megváltoztatása sem magának, sem az egyháznak, sem pedig azon viszonyoknak előnyére nem szolgálna, mely Magyarországon állam és egyház közt századok óta fennállván, a szellemek bárminő gyakorlata élesebb súrlódásai daczára is, végeredményeiben az egyházat kitűnő állásában megtartotta, s ez az államnak társadalmi és közművelődési tekintetben mindenha fényes szolgálatokat tett.

Vannak azonban — s ezzel úgy hiszem, ismét a nagymélt. püspöki karnak nagybecsű nézetével találkozom, — feles számmal oly mozzanatok az egyházi közéletben, melyekre nézve a világi hívek az eddiginél nagyobb befolyást méltán igényelhetnek, a nélkül, hogy ez által a szorosán vett egyházi szervezeten bárminő csorba ejtetnék. Ilyen a felekezeti iskolán kívül, melyre nézve az iskolaszékek intézményei által oly befolyást nyertek a hitközség világi tagjai is, mely gondos és tapintatos vezetés mellett a jó irányú közérdeklődést hathatósan ápolhatná, a hitközségi vagyonnak kezelése s ezzel összefüggőleg a hitközségi terhek az egyes tagokra kirovása, esetleg behajtása, s mindenekelőtt a lelkészválasztás oly helyeken, hol az nem személyes vagy legfőbb kegyúri kijelölés vagy főpapi szabad kinevezéstől függ s a hol nem ritkán azon visszás állapottal állunk szemben, hogy a katolikus lelkészek megválasztására nem katolikus választók is folynak be, ha nem épen ők képezik azt a többséget, melytől egyik-másik pályázó óhajának teljesülését várja. Remélem, Nagyméltóságodnak az eddigiekből bölcsen méltóztatott észrevenni, hogy szemem előtt bizonyos autonómia, a helyi hitközségi szervezetnek egy neme lebeg, minő, hogy nagyobb városokat említsek, Pozsony és Sopron városokban már régibb idők óta közmegelegedésre működik, s minőt számos kisebb hitközségek számára, az illető egyházi főhatósággal és a nm. m. kir. belügyminisztériummal

egyetértve, az évek folytán megerősítettem, jeléül annak, hogy a helyek kath. hívei, a mint hitközségük ezen ügyei iránt érdeklődnek, úgy az ezekre ily keretben nekik megadott befolyással beérve, szívesen hajlandók, egyházuk érdekében tőlük telhetőleg közreműködni. Tiszteletteljes nézetem szerint, az ekként mutatkozó csirákat gondos ápolás által netalán vészessé válható elfajulástól megóva, oda kellene törekedni, hogy az eddig csak szórványosan fennálló helyi autonómiák intézménye általánossá, országossá, s az erre hivatottak közreműködése által törvényes erejűvé és kötelezővé tétessék. Midőn tehát jelen, az ország valamennyi róm. kath. főpapjaihoz intézett tiszteletteljes felhívásom által, e tekintetben a kezdeményezés terére lépnek, felkérem Nagyméltóságodat, hogy az ekként megpendített eszmére vonatkozólag nagybecsű nézeteit, különös tekintettel a megye viszonyaira, s a gyakorlati keresztülvitel módozataira, velem közölni méltóztassék, meg lévén győződve arról, hogy e lépésre egyedül azon jól megfontolt óhaj késztet: a katolikus hitéletnek felvirágoztatásához 8 ekként magának az egyháznak eddigi állásában újra megerősítéséhez ez úton is, tőlem telhetőleg hozzájárulhatni.

**A főrendiházban a költségvetés tárgyalásakor 1886. márcz.
9-én tartott beszéd.**

Nagy méltóságú elnök úr! Méltóságos főrendek! Szinte örömömre van, hogy méltóztattak öt minisztérium költségvetését elfogadni és hogy most a vallás- és közoktatásügyi minisztérium költségvetésénél igen nevezetes felszólalások történtek. Bizonyítja ez azt, hogy meleg rokonszenvvel méltóztatnak viseltetni a cultura érdekei és a közoktatás ügyei iránt. Azonban a hallott megjegyzésekre én mindig szerettem a kritikát, néhány észrevételt akarok tenni.

Hunfalvy Pál tisztelt barátom általában, bírálta a pesti egyetemet. Teljes joga volt hozzá, de merem állítani, hogy a budapesti egyetem ma csak arról volt szó — mai állapota és az 1867-iki közt és a régi időben létezett, állapotok közt, midőn mi egyetemre jártunk, rendkívül nagy a különbség, nemcsak az apparátusok, hanem az épületek tekintében is; mert a természettudományoknál, az orvosi tanulmányoknál taneszközök szükségesek és kellő laboratóriumok nélkül ezen tudományokat tanítani nem lehet.

De a tanárok tekintetében is igen nagy a különbség. Hogy némely tanár tankönyvet nem ír, abban — mint Kautz t. barátom megfelelt — nem látok nagy veszteséget.

Némely tárgyakban, igaz, nincsenek előadások, de legyünk őszinték, nincs meg nálunk a kellő érzék bizonyos irodalmi és tudományos tárgyak iránt. A jogakadémiákon a jogi tudományokon kívül más-tanulmányok haladására is súlyt kívánok fektetni, mint a történelemre, a classica philológiára, a magyar irodalomra; de igen nagyon csalódtam, midőn Pó-zsonyban tanszéket felállítottam, mert a tanszéknek sem tanára, sem hallgatói nem voltak. Nagyon kívánatos volna, ha a közvélemény hatna a tanárookra, hogy ezek főleg a tudományoknak élnének és általában arra, hogy a tudományos érzék nagyobb mértékben és élénkebben felébredne, mint jelenleg? mert dispositio, tehetségek vannak nálunk, de hiányzik a kulturális hajlam.

A mi Somssich Pál ő excellentiájának észre-vételeit illeti: — első megjegyzése az építkezésekre vonatkozott, — erre kénytelen vagyok kijelenteni, a mit már sokszor említettem, hogy ezen épületek nekem rendkívül sok bajt okoztak, hogy én azoknak martyrja vagyok és nagyon szeretném, ha kevesebbet kellett volna építenem. De mit tehetek én róla, hogy Mária Terézia óta 1867-ig olyan nagyon keveset tettek a tanügyért. Jellemző e tekintetben a pesti

egyetem könyvtára, a mely 1000 frttal volt évenként dotálva, a mi valósággal nevetséges, azután a könyvtár oly házban volt elhelyezve, hogy mindig attól-kellett félni, hogy Összedől.

Ezt tárgyalták 20 éven át, mert bölcs emberek voltak előttünk, hanem mindig tárgyaltak és tárgyaltak, de semmi sem történt, úgy, hogy megtörténhetett volna azon európai scandalum, hogy a budapesti egyetem könyvtára összedől.

A mi a többi épületet illeti, méltóztassék csak megnézni azon régi épületet a hatvani és újvilág utcza sarkán; abban az egykori jezsuita-kolostorban volt elhelyezve az orvosi facultás. De még az anatómiát sem lehetett ott kellőképen tanítani, olyan botrányos állapotok voltak. Nagy ideje volt annak, hogy ezen állapotok megváltozzanak. Orvosokat képezni klinika nélkül, vagy 10 ágygyal, mint az előtt divatban volt, teljes lehetetlen. De van is a mi eljárásunknak eredménye, mert az egyetem orvostudományi kara úgy van ellátva jelenleg, hogy a külföldről is számosan jönnek tanulmányozni.

És ma már orvosaink is vannak olyanok, hogy nem szükséges. — mint azt más szükségletekkel divatból teszik, — minden kicsiség miatt Bécsbe szaladni. És ez által talán majd leküzdhetjük az orvosokra vonatkozólag is azon előítéletet, hogy minden, a mi idehaza van, nem jó.

Hogy azon épületek díszes fronttal bírnak, az

pénzügyileg nem tesz valami nagy különbséget és mondhatom, hogy láttam a külföldön kisebb városokban is egyetemi épületeket, a melyek aesthetikailag igazán nem hagynak semmi kívánni valót hátra. A mi végre a tanrendszert illeti, két év előtt hosszú vita folyt a középtanodák tanrendszere felett.

A gymnasiumban nagyon természetesen főszóly fektettetik a classicus nyelvekre. Mindenesetre szükséges, hogy e nyelveket ismerjük; de bizony látják, hogy miként zaklattatnak a tanulók ezekkel 8 évig és az eredmény mégis az, hogy semmit sem tudnak kellőleg, sem latinul, sem görögül.

En e kérdést alaposan tanulmányoztam; mert mindig hallottam panaszokat az iránt, hogy micsoda tantárgyakat akarunk mi tanítani? A classicus nyelvek tanítása nincs kitörölve a gymnasium okból; a matematikai tudományok a reáliskolának tárgyai; nagy szerepet játszanak itt még a természettudományok is, mert ezek is összeköttetésben vannak azon tárgyakkal, a miket mind tanítani kell a reáliskolában. Szóval merő lehetetlenség valamit törölni, bármennyire vizsgáljuk és hányjuk-vessük ezen kérdést, nem találunk tárgyat, melyet törölni lehetne. De igen is némelyek talán rossz néven fogják venni, nem itt, hanem künn, ha azt mondom, hogy a gymnasiumi tanárok, nem tudnak elég jól tanítani. Onnan van az a túlterhelés, ha minden tárgy nagy dimenzióban taníttatik, rossz methodus szerint.

Így csakugyan túl vannak terhelve a fiatal emberek, és az eredmény nagyon csekély.

A mi az egyetemeket illeti, én ugyan nem vagyok azon véleményben, mint t. barátom, mert nem látom, hogy a német rendszer lejárt volna magát Európában; mert látom, hogy Franciaországban. Angliában a német egyetemi rendszer felé van bizonyos hajlam. Es ezzel össze lehet egyeztetni azt a feladatot, hogy az egyetem művelje a tudományokat, de egyszersmind képezzen szakembereket. Nálunk a vizsgarendszer létezik és én azt nagy bajnak tartom; de a mi ifjúságunkra, ha akarjuk, hogy tanuljanak, kényszerrel kell hatni. Én hajlandó volnék ezen rendszert megszüntetni; de még vagyok győződve, hogy épen a joghallgatók szülei nem köszöpnik meg.

Gymnasiumi tanárokat kellene nevelni, de erre fel kellene állítani internatusokat. Tökéletesen egyetérték azokkal, a kik a takarékossgot és azt ajánlják, hogy tudjunk a kiadásokban mértéket tartani.

Merem állítani, hogy a közgazdasági érdek első sorban áll előttem is; mert érzem, szegények vagyunk, és finánciális viszonyaink azért nem virágzóok, mert közgazdasági állapotaink rosszak.

Én nagyon érzem ezt; mert ha egy-két lépést teszek előre, a harmadikat visszafelé kell tennem, épen a pénz hiánya miatt. Pedig én nem panaszkodhatom t. collegámra a pénzügyminiszter úrra, ő

mindenre kész, a mi csak lehetséges. De méltóztassék megengedni, nincs nap, hogy ne zaklatnám; alig van, nem mondom: város, de falu, a mely nem akarna iskolát, vagy iskolai segélyezést. A feladatot épen a közgazdasági viszonyok nagyon nehezítik.

Méltóztatnak kifogásolni a tanárképzést; de nem vagyunk azon helyzetben, hogy egy czélszerű tanárképző intézetet fel tudnánk állítani. Haladunk következetesen és azt hiszem, nem fogunk hátra menni, hanem előre. A gymnasiumi oktatás kérdése most foglalkoztatja egész Európát. A mint Kautz ő méltósága mondta, érzem, hogy a rendszer nem jó, túlélte magát; de, hogy mit kell helyébe tenni, az iránt a tudományos, tanügygyel foglalkozó s műveit közönség még nincs tisztában. A discussiót folytatni kell és reménylem, hogy haladni fogunk és kérem méltóztassék budgetemet megszavazni. *(Helyeslés!)*

1887. február 15-én tartott országgyűlési beszéd.

Tisztelt ház! (*Halljuk! Halljuk!*) A t. képviselő úr szememre vetette, hogy én mindig csekély budgettel elégedtem meg és sohasem kötöttem ahhoz a tárczámat. Én a minisztérium belső dolgairól nem akarok szólni, hanem csak azt mondhatom, hogy ezen költségvetés, mint mindenik, a melyet én mostanáig képviseltem, compromissum volt az állam culturalis és pénzügyi követelményei között.

Mondhatom egyébiránt, hogy sokkal többet akarnék és tudnék is tenni, ha nagyobb pénzerő és végtére, ha erősebb emberek is állanának rendelkezésemre; de nekem csak azon pénzzel lehet dolgozni, a mely nekem megadatik és azon matériáival, a mely rendelkezésemre áll. Mondhatom, hogy e kérdésben évek óta mindig valóságos tojástánczot kell járnom. De erről s a közoktatásügyről általában majd később fogok szólni, most csak Irányi képviselő úr határozati javaslatára és előadására kívánok reflektálni. (*Halljuk!*)

Ha nem csalódom, múlt évi szeptemberben volt 15 esztendeje, hogy mi ketten ezt a dialógust

minden évben újra folytatjuk a vallásszabadságról és épen most tett határozati javaslatáról; valamint én meg vagyok győződve, hogy az ő javaslata a legjobb, a legtisztább forrásból ered. úgy biztosíthatom én a képviselő urat, hogy szintén tiszta forrásból ered az én ellenzésem is, mert én ép oly mértékben barátja vagyok a vallásszabadságnak, mint ő — elvben, *(Felkiáltások a baloldalon: Elvben!)* azt merem állítani. De ezen szó vallásszabadság, jelzi az eszmék, jogok, köteleességek, a szokások egész nagy körét. Kérdem én a t. képviselő urat: vajjon olyan-e a mostani helyzet, hogy ezen követelményeknek a kormány, vagy én képes leszek megfelelni, vagy azokat keresztül vinni? Mert könnyű törvényjavaslatokat csinálni; de végtére, ha komoly emberek vagyunk, azokat keresztül is kell vinni. Egy dolog fontos, igen fontos ezen eszmekörben és ez a házassági viszonyok rendezésének kérdése. *(Halljuk! Halljuk.)* Igenis, ezeket rendezni kell. Itt a váló perekben, az elválási ügyekben oly dolgok történnek, melyek a mi jogi felfogásunkat, a mi jogi reputációunkat egész Európa előtt lerontják. *(Helyeslések.)* Ez ismeretes és t. barátom, az igazságügy-miniszter úr e tárggyal foglalatoskodik is. *(Helyeslés.)*

Én tehát ellenzem a t. képviselő úr határozati javaslatát oportunitási tekintetből is; de vannak egyéb okaim is. *(Halljuk!)* Én nem akarok új centrifugális erőt beplántálni ebbe az országba.

Pedig ha mi behozunk egy oly vallásszabadságot, a milyent a t. képviselő úr kíván, ez csakugyan bekövetkeznek.

A lelkiismereti szabadságnak én a legnagyobb mértékben barátja vagyok: és az létezik is, mert e tekintetben semmi kényszerrel senki nem él; hanem nem kívánom behozni azon szabadságot, hogy — úgy, a mint ez Angliában mostan szokásban van — ha özszevesz egy pap a maga községével, bérel egy termet, csinál egy sectát és íme a secták száma, mely náluk 156-ra felmegy, egygyel szaporodott.

Vagy pedig jönnek a külföldről mindenféle veszedelmes tanok, a mint ezt a nazarénusokkal tapasztaljuk és itten egész szabadon sectákat, egyházakat akarnak alapítani. Sőt ha betekintünk a létező vallások, confessiók beléletébe, találunk ott némely oly dolgokat, melyek a magyar állam egységét is veszélyeztetik. Ez a főoka annak, hogy én ezen általános vallásszabadságot ellenzem. De vannak culturális tekintetek is. Mert ha mi a társadalmat egyházi vagy confessionális tekintetekből összedaraboljuk, látjuk, hogy egynek sem lesz ereje bizonyos culturális célok előmozdítására. Tapasztaljuk ezt az izraelitákkal.

(Zimándy Ignác: Izraeliták nem léteznek.

Zaj.)

Én hallgatom a képviselő urat, méltéztassék meghallgatni engem is, ha beszélek. Izraeliták, igenis;

verba valent usu. Méltóztassék. akárhogy nevezni, az mindegy. Azt merem állítani, hogy mióta a congressusi és orthodox zsidók közt szakadás történt, sok kulturális cél előmozdítására ők absolute semmi erővel nem bírnak. De sokan, talán a t. képviselő úr is az általános vallásszabadság mellett azért vannak, mert úgy találják, hogy a létező positiv vallások az ő felfogásuk szerint a tiszta ész követelményeivel talán nincsenek összhangzatban. (*Ellenmondások bal-felől. Nem mondott olyat.*) Én a positiv vallásokat szükségeseknek tartom, sőt a történelem mutatja, hogy társadalom positiv vallás vagy vallások nélkül nem existálhat. Azokat, a kik ily általános vallásszabadságot kívánnak, csak arra figyelmeztetem, ha visszamennek a történelembe és mindjárt a kereszténység első századaiban a haeresisek történelmét tanulmányozzák, vagy pedig ha Anglia történelmébe visszaneznek, sok érdekes dolgot találhatnak és arról — én mulattatni nem akarom a képviselő házat, mint Lesskó képviselő úr — igen érdekes és mulattató dolgokat olvashatnék föl. (*Halljuk! Halljuk!*)

Az általános vallásszabadságnak azért sem lehet barátja, mert nem akarom az ilyen sectákat itt megalapítani, melyben a superstitio, a babonahit a legnagyobb szerepet játszsza. (*Úgy van! johbfelől.*)

Nem ellenezném a tisztelt képviselő úr határozati javaslatát, ha ezen országban csakugyan olyan állapotok léteznének, mint Magyarországon hajdaná-

ban Ferencz császár korában voltak, mikor a policia ellenőrizte az embereket a restaurantokban, vájjon böjti ételt vagy húst esznek-e és a gyónó czédulákat bekövetelték. (*Derültség.*)

A történetből láthatjuk, hogy ilyen eszközökkel Magyarországon nem megy senki semmire. Sőt azon felekezetek, vagy secták, melyeknek forma szerint egyházakat alapítani nincsen megengedve, pl. a nazarénusoknak, sajnálom, de tény, nagyon tejeszkednek is. A lelkiismeretre nem gyakoroltatok senki által semmiféle nyomás Magyarországon, mert a társadalomban a türelmesség szelleme uralkodik. Itt a vallás terén oly dolgok történnek, a milyenek a szabad Amerikában vagy Angliában nem történnek. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Meg fog jönni annak is az ideje, hogy nálunk ezen egész eszmekör — mert, mondom, ez a szó: vallásszabadság, egész eszmekört jelez — rendeztetni fog. még pedig akkor, midőn az emberek arra érettek lesznek. Neveljük az embereket, ha talán nem is oly értelemben, mint Lesskó t. képviselő úr kívánja (*Derültség*), hanem neveljük őket erkölcsileg, szellemileg és közgazdaságilag, hogy ez ország megerősödjék és az oly dolgokat is, mint a legáltalánosabb vallásszabadság, veszély nélkül elviselhesse. (*Zaj.*)

Mínthogy már felszólaltam, csak pár szót fogok mondani mindazokra, a miket Lesskó István t. képviselő úr felhozott. (*Halljuk!*)

Először is nagyon furcsa dolog kikelni a kormány és a miniszter ellen, mert a német tanrendszert terjeszti. Hát azt a tanrendszert, mely a jelenlegi előtt létezett, talán Sárosmegyében találták fel? (*Nagy derűlség.*) Az a tanrendszer, a mely ma Magyarországon létezik, többé-kevésbé némi módosításokkal egész Európában el van fogadva. Egyébiránt nem én hoztam be a tanrendszert, hanem készen találtam. (*Zimándy Ignác: Csak megrontotta.*)

A képviselő úr majd corrigálni fogja azt a maga idejében, midőn cultusminiszter lesz. (*Derűlség.*) Én nem rontottam meg; megrontottam volna, ha a tanrendszert minden évben megváltoztattam volna. Én a tanrendszer hiányait nagyon jól ismerem, de egy hiányos tanrendszer consequentiával keresztül véve sokkal jobb, mintha a tanrendszer folyton változik. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Mondom, ismerem e tanrendszernek hiányait, mert én nem szoktam a világot a bureau szobájából, mint talán a tisztelendő úr (*Lesskó István képviselőre mutat*) parochiájának ablakából nézi a világot. (*Mozgás. Zaj balfelől. Halljuk! jobbfelől.*) Én a tanrendszer minden módosítása alkalmával az ország legelső tanfértiaival szoktam tanácskozni.

Ha én lettem volna miniszter akkor, mikor a régi tanrendszer megszűnt és újról kellett gondoskodni, mert ismertem a régi tanrendszer minden jó és rossz oldalát s mondhatom mindig az első eminensek közt

voltam, (*Tetszés*) mikor iskolába jártam; tehát az alatt a rendszer alatt is tanultam. Mondom, ha nekem kellett volna e rendszert átalakítani, sokat másképp csináltam volna, hanem egy napról a másikra tanrendszert és tantervet megváltoztatni nem lehet.

Azon panaszokkal is sokat foglalkozom, hogy a tankönyvek sokba kerülnek, de nem az én hibám, hogy minden fiatal ember, ki az iskolákat elvégzi s leteszi a képesítési vizsgát, kezét fog egy vállalkozóval és tankönyveket ír. Ez ellen is sokat teszek és erősebb rendszabályokhoz is fogok nyúlni.

A tanpénzt illetőleg mondhatom, hogy nincs Európában állam, hol a tanpénz csekélyebb volna mint nálunk, a szegény fiúk pedig, kiknek hajlamuk van a tanulásra felmentetnek a tanpénz fizetése alól.

Felhozta a képviselő úr a túlterhelést, ez is csak olyan phrasis (*Élénk derűtség. Felkiáltások a szélső balról: De ez igaz!*) Igaz, túlterhelés létezik, de ennek oka nem a rendszerben, hanem a tanárokbán fekszik. (*Egy hang a szélső balon: Az a baj!*) Csak méltóztassék türelemmel lenni, majd erről is fogok szólni. Egy tapintatos tanár, a ki tudja, hogy mily határok közt kell tractálni a tudományt, nem fogja az illető tárgyra nézve a túlterhelést előidézni.

A mi a tanulók egészségét illeti, méltóztassék elhinni, hogy ezen tárgyat jobban ismerem mint a képviselő úr és én azt az iskolában keresztül is akarom vinni.

Az imént egy közbeszólás történt, hogy baj, hogy a túlterhelés a tanároktól függ. Erre nézve megjegyzem, hogy minden a tanároktól függ, mert minden téren minden az emberektől függ; a legrosszabb tanrendszer mellett is lehet sikerrel tanítani és viszont a legjobb tanrendszer mellett is lehet sikertelen a tanítás. De miután ezen dolgokról beszéltem, megjegyzem azt, hogyha nagy pénzerő állana rendelkezésemre, akkor már régen egy École normale supérieure-féle internatust állítottam volna, a milyen Franciaországban, különösen Párizsban van, hol a tanárok nem csak oktattatnak, hanem neveltetnek is. *(Helyeslés.)* Mert vannak igen jeles tanáraink, de — igen szomorú — vannak olyanok, a kik nevelnek, pedig őket magukat is nevelni kellene. *(Élénk derűtség.)*

Méltóztassék elhinni, hogy én, ha nekem az a kellő pénzerő rendelkezésemre állana, sok üdvös dolgot tudnék alkotni, melyeknek így el kell maradniok.

(Lükő Géza: Dicső-Szent-Márton! Zaj.)

A dicső-szent-mártoni iskola meg fog szüntettetni. Én nem vagyok infallibilis. Ha bizonyos nagy vidékről egyhangúlag azt kívánják, hogy ott iskola állíttassák fel, felállítatjuk, de a mint tapasztaljuk, hogy az nem látogattatik s nem felel meg hivatásának: megszüntetjük. Én is ki lehetek téve tévedéseknek, csak önök hiszik, hogy nem tévedhetnek. *(Derűtség.)*

A községi és felekezeti iskolákat illetőleg megjegyzem, hogy az, a mit a képviselő úr reám akart

fogni, nem áll. Én soha sem prédikáltam, hogy a felekezeti iskolák rosszak és hogy azok helyett községi iskolákat kell felállítani. Mindig azt mondom és meg is parancsoltam orgánumaimnak, hogy azon legyenek, hogy az iskolák jók legyenek, ne változtassák mindig az iskolák jellegét. Azt reám fogni nem lehet, hogy én az állami iskolákat nem csupán ott törekedném felállítani, hol azt a magyar állami-ság és nemzetiség s gyakran bizonyos felekezetek érdeke követelte, hogy ott állami iskola állíttassék.

Én meg vagyok győződve arról, hogy ha komolyan akarjuk a népet oktatni és nevelni, még sok helyen s főleg bizonyos insulákon kénytelenek leszünk a felekezeti iskolákat beszüntetni és helyettük állami iskolákat felállítani. *(Élénk általános helyeslés.)*

Arról, hogy az idén szükén fogunk eljárhatni, nem tehetek. Már más alkalommal is mondtam, hogy én a reformok embere vagyok, de azok pénzbe kerülnek, ha még egyszerűbbek is.

A képviselő úrnak tetszett a tisztelt házat a ponyvairadalom bizonyos termékeivel foglalkoztatni. Ocsmányabb és bűnösebb dolog, mint a ponyvairadalom, mely a zsványokat és efféle teremtések, mint ideálokat rajzolja, nincs. Ezzel rontjuk a nép erkölcsi felfogását s ezen irodalom ellenében Schmidt munkáival nem lehet hatást előidézni.

A ponyvairadalomra csak a ponyvairadalom által lehet javítólag hatni, de ennek aztán tisztos-

séges és erkölcsös műveket kell előállítania. (*Helyeslés.*) Mutattak nekem itt ilyen könyvecskét; nem olvastam, de annyit tudok, hogy egy kitűnő magyar író írta, ilyeneket kellene terjeszteni. Mutattak ezzel szemben egy másik táborból kikerült könyvecskét; de hát nem akarok erre a dologra kiterjeszkedni, mert nem szeretek olajat önteni a tűzre, (*Helyeslés*) de azt, hogy a népnevelésnek vallás-erkölcsi alappal kell bírnia, azt éppen olyan jól tudom, mint a képviselő úr és azon irányban cselekszem is. (*Helyeslés.*) Csakhogy igen nehezen tudok találni embereket, kik a vallást tanítani akarják, gratis pedig egy sem akarja. (*Derűtség.*)

Az utánam szólásra feliratkozott képviselő urak közül harmadik vagy negyedik Komlóssy úr lesz, a ki hozzám interpellációt intézett 2—3 héttel ezelőtt, melyre mindjárt válaszolhattam volna, de nem akartam a tisztelt ház idejét éppen most venni igénybe, mikor a költségvetést tárgyalja és aztán jobb ha bizonyos odiosus dolgok minél ritkábban jönnek szóba. Most válaszolok tehát kérdésére. (*Halljuk!*) A képviselő úr azt kérdi tőlem, akarok-e az izraeliták . . . (*Zimándy Ignác: Zsidók! Zaj.*) . . . mondjuk hát zsidók számára akarok-e külön gymnasiumot állítani. (*Halljuk! Halljuk!*) Erre válaszom igen egyszerű; nekem a törvény, de különösen a középiskolákról szóló törvény sem azt a jogot nem adja, sem kötelességemmé nem teszi, hogy a felekezeti gymnasiumok számát szaporítsam. Ha a felekezetek köréből

sem támad mozgalom oly irányban, én nem állhatok ily tervvel elő. *(Helyeslés.)* Felemlítem azonban, hogy a rabbi-semináriumnál, mely igen nagy sikerrel működik — és meglátják az antisemiták ha még egy pár évig élnek *(Derültség)* minő nagy hatása lesz azon intézetnek, ha az izraelita hitközségek művelt, tanult, felvilágosodott rabbikkal lesznek ellátva; — e semináriumnál, mondom, mint előkészítője a theologicus cursusnak, öt gymnasiális osztály van, melyben nagy sikerrel tanítanak s mivel ez létezik, nem lehet egész gymnasium felállítását újonnan kezdeményezni. Egy évvel ezelőtt próbát tettem és az eredménye az, hogy nemcsak izraeliták, de keresztények is nagy sikerrel tanultak az intézetben, hanem miután láttam, hogy idegenkednek az izraeliták külön intézet felállításától és azt mondják, hogy practikus elvekből nem kívánják azt, hogy gyermekeik közül azok, a kik latin, classicus irányú pályákra készülnek, az elején, az első iskolai években a keresztényektől elkülönözve tanuljanak: ezért nem éreztem magamat jogosítva arra, hogy ezirányban tovább haladjak, kérem a képviselő urat, ha felszólal, méltóztassék ezt tudomásul venni, mert az ügyben többet tenni nem vagyok képes. *(Helyeslés.)*

Minthogy az általános vitához nagyon sokan vannak felírva, hihetőleg lesz még módomban több kérdésre nyilatkozni; most kérem a t. házat, méltóztassék a költségvetést elfogadni. *(Helyeslés. Éljenzés a jobb oldalon)*

1887. febr. 18-án tartott országgyűlési beszéd.

T. Ház! Ez nagyon érdekes conversatio volt a középiskolákról és én ezen modorban fogom azt folytatni.

A t. képviselő úr azon bizonyos levelekre méltóztatott hivatkozni, melyeket én báró Pirquethez és másokhoz írtam. Ezek némi figyelemre méltattattak, és ha már oly dolgokról szólunk, melyek a házon kívül történnek, mondatnak és nyomatnak, talán helyén volna azokat felolvasni; azt, a mit ezen kérdésről írtam, (*Halljuk! Halljuk!*) de nem teszem. A kinek tetszik, elolvashatja a levelek tartalmát, mert az jelezi álláspontomat ezen kérdésre nézve, és mondhatom, hogy az nemcsak németre lefordított, hanem francziára is és némi figyelemre méltattott. A t. képviselő úr conversative azt mondta, hogy rossz néven veszi, hogy egyszer azt mondtam, hogy a középiskolai rendszer kérdése internacionális természetű kérdés s ezt internationaliter kell tisztába hozni. Én azt mondom, hogy ez felfogás dolga s hogy felfogásom helyes, mert mi folytonos összeköttetésben vagyunk az oktatásügy terén Európával és különösen a vándorlásnak egy neme existál

Magyarországból a Lajthán túli tartományokba és onnan is jönnek gyermekek ide. Ha isoláljuk magunkat az oktatás, a középiskolák tekintetében, lehetetlen lesz ezen érintkezés, a melyet a gyakorlati élet magával hoz. (*Helyeslés a jobb oldaton.*) Nem akarom evvel azt mondani, hogy Magyarország önállólag semmiben se fejlődjék; én csak practikus szempontból tekintettem a dolgot.

Valahányszor e kérdésekkel foglalkoztam, soha sem kerülte ki figyelmemet a bifurcatio kérdése; de azt hiszem, hogy ma e kérdés nincs megérelve és kétkedem abban, hogy valaha oda fogunk jutni, hogy a középiskola egységes iskola legyen. Az életnek oly különféle közvetítései vannak, — hogy már az oktatás kezdetén a gyermekeket egyik-másik irányban kell nevelni. Azt méltóztatott mondani, hogy a szülők nem tudják, hogy mikép fognak a gyermekek hajlamai fejlődni s hogy nem lehet előre meghatározni azt, hogy micsoda pályára neveltessenek. De az életben mégis úgy történik, hogy nemcsak a hajlam, hanem az emberek állapota is dönti el, hogy mire neveltessenek a gyermekek. Egyébiránt a mint tetszett mondani, ez nem kerülte ki figyelmemet és a középiskolákról hozott törvény végrehajtását is szemmel tartva, kötelességemnek tartom gondoskodni arról, hogy a reáliskoláknál a latin nyelv is taníttassék és ez nem az én hajlamomnak következése, hanem a törvény mondja, hogy azon reáliskolát végzett fiatal

emberek, a kik utólagosan leteszik a latin nyelvből az érettségi vizsgálatot, elmehetnek az egyetem jogi és orvosi facultására. Én tehát módot akarok erre szolgáltatni és épen e kérdés tárgyalatok most a közoktatásügyi tanácsnál. Hogy mi ez a közoktatásügyi tanács, azt a képviselő úr, a ki nagyon jártas ez ügyekben, tudja s tudja azt is, mi a feladata és az előbbi évi jelentésekben volt is róla szó, de minden évben ugyanazt a dolgot ismételni talán felesleges is. Mindenesetre egyik feladata a tanácsnak, bizonyos kontinuitást, tradíciót tartani fenn a közoktatásügyben és figyelemmel követni mindent, a mi Európában e téren történik. Egyébiránt nekem az az egyoldalú szakképzettségem, mely némely volt, kikopott tanárnak van, hála Istennek nincsen, én figyelemmel kísérek mindent, mi Európában e téren történik és megvallom, hogy minden évben szoktam külföldre kimenni és körülnézni és oly férfiakkal érintkezem, a kik e téren otthonosak. Ámbár az omniscientiát nem akarom számomra usurpálni, vagy azt igénybe venni, magam is érdeklődöm e kérdések iránt és azok, a kik környezetemben dolgoznak, törekednek arra, hogy evidentiában tartsák azt, a mi Európában történik és azt az általános körülményekhez képest fel is tudjuk használni.

Azt hiszem, hogy mind a két iránynak, a reál és classikus iránynak meg van a maga előnye. így fog ez fenmaradni, sőt a bifurcációból lesz talán trifurcatio. Mert nagyon tetszik tévedni, ha azt mél-

tatos, practikus eszű ember és tudja, hogy sok tárggyal kell foglalkoznia a fiatal embernek és hogy ennél fogva minden tudományt csak bizonyos keretben kell tanítani, akkor nem lesz túlterhelhetés. Sok fiatal embert ismerek, a ki elvégezte a gymnasiumot, s a mellett, hogy tanult, egészséges és jókedvű maradt, nem tort meg sem szellemi, sem testi ereje.

Épen mivel a képviselő úr panaszkodik a túlterhelhetés ellen, ugyan kérem mi lesz, ha még a francia nyelvet és szláv nyelvet is, a mi nagyon hasznos volna, szintén oda vesszük? Ebben nincs consequentia t. képviselő úr, mert akkor a túlterhelhetés még nagyobb lesz, mint most. (*Élénk helyeslés a jobb oldalon.*)

Ezen kis conversatiot — mert csak annak mondhatom — a reáliskoláknál felállítandó nyelvi cathedrakkal akarom végezni. (*Halljuk.*) Méltóztatik a törvényt ismerni; ha nem csalódom, ott volt a képviselő úr azon bizottságban is, mely a törvényt előlegesen tárgyalta. (*Úgy van!*) A törvény egyenesen megengedi, hogy a reáliskolát végzett fiatal emberek átmelessenek egyetemre; tehát azok számára, én azt hiszem, rendkívül czélszerű módot nyújtani, hogy a latin nyelvet megtanulhassák, hogy micsoda methodus szerint, e kérdéssel épen most foglalkozik a közoktatási tanács.

Azt hiszem t. ház, hogy ezzel befejezhetem ezt a conversatiot, mely nagyobb igényre egyik részről sem tarthat számot. (*Helyeslés jobbfelől.*)

**Nyílt levél a „Budapesti Szemle“ szerkesztőjéhez.
1887. márczius 31.**

Tisztelt szerkesztő úr! Néhány eszmét vetek papírra, a melyeket nem lehet eléggé szívökre kötni íróknak és olvasóknak egyaránt. Kérem közlésöket, talán így oda vetve is, gondolkodásra ébresztik az olvasót.

Ha a tudásnak általában értéke van, úgy az iskolának is értékének kell lennie. Az iskola pedig a tanító és a tankönyv.

A rossz tankönyv igazi veszedelem; e bajt valami módon orvosolni kell. Ép azért csak jóakarattól kifolyó tanács, hogy a kiadók a tankönyvek kiadásánál óvatosak legyenek, vagy e speculációval egy időre hagyjanak föl, míg a kérdés el nem döntetik. De a kiadók állítólag azt mondják, hogy csak a tankönyveken lehet nyerni, mert csak azokat veszik. A magyar könyvnek kevés a vevője.

Megengedve, hogy az így van, nyomozzuk az okokat, miért oly kevés a vevője a magyar könyvnek?

A első ok az, hogy a magyar írók legnagyobb-részt nem tudják vagy nem akarják elsajátítani a

franciáktól a könyvcsinálás mesterségét — l'art de faire un livre — s igen sok esetben a nyers anyagot tárják az olvasó elé. Ily könyvek élvezhetlenek főleg azok előtt, kik jobb irodalmi étkezéshez vannak szokva.

E bajban szenvednek főleg a magyar történet-írók, kik az anyagot általában földolgozni vagy nem tudják, vagy nem akarják.

A második ok, mert a magyar könyvek nem hirdettetnek elégségesen, nem bíraltatnak, nem ismertetnek. Párt- és személy-érdekek döntenek a magyar könyvek sorsa fölött.

A harmadik ok: a romlott phantasia, melynek a hazai készítmény nem tetszik. Említettem már más alkalommal, hogy a hazai ipar és a hazai irodalom s művészet közt szoros benső összeköttetés létezik; kinek a magyarországi lámpa vagy edény vagy kalap nem tetszik, annak a magyar könyv sem fog tetszeni. De a magyar írók ez igazságot nem akarják érteni.

A negyedik ok szegénységünk, nem tudunk sok könyvet vásárolni. Valóban szegénységünk minden culturalis előhaladásnak útját állja. Azonban e téren is csak lamentálni tudunk, de cselekedni nem. Nem akarjuk megérteni, hogy nyers anyagok kivitelével boldogulni nem fogunk. Nincs érzékünk az ipar iránt és nem tudunk erős tekintélyes polgári osztályt teremteni, mert mindenki, ki vagyonra tesz szert, professióját elhagyja, polgári foglalatosságát szégyenli, nemességet keres, s birtokot szerez, hogy tekin-

télyes polgárból törpe nemeske legyen, s a helyett, hogy egy pár nemzedéken át folytatván polgári hivatását, nagy házak keletkezzenek, ilyen új családok a második, harmadik nemzedéken czímes proletárokká, válnak.

Végre nincs vevője a magyar könyvnek, mert általában nem szeretünk olvasni; jobban szeretünk kártyázni s valóban szomorító látvány, ha fiatal emberek már déli órákban kártyáznak.

Javítsuk meg szokásainkat s lesz vagyon s lesz a magyar könyvnek is vevője.

**A m. tud. akadémia XLVII-ik nagygyűlésén, 1887.
május 15., tartott elnöki megnyitó beszéd.**

Tisztelt közönség!

Midőn szerencsém van az akadémia közgyűlésén az elnöki széket másodízben elfoglalni s a t. jelenlevő közönséget üdvözölni, nem fogok felszólalásomhoz új témát választani, hanem megmaradok annál, a mit tavaly fejtegettem, s a mit minden adandó alkalommal fejtegetni fogok a jövőben is.

Mondanunk sem kell, hogy culturalis érdekeinkre czélozok. És pedig nemcsak azért választom azokat elmélkedésem tárgyául ismét, mert széles tért nyújtanak nekem arra, hanem különösen azért, mert jelentőségük mélyen bevágó a gyakorlati életbe, mert a mostani cultura nemcsak aesthetikai és irodalmi, hanem kiterjed az az emberi erő minden nyilatkozatára — az egészségre, a vagyonra, a politikai s polgári szabadságra — s a védelemre ki- és befelé. A cultura tehát: vagyon, erő, egészség, erkölcsiség, értelmiség.

Ha körültekintünk Európában, vagy egy pillantást vetünk túl az oczeánon, oly országokba, a hol

a nép európai életet él: korunk sok hibája és gyengéi mellett hanyatlást sehol sem látunk, sőt szemmel tartva főleg a mérvadó nemzeteket, az angolt, francziát s németet, mindenütt a legnagyobb tevékenység s törekvés mutatkozik az erkölcsi, szellemi s gazdasági színvonal emelésére.

Ha ezeknek az előrehaladt nemzeteknek állami és társadalmi élete a folytonos fejlődésre irányított szakadatlan munkásság képét tünteti elénk, mennyivel szükségesebb, hogy mi, a cultura művének kezdeténél állók, minden erővel törekedjünk erkölcsi, szellemi és gazdasági színvonalunk emelésére.

Nem lesz itt felesleges egy kissé visszapillantani a múltba és megállapítani a kapcsolatot a múlt és jelen között. Múlt és jelen szoros összeköttetésben áll. Vessünk eg}' pillantást a magyar cultura fejlődésének főmozzanataira, mert a múlt mutatja az utat, a melyen legbiztosabban lehet előre haladni.

A magyar cultura a kereszténység elfogadásával kezdődik.

Ezzel lépett a magyar nemzet az európai nemzetek családjába. Nélküle az osmanlik sorsára jutott volna. Ez a tény döntötte el a magyar nemzet sorsát, ez a tény adta további fejlődésének a signaturát, nevezetesen az által, hogy a nemzet a kereszténységet nem a keleti Bizanczból, hanem a nyugati Rómából nyerte.

Ha ez megfordítva történik vala; a magyar nemzet a szerb és román népek sorsára jut.

A kereszténység hatása nem szorítkozott kizárólag a vallás és egyház vonatkozásaira, a kereszténység civilisálta az élet minden viszonyát.

Az egyház emberei — többnyire németek — culturát hoztak magukkal, a mi természetesen nem volt német nyelvű cultura, mint Luther vagy Lessing s Goethe idejében. Az irodalom s törvényalkotás nyelve még a latin volt. Akkor még nem létezett német, francia, angol civilisatio, hanem az általános nyugati latinnyelvű műveltség uralkodott. A német nyelv és német műveltség — a mennyiben az irodalmi és jogi szakmakörön kívül esett, a városok telepítésére bevándorló kézművesekkel és bányászokkal jött az országba és az Anjou-királyok idején foglalt nagyobb tért, mert a byzantinismus többféle összeköttetések s kísérletek daczára sem tudott meghonosodni. E korban jött létre az arany bulla, mely korlátokat szabott a királyi hatalomnak, de a melynek korántsem volt oly hatása, mint az angol magna chartának, mely az angol nép szabadságát megalapította s az angol nemzetet megteremtette. A mi magna chartánk a nép jogairól nem gondoskodott.

A magyar cultura fejlődésében hatalmas időszakot képez az Anjou-kor — mely a magyar nemzetnek szélesebb láthatárt nyitott, s Magyarországot a németeken kívül más nyugoti népekkel, különösen az olaszokkal hozta érintkezésbe. Maga a Nápolyba vezető hadjárat a magyar nemzet képzeletére és

kedélyére nagy hatást gyakorolhatott; szerencsétlenségünkre az Anjou befolyás nem bírt állandósággal s beállott ismét a tespedés, míg az egészen magyar, de európai műveltségben növekedett Mátyás nem jutott a trónra. Mátyás nemcsak rendet csinált az országban, nemcsak hódított; hanem a művészet és tudomány által terjesztette a renaissance civilizációját is. Minthogy azonban a legnagyobb elmék is hibázhatnak, ő is hibázott abban, hogy politikai hatalmát a Nyugatra és nem a Keletre terjesztette.. De a sors nem kedvezett művének. Dynastiát nem alapíthatott. Művét nem folytatták és nem is tartatott fenn. *Et fata viam invenient* s a magyar nemzet (akkor a magyar nemzetet kizárólag az aristocrazia és az egyház képezte), mondom, a magyar nemzet fatuma: anarchikus hajlamai a mohácsi katasztrófához vezettek. — Szomorú korszak volt ez, a mohácsi vereségtől a szatmári békekötésig.

Ezen időben csak a reformáció és az ellen-reformáció s az azokból kifolyólag keletkezett mozgalmak, a mennyiben a nemzeti lét fentartását czélozták, tartották az életet a nemzetben. A nélkül a magyar nemzetet a keleti népek sorsa érte volna el.

A szatmári békekötéssel kezdődik Magyarország reconstructiója nem ugyan nemzeti s szabadsági irányban, de culturalis tekintetben — habár gyenge arányokban is.

Magyarország kapott oly administratív szerve-

zetet, a minő akkor az európai monarchiákban egyáltalában létezett.

Nagy jelentőségű dolog volt Mária Terézia alatt az úrbér behozatala s a tudományos egyetem alkotása; — mert az, a mi az előtt e név alatt létezett, nem felel meg azon fogalomnak, melylyel a név ma össze van kötve. Pázmán nagyszombati egyeteme középkori felső iskola volt, nem egyetem a szó mai — sőt akkori — értelmében sem. József császár kora adott új impulsust a magyar nemzetnek, mert fölébresztette benne az elaludt nemzeti öntudatot s kezdette terjeszteni a XVIII. század szabad elvű eszméit, melyek az 1790-diki országgyűlésen nemcsak kifejezést nyertek, hanem az életbe is átmentek, de reactiót is idéztek elő a tespedés korszakával, a mely Ferencz császárral állott be, s a melyet a monarchia s különösen Magyarország mai napig sem hevert ki.

E byzanci szellemű korszakban csak egy a vigasztaló; a tud. Akadémia felállítása s a lelkesedés a magyar nyelv s irodalom iránt.

Az új korszak tulajdonképen 1830-ban kezdődik, s mint előkészítő korszak 48-ig tartott, a mikor Magyarország középkori hűbéri korszakát befejezte s a modern európai államok sorába lépett.

A múlt idők kimagasló pontjainak e vázlatos érintéséből micsoda doctrina jelentkezik mintegy önkényt? Az, hogy mivel a gondviselés vagy fátum

úgy hozta magával, hogy mi a nyugati Európa áramlatában éljünk, nekünk ezen áramlattal kell fejlődünk s haladnunk, mert ez reánk nézve a természettörvénynek egy neme, s mert Magyarország, mikor ezen törvényt követte, mindig tekintélyes állást foglalt el s a viszonyokhoz mérve virágzott, a mint azt az Anjouk és Mátyás kora mutatja. Nekünk tehát teljes erővel és lankadatlanul kell dolgoznunk, hogy arra a színvonalra emelkedjünk, a hol Nyugat-Európa áll. E célunk elérésére mindenk fölött az irodalmat s a tudományt kell ápolnunk, közgazdasági állapotainkat javítanunk s a nemzetet a higienia által testben s lélekben erősítenünk. E feladatok mind a tudományos Akadémia feladatai, mert az Akadémia ma nemcsak philologiai intézet, hanem a magyar nemzeti művelődés intézete s hiszem s reménylem, hogy az Akadémia ezen feladatok megoldásának előmozdítására nemcsak hajlandó, hanem képes is.

Ezzel megnyitom a magy. tud. Akadémia 47-ik közgyűlését.

Beszéd Budapest főváros IV. kér. választóihoz 1887. jún.

Tisztelt választó polgártársak!

Habár a sors „nisi bona“ mindenben és mindenkor nagy szerepet játszik, mai győzelmünket mégis főleg elveinknek s azok benső igazságának tulajdoníthatjuk. Annak az igazságnak, a mit a latin veritással fejez ki. De minthogy az elveket emberek képviselik s érvényesítik, úgy másodsorban önök műve a mai győzelem, jutalma pedig az enyém. A köszönetét e jutalomért ma tettek által nem róhatnám le, meg kell elégedniük egy netalán unalmas beszéddel, mely most sem lett programbeszéd, inkább csak conversatio, de melyre nézve mondhatom, hogy a szót csak a gondolat kifejezéséül akarom használni, a gondolatnak pedig a valóság kifejezésének kell lenni.

Követve mások példáját, én is a pénzügyet állítom előtérbe. Tudjuk, hogy a bevételek és kiadások között nincs egyensúly, hogy deficittel küzködünk, hogy adósságokat csinálunk, hogy mindezek daczára sok culturalis érdeknek még sem tudunk eleget tenni.

Nem akarom önöket azzal vigasztalni, hogy

másutt is úgy van. Egyetértek azokkal, kik e bajok orvoslását sürgetik, de nem tartozom azok közé, kik azt hiszik, hogy e bajokat orvosolni nem lehet.

Bölcs mérsékléssel a kiadásokban s a meglevő forrásoknak, a fogyasztási s általában véve indirect adóknak fejlesztésével a baj fokonként el fog múlni.

Bármilyen okozta legyen e bajt, az eredmény megvan, az eredmény egy és ugyanaz. Én tehát a dolgok ily állásában helyesebbnek vélném nem szólni ez okokról, mert ennek kevés gyakorlati jelentősége van; de mivel ellenfeleink ezen okokat gyakran emlegetik, — azaz egyszerűen a mostani kormánynak tulajdonítják, — én sem mellőzhetem, hogy finánciális helyzetünk okairól ne szóljak.

A bajnak első oka a távol múltban fekszik; azaz abban, hogy a mi finánciánk nem fejlődött lassan mint más országokban, hanem improvisáltatott és épen ezért a magyarországi népesség még ma sem szokott az adózáshoz s a gazdasági viszonyok sem fejlődhettek a financia követelményeivel párhuzamosan s a pénzügyi administratio sem nyerhette azon ügyességét s megbízhatóságát, melylyel más civilisált országokban dicsekedhetik. A baj okozói tehát azok, kik fentartották Magyarországon azon sajátságos állapotokat, mely 48-ban létezett s mely az administratív monarchia absolutismusának vegyüléke volt a kaszt privilégiumaival, s a kik ezen állapotot megszüntetni s kellő időben reformálni elmulasztották, míg őket a vihar elseperte.

Financiális miseriánknak egy másik oka az, hogy az 1867-iki kiegyezésnél több súlyt fektettünk a politika, mint a pénzügy exigenciáira, mert akkor az államadosságokat úgy rendezhettük volna, hogy nekünk is hasznunk lehetett volna a kamatreductióból, valamint a fogyasztási adók ügyét is ránk nézve jövedelmezőbb módon intézhettük volna el.

Vasutaink, melyek nélkül azonban közgazdaságunk lendületet nem nyert volna, terheinket nagyban emelik, mert a jövedelem nem felel meg a befektetett tőkék kamatjainak. Ha azonban azon vasúti szerződés, mely az Andrássy-kormány utolsó idejében a legtekintélyesebb firmákkal kötöttet, még elfogadtatott volna, e firmák talán sokat vesztek volna, de az ország financiái nagy könnyítést nyertek volna. E szerződés azonban a Lónyay-miniszterium alatt elejtetett. Egyébiránt a vasutak más országokban, — hol a forgalom nagyobb — sem jövedelmeznek.

Végre jövedelmünket devalválja azon társadalmi fegyelmetlenség, mely nálunk sokban divik. így, hogy másról ne szóljak, nálunk a dohánymonopolium mellett a s z ű z d o h á n y t a vásárokon szabadon árulják.

A helyes finacpolitika mindenesetre fontos, de a finacpolitika, ha nem jár karöltve a helyes gazdasági s culturpolitikával. akkor az csak egyszerű finacfogások gyűjteménye. Kizárólag azokkal nem fogjuk pénzügyi bajainkat orvosolni. Azon finacierektől nem kell sokat várni, kiknek nincs érzékük az

ország culturája iránt és kik a tudományt s művészetet luxusnak tekintik s mindent, a mi után én törekszem, bolondságnak tartanak. Én ezekről elmondhatom, hogy a fiatalság éretlenségében és túlbecsülésében szenvednek.

Állandó jó financiát azonban csak egészségei közgazdasági állapotok közt lehet teremteni. A közgazdaság az emberi tevékenység azon köre, mely a mi időnknek a signaturát adja s a mely a mi gyenge oldalunkat képezi. Én a közgazdasági kérdést teendőink közt a legsürgősebbnek tartom, — más szavakkal, nekünk vagyonosodnunk s ez úton erősbödnünk keli. Nekünk többet s talán olcsóbban s jobban kell nyers anyagokat — beleértve a bort is — termelnünk; nekünk kereskedelmünket kell emelnünk, és az ipart, a mennyiben van, fejlesztenünk, a mennyiben nincsen, meghonosítanunk kell.

Nem terjeszkedhetem én e felszólalásomban a közgazdaság fentemlített minden ügyére, de azt az egyet ismételve hangsúlyoznom kell, hogy mi a nyers anyagok kivitelével nem fogunk többé boldogulni, mert nekünk Ausztrián kívül már nincs is vásárunk, mert nemcsak hogy az európai államok a nyers terményeket napról-napra nagyobb vámokkal terhelik meg, hanem — nem is szólva Oroszországról — mi a transatlantic országokkal, Indiával a concurrentiát nem tudjuk kiállani. Nekünk, ha nem akarunk fejlődésünkben visszaesni s igen szomorú viszonyoknak

eléje menni, itthon kell vásárt, itthon kell minden áron ipart teremtenünk. De midőn e nézettel fellépünk, expectoratiókkal találkozunk a vámszövetség ellen s azt halljuk hangsúlyozni, hogy külön vámterület nélkül az ipar lehetetlen. Én azonban azt merem állítani, hogy ha ma a külön vámterületet felállítjuk, nem lesz iparunk, ha egyéb feltételeket, a melyek mellett az ipar nálunk lehetséges, nem tudunk megalkotni.

Ezen feltételek elseje a kedv s a kötelesség az itteni productum vétele és fogyasztása iránt. De nekünk semmi sem tetszik, a mi itthon készül, és kereskedőinkben is megvan a közömbösség a honi készítmény iránt. Továbbá az itteni gyárosban és kézmívesben megvan a traditionalis indolentia, panaszkodik; de jobban s többet előállítani nem tud, vagy nem akar. Valamint a kézmívest és gyárost, úgy a publikumot is nevelni, oktatni kell. Socialis és közgazdasági nevelés s oktatás szükséges, hogy iparunk lehessen. De ha akarunk magyar készítményt vásárolni, kell hogy az kapható legyen s erre az államnak s a társadalomnak meg kell tennie a magáét. Az állam ne fedezze kívülről szükségéit, s valamint az állam úgy a társadalom is keressen industrialis embereket s vállalkozókat, hárítsa el az akadályokat, melyek a külföldit elidegenítik attól, hogy itt vállalkozzék valamire s inkább bárhova megy, mint ide. Sajátságos azonfelül, mennyire ismeretlen Magyarország a külföldön.

Mennyire hátráltat bennünket a vagyon, vagy ha úgy tetszik, pénzügyi gyengeségünk általános culturalis haladásunkban, senki sem érzi jobban, mint a közoktatási miniszter, ki nem tud tenni, mert nincs meg a kellő eszköze; pedig sok teendőnk volna a népoktatástól kezdve a legfelsőbb tudományos intézetekig és a művészetig.

Néptanítóinkat kellene jobban nevelnünk, és állami iskolákat állítanunk, de nem tesszük, mert nincs módunk rá. Egy pár héttel ezelőtt tudomásra jutott, hogy egy felső magyarországi mármaros községben 600 orthodox zsidó gyermek iskola nélkül van, s én nem tudok ott állami iskolát állítani, hogy azokat magyar, hasznavehető polgárokká neveltessem.

Gymnasiumaink egy része oly rossz, hogy azokat az állam terhére kellene átvinnünk, de túrni kell a legrosszabb állapotokat, mert nincs pénz.

Az egyetemekről irónia nélkül nem is lehet beszélni. Magyar államot és magyar culturát akarunk, és két egyetemünk van, és külföldön neveltetjük tjtjainkat s elérjük még azon meglepetést, hogy a magyar ifjak ki fognak záratni a bécsi egyetemről, s majd Prágába vagy Lembergbe fognak menni, természetesen a magyar cultura előnyére. Ezen állapotoknak véget kell vetni, de nincs pénz. Jól tudom én, hogy a kormány és a törvényhozás nem tehet mindent, de tehet sokat. De a kormány s a törvényhozás

tevékenysége bizonyos feltételekhez van kötve s ide valók az egészséges pártviszonyok s józan, becsületes sajté.

Kényes dolog arról beszélni, de hiba volna, ha én, ki befejeztem carriéremet, ki elértem, mit ember politikai téren elérhet, a kinek elég ideje és alkalmá volt tapasztalatokat gyűjteni és különösen azt is tapasztalni, hogy a hallgatás által is . sok bajt lehet előidézni, — hiba volna, ha én nem szólnék.

Ma, valamint a parlamentben úgy az országban is öt párt létezik:

- a) az antisemiták,
- b) a nemzetiségi párt,
- c) a szélső bal,
- d) a közép ellenzék,
- e) a szabadelvű vagy kormánypárt.

Az antisemitismus oly szellemi betegség, mely minden században legalább kétszer előfordul; jött és el fog múlni. — De nagyon szomorú, hogy a katholika egyház némely lelkészei által tápláltatik, — pedig e mozgalom antikeresztény, tehát antikatholikus is. — Az igazi keresztény nem üldöz semmiféle emberfajt vagy vallást, de legkevésbbé kellene neki üldöznie a zsidóságot, mivel a görög philosophia hozzájárulásával abból fejlődött a kereszténység. Krisztus urunk és a szent szűz s az apostolok zsidók voltak. De e mozgalom antisocialis vagy inkább communisticus, a zsidó tulajdon ellen irányzott. Már

pedig ha bizonyos elemekben felébred az étvágy a zsidó tulajdonára, nem fog arra szorítkozni, hanem megtámadja a katolikus püspök és a katolikus gróf tulajdonát is. De ezen mozgalom czélszerűtlen, inopportunos, oktalan, mert a mennyiben a zsidóknak rossz befolyásuk lehet a társadalomra, ez úton az nem fog megszüntettetni. Ha a zsidók mind egyetemi képességet igénylő pályákra törekednek, azt tőlünk tanulták. — Adjunk nekik e tekintetben jó példát, majd ők is hajlandóbbak lesznek gyermekeiket kézműveseknek, földműveseknek és iparosoknak nevelni.

A máramarosi s felvidéki lengyel zsidók számára, kik nem nagy barátai a civilisációnak általában s még hisznek a csodarabbikban, azok számára nyissunk mindenütt iskolát; ez biztosabb szer őket megváltoztatni, mint az antisemitismus.

A nemzetiségi párt a parlamentben nem erős, de erősebb azon kívül rendes viszonyok között nem veszélyes, de bizonyos viszonyok közt veszélyessé válhatnék. Azoknak meg kell győződniük, hogy nyelvhatárok szerint nem alakulnak az államok, s hogy nekik kétnyelvű culturára szükségük van. Egyébiránt őket sem nyelvi, sem egyházi tekintetben senki sem bántja; legvilágosabb példa erre az orthodox egyházak szervezete. Sőt e téren olyan jelenségek vannak; minőket semminemű államban nem tűrnének, hogy egy confessio összes papjait s tanárait kizárólag a külföldön neveli.

A szélsőbal oldal, melynek táborában eszes és művelt emberek vannak, s megengedem, nem rossz hazafiak is, politikája horderejéről. s rossz hatásáról nincsen tisztában. Rossz néven fogják venni fejtegetéseimet, de tartozom vele az igazságnak, mert hallgatni nem mindig jó. — Azon önálló Magyarország a közös monarchia kapcsán kívül ma csak az európai viszonyok összetörésével lehetséges, s kérdés oly esetben nem fognak-e Magyarország viszonyai is összetörni? Ily postulatumok Horvátországra s a nemzetiségekre igen rossz hatást gyakorolnak, mert quod uni justum, — alteri aequum. Ha X. szélsőbaloldali képviselő követelheti az elszakadást a monarchiától, miért ne követelhetné Y. szélsőbaloldali Zágrábban az elszakadást Magyarországtól? Ezen urak ilyenkor történelmi jogokra hivatkoznak, csak-hogy e párt szájában történelmi jogok nem bírnak komoly értékkel, s a nemzetiségek nem sokat adnak a történelmi jogokra. A szélsőbal közgazdasági tekintetben is nagy kárára van az országnak. A külföldi iparos és vállalkozó, ki Chinába, Ausztráliába és a Fidschi-szigetekre megy, nem mer Magyarországba jönni, mert azt képzeli, hogy mi a forradalom előestéjén és az állam a bankrot szélén áll.

De végre e pártnak igen rossz hatása van népünk kedélyére. A magyar-race-nak sok pretiosus tulajdona mellett gyenge oldala, hogy érzéke a rend és a disciplina iránt nincs még kellőleg kifejlődve.

a mi Magyarország minden szerencsétlenségének egyik főoka volt.

A mohácsi vereséget és a török uralmat egyenesen anarchikus hajlamok szülték és a szélsőbaloldali agitátorok ezen hajlamokat a becsületes magyar népben rendszeresen nevelik.

A közjogi ellenzéknek eljárását sajnálattal nézem; nem látom sehol programját, mert programbuktatás még nem program, melylyel a kormányt át lehessen venni. De hiába, ők is speculálnak az emberek felületességére s a magyar társadalom minden mulasztását, hibáját Tisza miniszterelnöknek nyakába varrják. A pénzügyről úgy beszélnek, mintha Magyarországnak valaha virágzó pénzügye s közgazdasága lett volna, mely a Tisza kormány alatt tönkre ment, beszélnek rendről és közszabadságról, mintha Magyarországon valaha több szabadság s rend, jobb administrate lett volna. Megvallom, hogy szeretném ezen urakat a kormányon látni s bámulni az ő műveiket.

Nem szándékom ami pártunkat dicsőíteni, de ennek a pártnak az érdeme — hogy a rendes kormányzatot biztosítja és a kormánynyal kezét fogva teszi azt, a mi az adott viszonyok közt lehetséges s törekszik az országot minden irányban magasabb niveaura emelni.

A sikeres működés egyik főfeltételét egészséges sajtóviszonyok képezik. Mi a sajtó, annak természetes hatalma s korlátai iránt még mindig nem vagyunk tisztában.

Tudnunk kellene, hogy a sajtó oly jelenség, mint minden emberi dolog. Megvan jó és rossz oldala, de annak daczára az az alkotmányosság oly attribútuma, hogy a hol szabad sajtó nincs, ott nem lehet alkotmány, s hol alkotmány van, ott szabad sajtónak kell lennie. Mi nem szeretjük a sajtót és félünk tőle; én pedig azt mondom, hogy a sajtó kellemetlenségeit egykedvtileg el kell tűrni, de nem kell félni tőle. Istápolni kell a jó sajtót s nem kell subventionálni a rosszat, ily lapnak vétele és olvasása által; hissen a sajtó nemcsak erkölcsi és szellemi termék, hanem industria is; nem kell bizonyos lapokra előfizetni vagy venni s meg fognak szünni vagy megjavulni. A sajtó rossz hatásait általában csak morális eszközökkel lehet paralyzalni. De míg a botrányt szeretjük, abban gyönyörködünk, addig a bajon segíteni nem fogunk.

Gyakran vádoltatom azzal, hogy nem veszem számba, hogy cultusminister is vagyok. De én mindig azon nézetem voltam, hogy a vallási és egyházi ügyek akkor állanak a legjobban, mikor a törvényhozás és akormánv legkevesebbet foglalkoznak velük. De minthogy viszonyaink nem ilyenek, megérintem a kérdéseket.

Valószínű, hogy a vallás szabadsága ismét szóba fog hozatni; én a régi szemponthoz fogok ragaszkodni. Kívánom a legnagyobb lelkiismereti szabadságot és minden kényszer eltávolítását vallás dolgában, de új vallások és egyházak alapítását, melyek a tár-

sadalmi renddel, a magyar állammal. nem férnek össze, megengedhetőnek nem találom. Vagy ha bizonyos phantastikus extravagantiák vallásos alakot öltenek, azoknak mint egyházi társulatnak törvényes alapot adni nem tartanám üdvösnek.

Ellenben szükségesnek tartom a házassági ügyek rendezését. Ha ez Spanyolországban, Olaszországban, a legkatholikusabb országokban és pedig az egyház veszélyeztetése nélkül megtörténhetett, miért ne történhetnék meg nálunk? Kívánatosnak tartom továbbá az alapok és alapítványok — rectius a vallás- és tanulmányalapoknak — rendezését, melyek katolikus célra vannak destinálva, de országos alapok.

Azoknak alkotmányos formák közti kezelését törvény által kell szabályozni, mert a mostani állapot, — hogy alkotmány keretén kívül álló testület azok felett felügyeletet gyakoroljon, tarthatatlan s az alkotmányosság fogalmával ellentétben áll.

Oly állapotok után, melyek a váczi és nagyváradi püspök halálával napvilágra jöttek, gondoskodni kell az egyházi, káptalani és szerzetesi javak kezelésének ellenőrzéséről épületek, erdők, adófizetés tekintetében, mert a püspök csak haszonélvező: kötelessége tehát a kormánynak ügyelni, hogy a püspök utódja is e javak hasznát élvezhesse.

Meg kell szüntetni azon visszás állapotot is, hogy a püspökök többnyire adósságokkal kénytelenek pályájukat kezdeni, mivel a püspökségeknek többnyire

semminemű fundus instructusok nincsen, úgy hogy még a residenttiát is üresen találják.

Vége rendezni kell a congrua és párbér ügyet; az utóbbi, mint a megszűnt feudalismus maradványa a misera plebs contribuensre emlékeztetvén.

Még két társadalmi betegséget kell érintenem, a párbajt és az öngyilkosságot. A párbajok, míg Angliában egészen kimentek a divatból, a nyugati civilisált országokban ritkábbak lesznek, nálunk divatba jönnek és nem szorítkoznak a katonai vagy aristocrata körökre, a tanárok, tanítók és tanfelügyelők is kezdenek verekedni. Itt a törvényt szigorúan kellene végrehajtani s a duellumok ritkábbak lesznek.

Az öngyilkosságok nagyobb számmal fordulnak elő, mint valaha; nem igaz azonban, hogy előbb nem fordultak volna elő, de nem jöttek mindig köztudomásra; előfordultak már a keresztes háborúk idejében; más időben ritkábbak voltak az öngyilkosságok, de annál gyakoriabb volt mások meggyilkoltatása vagy megmérgezése, vagy a bírói gyilkolások, mint az inquisitio eljárása, vagy a XIV. Lajos dragonyosai s a rémuralom ítéletei. Ma az öngyilkosság bizonyos kedély-betegség: legtöbb esetben erkölcsi gyávaság, menekülés az élet bajai és nehézségei elől. E bajokat directe a törvényekkel orvosolni nem lehet, de hathatna e tekintetben az egyház, az iskola és az irodalom.

Vége érintenem kell egy dolgot, melyet már

máskor is megpendítettem, az incompatibilitást és a miniszterek állását. Az incompatibilitásról hozott törvény rögtönözött, a harag sugallta intézkedés volt. Azt egyszer revideálni kell, nem oly értelemben, hogy minden fiatal fogalmazó vagy adószedő képviselő lehessen, de akként, hogy bizonyos categoriák, melyek ma ki vannak zárva s melynek jelenléte üdvös lehetne, bizonyos mérvben bevétessenek, például a bírák; mások pedig, akik csakis természetes hivatásuk teljes elhanyagolásával vesznek részt a parlamentben, vagy azon függetlenséggel nem bírnak, mely a parlamenti tagoknál feltételeztetik, bizonyos határok közé szoríttassanak.

A miniszterek állásáról sincsen még tisztában a magyar közönség. Nincs arra figyelemmel, hogy a miniszter nemcsak kormányoz, mint Angliában, hanem administrál is, és neki idő kell, munkás kéz és egyéb segédeszközök; arra senki sincs figyelemmel s azt hiszik, hogy a miniszter a hivatalban azért van, hogy felvilágosításokat, értesítéseket és útbaigazításokat adjon, mint valami „Kundschaftant“.

Szólhatnék még különösen Budapestről, de nézeteim talán ígéretekhez hasonlíthatnának; ilyeneket pedig nem akarok tenni, de nem is szükséges, mert a fővárost emelni kötelességünk; már százszor ismételttem, hogy politikai doctrinámat három szóra redukálhatom: intelligencia, vagyon és egészség. Budapest fejlődését ez irányban előmozdíthatni életem egy nagy

öröme lesz. Elő fogom mozdítani ezen érdekeket, nemcsak mint miniszter, de mint képviselő, ha miniszter nem leszek, azonkívül mint állampolgár, mint tagja vagy elnöke többféle társulatoknak, mert csak ismétlem, a mit már egy más alkalommal mondtam; a mit a főváros érdekében teszünk, azt az ország érdekében teszszük.

**Nyílt levél a „Budapesti Szemle“ szerkesztőjéhez.
1887. szept. 13.**

Tisztelt szerkesztő úr! Minden tanév kezdete-alkalmul szolgál nekem arra, hogy a magyar társadalmi életre vonatkozólag néhány, mindig egyenlően megújuló, észleletet tegyek. Ez észleletek egyiket az előszeretet a gymnasiumi oktatás iránt.

Ha ez előszeretetben a tudomány iránti szeretet tükröződnék vissza, örvendetes jelenségnek kellene azt tartanom. Ámde látom, hogy e jelenségnek valódi alapja nem ez előszeretetben, hanem a kézi munka lenézésében, hogy úgy mondjam, megvetésében áll.

A kézi munka pedig nemcsak hogy a társadalomnak okvetlenül szükséges, hanem az egyént is becsüléshez, vagyonhoz juttatja. Ehhez járni, hogy e munka az. ész közremunkálkodó tevékenysége nélkül el sem képzelhető. Vájjon a könyvkötő, az órás, az asztalos, munkássága nem jár-e legalább is annyi szellemi tevékenységgel, mint azon alárendelt hivatalnoké, a ki naphosszat de papiro ad chartám másol, vagy bizonyos schemák szerint paperassokat rendez? Vájjon

nem lehet-e az, a ki foglalkozására nézve kézmíves, észjárására és modorára nézve művelt ember?

Társadalmunk, úgy látszik, azt tartja, hogy: nem. És e ferde felfogás vagy álszégyen okozza azt, hogy szegény szülőknek gyermekei, a kiknek a tanuláshoz sem tehetségük, sem pedig kedvük nincsen, kénytelenek — saját szerencsétlenségükre, az állam és a társadalom kárára — az úgynevezett iskolázott pályákra lépni.

Ez. valamint az ezzel azonos alapon nyugvó hajlamnak, szokásnak vagy erkölcsnek közgazdasági életünkben sok káros következményét láthatjuk.

Ha a művelt külföldet szemléljük, mindenütt nagy iparos-, kereskedő- és bankházakat találunk, a melyeket egymásra következő nemzedékek kitarító munkája, — az egyes családok és a társadalom hasznára — valódi hatalmakká fejlesztett.

Nálunk ily példák alig léteznek. A legtöbb iparos és kereskedő a kezdet nehézségeivel küzdve, hogy úgy mondjam, az ABC-nél kénytelen üzletét megkezdeni. Főkép azért vagyunk annyira elmaradva a vagyonszerzés terén. Ez új iparos és kereskedő családjainknak rendes sorsa, hogy mielőtt házuk nagygyá fejlődött volna, már első ivadékaik újabb idegen körbe lépnek át. Ott aztán elsatnyulnak, tönkre mennek, proletárokká lesznek.

A betegség megvan. A kérdés: hogyan lehetne azt orvosolni? Nézetem szerint főleg három úton. Az

iskola, az irodalom, továbbá társadalmunk szellemének javítása útján. Az iskola e tekintetben két irányban hathat. Az egyik hatást szakiskoláktól, a másik hatást pedig az olyan oktatástól lehet várni, a mely a gyermeket nemcsak tanítani, hanem nevelni és benne helyes gyakorlati fogalmakat ébreszteni igyekszik. Ez utóbbi mozzanatban van oka annak, hogy én a középiskolákban és különösen a gymnasiumokban az egészség- és közgazdaságtannak tanítását szükségesnek tartom.

Az irodalom, a hol olvasnak, hatalom. Üdvöt vagy vést hozó a szerint, a mint jó vagy rossz az irodalom. Ha benne, s különösen a regényben hősök-ként csakis előkelő korhelyek szerepelnek, a képzelem — a mely az emberi életben oly nagy szerepet játszik — elhiteti az emberrel, hogy érdeklődésre, rokonszenvre és tiszteletre csakis az számíthat, a ki nem dolgozik.

Nagyon üdvös volna társadalmunknak, ha tanulmánya tárgyává tenné az angol gyarmatok viszonyait, a hol nincs igazi határvonal a kézi és szellemi munkának járó tisztesség között. Különben már Észak-Amerika, Franklin és Lincoln példája is elég tanúságot nyújthatna e tekintetben.

Nos végre, a mi társasági életünk szellemét illeti: mindenek előtt arra volna szükségünk, hogy — legyen társasági életünk. De e tekintetben nem tudunk előre menni. Nem tudjuk kivívni, hogy

érintkezésünknel a humanitás, az elfogulatlanság, és a társasági egyenlőség tudatának érvényre emelése a jó »tónushoz« tartozzék, hogy a kereskedelem és ipar terén szerzett érdem megbecsültessék. Élőbbkelőink nem nyújtanak példát, a mely szerint az alsóbbrendűek igazodnának. Ha az inas látná, hogy ura nem nézi le, de megbecsüli az iparost és kereskedőt: az urasági ispán nem tartaná lealázónak, hogy fia mesterséget tanul és kezével keresi mindennapi kenyerét.

Ideje volna, hogy nemcsak a nagy politikával foglalkozzunk, hanem az ilyes gyakorlati érdekekre is kiterjeszszük figyelmünkét. Nehogy tért hódítson azon nézet, mely szerint Magyarországon a gyakorlati ész kihalt és hogy nekünk csak a politikai ideológia iránt van érzékünk.

1888. febr. 9-én tartott országgyűlési beszéd.

T. ház! (*Halljuk!*) Mivel az egyes tételeknél nyilvánuló aggályok elosztatása végett nem leszek képes ezen butgettárgyalás alkalmával oly gyakran felszólalni, mint más években, hanem a szükséges felvilágosításokat. Berzeviczy Albert államtitkár úr fogja megadni, mégis méltóztassanak megengedni, hogy a budget tartalmára általában és különösen Irányi igen t. képviselő úr javaslatára pár megjegyzést tegyek. (*Halljuk!*)

Mindenek előtt kérem a t. házat, méltóztassék ezen költségvetést, főleg pénzügyi szempontból tekinteni, mert, ha ezt általában közoktatási, culturalis szempontból tekintjük, rendkívül sok hézagot és hiányt találunk benne. Pedig félretéve minden szerénykedést, ezen a téren sokkal többet tudnék, szeretnék és akarnék tenni, de minden reform, minden haladás nálunk egyszersmind pénzkérdés. Tekintve Európának mostani válságos helyzetét, tekintve pénzügyi viszonyainkat, a legnemesebb vágyainkat is korlátoznunk kell, azon reménységben, hogy nem-sokára eljő az idő, midőn ki fogjuk pótolhatni azt,

a mit most elmulasztunk, mert tény, hogy sokat mulasztunk.

A népoktatás terén — egyetértek a t. képviselő úrral — még sok teendőnk van, s a mennyiben a rendelkezésekre álló pénzerő megengedi, mindent megteszek annak javítására. Tény az is, hogy oly iskolák is vannak, melyek az egész vidék sürgetésére életbe lettek léptetve, de későbbben bebizonyult, hogy azok felállítására szükség nem volt. Ezeket meg fogjuk szüntetni és a reájuk fordított pénzerőt czélszerűbben fogjuk felhasználni. (*Helyeslés a szélsőbal oldalon.*)

Sajátságos, hogy némely helyről megtámadtatom azért, mert az iskolák épületeiről nem gondoskodom. Én ezen a téren annyit tettem, a mennyit lehet, hanem, ha egyik-másik helyen a gymnasium, vagy reáliskola nincs czélszerűen elhelyezve, én nagyon szeretnék a bajon segíteni, de 50—60,000 frtot előteremtteni képes nem vagyok. Tehát, ha ily mulasztások léteznek, azért legalább morális megtámadásra nincs ok.

A mi a t. képviselő úr második javaslatát illeti, mondhatom, hogy én a szellemi szabadságnak és a szabad kutatásnak ép oly barátja vagyok, mint bárki más e házban? (*Helyeslés a jobb oldalon.*) Igaz, hogy a nélkül nincs haladás, és a hol szabadság van, ott szellemi szabadság és szabad kutatás is van. Oda tartozik természetesen a vallásszabadság is és én annak elvben ép oly barátja vagyok, mint a t. képviselő

úr. Ha mégis az ő javaslatát nem fogadom és nem fogadhatom el, e tekintetben reám igen fontos politikai okok hatnak. *(Halljuk!)* Ismétlem, a mint már igen gyakran mondtam, hogy minden kérdésnél, még a legmagasztosabb érdekűnél is, nekünk a magyar államnak és a magyar culturának érdekét kell szem előtt tartani. Nagyon fogok örvedeni, ha Magyarország állapota egyszer olyan lesz, hogy ily korlátlan vallásszabadságot be lehessen hozni, a mint a t. képviselő úr akarja. *(Felkiáltások a szélsőbal oldalon: Nem a korlátlant akarja!)*

Nem akarom ismételni a dolgokat, melyeket e házban már igen gyakran mondtam, hanem csak két momentumra akarok reflectálni. Először a háznak minden tagja tudja, hogy mi történik a görög orthodox-egyház kebelében. Minden áron azon dolgoznak, hogy a görög szertartású egyház uniója a katolikus egyházzal összetöressék. És vájjon vallási szempontból teszik ezt? Ez tisztán nemzetiségi, nyelvi és hatalmi kérdés. *(Általános helyeslés.)* Másodszor, méltóztassék tekintettel lenni arra, hogy mi történik a katolikus szerbek körében? Mindenütt hangoztatják a szláv lithurgiának behozatalát. Már t.-ház, ha Laibachban a katolikus egyházban szláv lithurgia lesz, nem fogjuk azt megakadályozni Magyarországon sem, ha a vallásszabadság barátai vagyunk, ez pedig valóban nem volna üdvös a magyar államra és a magyar culturára. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Méltóztatott említeni, hogy én nagyon gyakran hangsúlyoztam azt, hogy Magyarországon úgy is van vallásszabadság. Olyan vallásszabadság, a mint azt formulázni méltóztatott, nem létezik, hanem a lelkiismeret szabadsága megvan, hogy azt nagy mérvben tiszteljük, arra csak egy tényt akarok említeni. Én ugyan nem értem, hogy egy keresztény enjber hogy lehet annyira elfogult, hogy gyermekét nem akarja megkereszteltetni, de előfordulnak ily esetek. Nem akarom sem az illető egyént, sem a helyet megnevezni, hanem egy helyen előfordult az eset, hogy az illető felekezetnek főnöke nekem irt, hogy én a rendőrséget és csendőrséget igénybe vegyem és a gyermeket megkereszteltessem. (*Derültség.*) Ezt csakugyan nem tettem, mert ezen a módon a keresztény egyháznak híveket nem akarok szerezni. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Általában az individuumnak a lelkiismeret éh vallás tekintetében korlátlan szabadsága van. Igaz, mihelyt családot alapít, bizonyos viszonyokban ezen szabadság korlátozva van és — azért azon eszmekörnek e kifejezéssel múltkor is éltem — mert a vallásszabadság nem egy eszme, nem egy intézmény, hanem az az eszméknek és. intézményeknek igen nagy: kóré s a practikus oldala ép az, a mit szinte más alakban, de méltóztatott említeni, a házasság kérdése. (*Halljuk!*) Ezt reformálni kell, a mostani állapotoknak véget kell vetni, (*Élénk helyeslés*) és azt gondolom. hogy a t. igazságügyminiszter úr, valamint a

polgári törvénykönyvvel specialiter, úgy e kérdéssel is foglalkozik.

Én általában, a mennyiben szükségesnek tartom a positiv vallásokat és egyházakat, azoknak barátja vagyok, s a mi az én hatáskörömben fekszik, azt én megteszem, s a hol baj van, azt orvosolom. *(Helyeslés.)*

Megemlítem, mert bizonyos érdekek bíz, a congrua kérdését. *(Halljuk!)* Ezt igen is én hoztam napi rendre, ez tárgy altatók, és hiszem, meg is fog oldatni, mert valamennyi katolikus egyházzól, de minden egyház és felekezetről, nézetem az, hogy annak nemcsak külső cultusból kell állani, hanem oly morális intézménynek kell lenni, a mely az ember eszmejására, gondolkozására és magaviseletére hat. De hogy ezen eredményt elérhessük, szükséges, hogy papjaikat jól neveljék és tisztességesen ellássák. *(Élénk helyeslés)* E tekintetben én működésemet megkezdtem s azt hiszem, hogy annak eredménye is lesz.

Méltóztatott a t. képviselő úr a római mozgalmakat említeni. *(Halljuk!)* Nagyon természetes, hogy úgy, mint egész Európában, a magyar katolikusok is bemutatják hódolatukat Kómában ő szentségének. Mi ebbe nem avatkoztunk, mert hanc veniam damus petimusque vicissim. Ha szabadságot akarunk, egyenlő mértékkel kell mérni, nem kell másokat szabadságukban korlátozni. *(Helyeslés jobbfelől)*

Egyébiránt, hogy mit beszélnek, tesznek bizonyos körökben, arról nekem praecis tudomásom

nincsen, liánéin arról bátor vagyok biztosítani a t. házat, hogy mi ezen ügyekben mindig a törvény szerint és a magyar állam érdekeinek szemmeltartásával fogunk eljárni. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Ezek után nagyon sajnálom, de kénytelen vagyok kérni a t. házat, hogy Irányi Dániel t. képviselőtársam határozati javaslatát ne méltóztassék elfogadni, hanem méltóztassék e kérdés megoldását jobb, boldogabb időre hagyni: mert nem elég valamit napfényre hozni, hanem meg kell választani az időt is, hogy oly idő* ben tegyünk valamely javaslatot, a midőn meg vagyunk arról győződve, hogy a javaslat ténynyé fog válni. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

II. KÖZGAZDASÁG, MŰVÉSZET ÉS IPAR.

**A budapesti ipar és kereskedelmi akadémiához intézett
levél. 1875. júl. 3.**

Hogy az alkotmányos kormányzat alatt a hazai tan- és nevelésügy az oktatás mindhárom fokozatán, mind a felső, mind a közép, mind az elemi oktatás terén örvendetes lendületet vett, az némileg az által is igazoltatik, hogy az iskolai taneszközök megrendelése, használata az előző időkhöz képest, mondhatni feltűnő arányban növekedett. Ezen taneszközök megszerzése tetemes költséget igényel, részint, mert az elemi iskolákban szükségelt egyszerű taneszközök tömegesen használtatván, nagymérvű megrendelésnek örvendenek, részint, mert a felső és középtanodákban használt taneszközök előállítására az ipar fejlettebb fokát igényelvén, előállításuk költségesebb.

Mindezen taneszközök előállítására az iparnak nem csekély elfoglaltatást és aránylag tetemes hasznot ad; fájdalommal voltam azonban kénytelen tapasztalni, hogy a hazai ipar ezen munkában s annak hasznában felette csekély mérvben részesült, a pénz,

mit iskolai felszerelésekre az elmúlt 8 év alatt kiadtunk és folyvást kiadunk, nagyobb részben külföldre vándorol.

Azon meggyőződésben lévén, hogy a hazai ipar fejlesztése egyike a legfontosabb nemzetgazdasági létkérdéseknek, részemről, a mennyiben hatásköröm engedi, minden erővel oda törekszem, hogy a hazai ipar bizassék meg mindazon termelés előállításával, melyre már képes, s hogy buzdíttassék azon cikkek előállítására is, melyekkel még nem foglalkozott, de a melyeknek termelési előfeltételeit bírja.

Azon reményben, hogy (czímed) nemcsak osztozik velem ezen nézetekben, de szándékaim kivitelében szíves készséggel támogatni is kész, alkalmat veszek magamnak, a felső-, közép- és elemi iskolákban s tanító-képezdékben s a tornatanításnál használatban levő taneszközök jegyzékeit azon kéréssel közölni, méltóztassék engem, egy tüzetesen körvonalazott előterjesztésben tájékozni az iránt, hogy a jegyzékekben foglalt taneszközök közül, melyek azok, melyeket a hazai ipar előállítani képes, s nevezze meg azon gyárat és iparosokat, kik egyik vagy másik cikk előállításával foglalkoznak, jelölje meg azokat munkájuk érdeme szerint s közölje az előállítási árakat; továbbá legyen szíves véleményt mondani arra nézve, hogy azon cikkek közül, melyeknek előállításával még nem foglalkoznak iparosaink, melyeknek termelését lehetne jövőre biztosítani, kikhez kellene e tárgyban

fordulni s mily eszközök által lehetne ezen ezikké-
termelését mozgásba hozni, fejlesztését és élet-
képességét biztosítani.

Az ügy érdekében kérem (czímed) hogy legalább
kéresem első részére nézve mielőbb nyilatkozni szíves-
kedjék.

**A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium
költésévetésének tárgyalásakor 1878. febr. 11-én, a kép-
viselőházban tartott beszéd.**

Méltóztassék a t. háznak megengedni, hogy most felszólaljak! (*Halljuk! Halljuk!*) Talán nem méltóztatnak apropos-nak tartani, hogy épen most szólalok fel. midőn az előttem szóló képviselő úr a kormány politikáját védelmezte, de valóban oly állapotban vagyok, hogy nem tudom, váljon képes leszek-e itt maradni az ülés végéig, holnap pedig valószínűleg nem jelenhetek meg a házban. Minthogy pedig egyszer felszólalni kívánok e tárgyban, méltóztassanak megengedni, hogy most szóljak.

Negyven éve lesz körülbelül, hogy a közélet jelenségeit észlelem; s különösen észleltem a vám- és kereskedelmi kérdéseket és láttam azokat különféle phásisaikban. És láttam az embereket különböző állást foglalni el e kérdések irányában.

De épen azért némi csodálkozással tekintem azokat a támadásokat, melyekre a vám és kereskedelmi szövetség s a betérjesztett vámtariffa ellen s azzal kapcsolatban a kormánynak ez ügyben követett

egész eljárása ellen intéztek; mert azok úgy tün-
tetik fel a dolgot, mintha a mostani kormány motn
propria államcsínyt készítene elő az ország közgaz-
dasági érdekei ellen; mintha nekünk virágzó gyáripa-
runk volna, kitűnő pénzügyi helyzettel s a mostani
kormány e javaslatokat könnyelműen compromittálni
akarná.

Úgy de a mostani kormány a közgazdasági
érdekek körében item teremtett új situatiót, elfogadta
azt, a mit talált, sőt eljárására nézve már a taktikát
is kijelölve találta. A kormány elfogadta tehát a
vámcsövetséget s mi azt most csak meghosszabbí-
tani akarjuk a nélkül, hogy kétségbe vonnék egyéb-
iránt azt, hogy az országnak joga van külön vám-
területet állítani fel. Mi csak folytatni akarjuk azt
a közgazdasági politikát, melyet előttünk inauguráltak,
melynek egyébiránt némi régi traditiói is vannak. Á
minek bebizonyítására nézve legyen szabad röviden
egy történelmi reminiscentiát adnom elő. (*Halljuk!
Halljuk!*)

1848 előtt az Ausztria és Magyarország közt
akkor létezett vámsorompók megszüntetése, a vám-
terület közösségének behozatala, — az akkori védvamos
és védegyleti agitatiok daczára annyira szükségesnek
s az ország productiv erejének fejlesztésére annyira
lényeges feltételnek tartott, hogy mikor az első
felelős magyar minisztérium életbe lépett, az akkori
kereskedelmi miniszter Klauzál Gábor törvényjavas-

latot készített, melyben felhatalmazást kért. hogy Ausztriával tárgyalásokba s alkudozásokba bocsátkozhassak a közbenső vámsorompók megszüntetése és a közös vámterület alapján megkötendő vámszövetség iránt A fegyverek zaja közepette a vámügyek háttérbe szorultak; de tény. hogy mikor 1850-ben a vámterület közössége életbe lépett, habár az abszolutismus ajándéka volt is. örömmel fogadtatott s az 1807-ki országgyűlés azt törvényesítette, babár joga lett volna követelni a külön vámterületet s csak midőn a szédelgésre a közgazdasági bomlás és hanyatlás beállott: emelkedtek hangok a külön vámterület mellett, melyek részben politikai természetűek voltak, részben pedig közgazdasági illúziókon alapultak, melyekről elmondhatni: „opinionum commenta delet dies! — Egyébiránt az emberi természet gyarlóságában fekszik, hogy ha akut bajaink vannak, azok okait rendesen nem ott keressük, a hol találhatók volnának, hanem egészen másutt *(Helyeslés a középén.)*

Tanulságos lesz e helyütt a magyar-osztrák monarchia, illetőleg vámszövetség vámjövedelmét más államok vámjövedelmével összehasonlítani. Adataink az 1875-dik évről szólnak s a nevezetesebb államok vámügyének összehasonlítására nyújtanak anyagot. A mondott évben Olaszország 486 millió értékben importált árucikkeket, melyek vámjövedelme 40 milliót, vagyis értéküknek 8.23%-át tette.

Németország	1.788	m. é.	60	m.	3.37 ^o / _o -át	tette.
Franciaország	1.414	"	"	97	"	6.86 ^o / _o -át "
Anglia	3.739	"	"	203	"	5.43 ^o / _o -át "
Oroszország	810	"	"	104	"	12.70 ^o / _o -át "
É.-E.-Állam	1.008	"	"	314	"	28.34 ^o / _o -át "
Ausztr.-Magyar-						
ország	552	"	"	20	"	3.62 ^o / _o -át "

De az összes állami bevételek arányában is messze hátra áll Ausztria-Magyarországban a vám jövedelem más államok vámjövödelmeihez képest. A vámjövövedelem ugyanis

Olaszországban az	558	m. össz. áll. bev.	7.17 ^o / _o .
Németországban a	736	" " " "	8.15 ^o / _o .
Franciaországban	1030	" " " "	9.42 ^o / _o .
Angliában a	771	" " " "	26.33 ^o / _o .
Oroszországban a	923	" " " "	11.28 ^o / _o .
É.-E.-Állam az	576	" " " "	54.51 ^o / _o .
Ausztr.-Magyarorsz.	585	" " " "	csak 3.42^o/_o.tette.

Végre a vámjövödelmek lélekszám szerinti arányát illetőleg az északamerikai Egyesült-Államokban egy fejre 8 frt 10 kr. (osztr. ért.), Angliában 5 frt, Spanyolországban 4 frt 20 kr., Franciaországban 2 frt 70 kr., Svájcban 2 frt 20 kr., Olasz- és Németországban 1 frt 40 kr., Hollandiában 1 frt 30 kr., Belgiumban és Oroszországban 1 frt 20 kr., míg a magyar-osztrák monarchiában minden fejre csak 60 kr. esik.

Ismétlem, hogy ez adatok összehasonlítása igen

tanulságos, ha abból a kellő következtetéseket és tanulságokat ki akadjuk és ki tudjuk vonni. — Látjuk mindenekelőtt, — hogy fogyasztási képességünk gyöngé; hogy azok a cikkek, melyek másutt nagy vámjövédelmet hoznak, pl. dohány, szesz, cukor stb., melyek nálunk részben monopólium tárgyai, vagy bővebben itthon termeltetvén, a vámjövedelem emelésére fel nem használhatók; s végre, hogy a most létező tariffa téves alapokon nyugszik, és hogy nem tudtuk vámügyi törvényhozásunkat felhasználni pénzügyeink orvoslására. S midőn mi a vámtariffát helyesebb elvek szerint akarjuk átídomítani, kérdem: oly kárhoztatandó-e eljárásunk, a minőnek azt feltüntetni akarják? *(Élénk helyeslés a középén.)*

Ha ez ellenünk intézett támadásokat szemügyre veszszük, azokat főleg két osztályba sorolhatjuk.

Vannak ellenfeleink, kik a vámszövetséget s a közös vámterületet feltétlenül meg akarják szüntetni; s vannak viszont olyanok, a kik azt elfogadják elvileg, de fennállását lehetetlen föltételekhez akarják kötni, vagy oly követelésekkel és javaslatokkal lépnek föl, melyek okvetlenül annak felbomlására vezetnek. A következtetésekre, az eredményre nézve, én a kettő közt nem látok különbséget.

A közös vámterület feltétlen ellenei igen egyszerűen, de ad captum okoskodnak. Magyarország szerintük az államtönk előestéjén áll; csak egy mód van annak elhárítására: a külön vámterület felállí-

tása. A vámok be fognak hozni 100, 40 vagy 20 milliót; a vámjövedelem nagysága az illetők phantáziája szerint variál.

Szándékom volt e számításokat egy ellenszámítással illusztrálni, de miután t. barátom, a pénzügyminiszter abban megelőzött, csak általánosságban kívánom a t. képviselő urakat arra figyelmeztetni, hogy azon czikkek, melyek más államokban nagy vámjövédelmet hoznak, mint szesz, bor, czukor, kőszén, dohány, nálunk itthon termeltetnek, a dohány egyébiránt állami monopólium is lévén; nekünk tehát az iparcikket kellene felette nagy vámokkal megterhelni, hogy nagy vámjövédelmet állítsunk elő.

Ellenfeleink második csoportja ugyanis a betejesztett tariffát a szerződési vámpolitika szempontjából utasítja vissza, miről én annyi szónok előadása után itt tüzetesen szólni nem akarok, csak azt jegyzem meg, hogy mióta Somssich és Kerkápoly t. barátim ezzel érveltek ellenünk, azóta olvastuk a német trónbeszédet, mely a Németországgal kötendő kereskedelmi szerződést illetőleg, úgy látszik, nekünk ad igazat.

De elítélik ellenfeleink a betejesztett vámtarifát a kereskedés szabadsága szempontjából is. T. barátom gróf Lónyay Menyhért azt állítja, hogy a kormány a szabad kereskedés traditióival szakított, s a védvámok alapját fogadta el. Gr. Apponyi Albert pedig azzal vádol, hogy a védelemben nem tartunk kellő mértéket, hogy a tarifa az egyik érdeket túl-

ságosan védi, a másikat ellenben sorsára bízza, hogy a védelemben nincs meg a harmónia. Kerkápoly ugyanezt ismétli, csak hogy a harmónia helyett a consequentia hiányát veti szemünkre.

Gróf Lónyay a tudományra appellál érvelésében, mely a kereskedés szabadságának eszméje által a legnagyobb szolgálatokat tette az emberiségnek. Igaz, hogy a tudomány az emberiség jóltevője, s hogy századunkban a tudomány óriási haladást tett. De minő tudományok haladtak oly óriási mértékben? Haladtak a természeti és matematikai tudományok, haladott az archeológia s a történelem; de sajnosán kell bevallanunk, hogy éppen azok a tudományok, melyet a francziák joggal neveznek „sciences morales et politiques“ néven, nem haladtak annyira s nem gyakoroltak az életre oly befolyást, mint a természet-tudományok. Ha ezek a tudományok is annyira haladtak volna, nem volnának az államban és a társadalomban azon zilált állapotok, melyeknek, ma tanúi vagyunk és talán a tárgyalások a vám és kereskedelmi szövetségről itt és Bécsben is más alakulást, sőt talán a keleti kérdés is más fordulatot vett volna. *(Helyeslés a középben, derültség balról.)* A mi pedig a kereskedés szabadságát illeti, Ádám Smith óta e tudományban is különféle irányok mutatkoztak e részben, és List Frigyes és Carey, kinek munkái Amerikában a közgazdasági érdekek katekizmusának tartatnak, nagyon eltérnek a kereskedés

szabadsága tanától. A vámtariffákat nem is lehet általános doctrinák szerint szerkeszteni, hanem csak az illető államok specialis érdeke szerint; (*Élénk helyeslés balfelől*) s miután az államok in praxi a .. vámjövédelmeket nem nélkülözhetik, kénytelenek bizonyos fokig védvámokat is alkalmazni, mert a fináncvámok, mihelyt oly czikkekre alkalmaztatnak, melyek itthon is készülnék, bizonyos mértékben véd vámok is.

Azonfelül mihelyt nem prohibitív váموkról van szó, nem lehet egészen általánosságokban állítani, mint gróf Lónyay teszi, hogy a védvámok megdrágítják az árukat. Mert valamely cikknek az ára mindig a concurrentiától függ; tehát a védvám is sok esetben áthárítatik az éládóra, a külföldi gyárosra, s nem egyedül a vevőt terheli. Valamint azon odiósus tan sem' áll, hogy a védvámok megadóztatják az egyik osztályt a másik javára.; Mert hiszen a gyáros és munkásai: fogyasztói és feldolgozói a földmivelő természetnyelveinek s nyersanyagainak s mert, gróf Lónyay véleménye daczára, a védvámok csakugyan a belső concurrentiát idézik elő.. .

Egyébiránt e téren minden vélemény nyel ellenvélemény áll szemben; mert a köz- Vagy nemzetgazdaság nem matematikai tudomány, s e szerint a tariffák helyességét és Czélszerűségét csakis azok részletes analysise útján lehet igazolni,

Nem akarok részletesen kiteljeszkedni gróf Lónyayval szemben az előterjesztett és a 67-ben

érvényben állott vámtételek összehasonlítására, csak arra a tényre kívánom őt emlékeztetni, hogy mikor 1867-ben az akkori tariffa elfogadtatott, bizony annak a tételei sem papír pénzben, hanem ezüstben voltak megállapítva és az ezüst agiója 24 százalék volt, míg most az aranyé 18 százalék.

Mielőtt a tariffa elemzésébe bocsátkoznám, szabad legyen néhány rövid megjegyzést tennem t. barátom Kerkápoly előadására. Ő rosszalja, hogy a kormány nem adott általános exposé-t közgazdasági politikájáról. Én azt hiszem, hogy a kormány közgazdasági politikája eléggé ki van fejtve az egyes törvényjavaslatok indokolásában; s ellenkezőleg azt hiszem, a kormány hibát követett volna el, ha másnemű exposéval lépett volna föl. Ily kényes kérdéseknél, melyekre nézve a szomszédország kormányával, sőt annak törvényhozásával kell alkudozni, nem szólhatunk egész nyíltsággal, ha az eredményt kockáztatni nem akarjuk. S a kormányok különben sem vállalkozhatnak irodalmi emberek szerepére. *(Élénk helyeslés a középén.)*

Ez egyébiránt Kerkápoly t. barátom részéről csak akadémiai követelés; vannak neki komolyabb és reálisabb javaslatai s kifogásai. Neki a kiegyezés, a vámszövetség vagy külön vámterület alárendelt s csak formális dolgok; ő a gazdasági berendezésre fektette a súlyt; minő formában történik az, előtte közönyös, történhetik a vámszövetség keretében vagy

külön vámterületen; de ha a vámszövetség elfogadtatik, a fogyasztási adókra külön zárvonalt követel; a tariffát pedig minden védvámától menten, a feltétlen és teljes kereskedelmi szabadság elvei szerint akarja rendezni.

„Minden gazdasági szövetkezés alapját képezi a forgalom, a kereskedés szabadságának eszméje; ennél fogva az eszme megtagadásával a vámszövetkezet saját alapját fogná megtámadni“: ezt mondja Kerkápoly; de ezen egész általánosságban felállított elv valamint az elmélettel, úgy a gyakorlattal is ellenkezik. Mert két állam közötti gazdasági szövetkezet csakis a két állam közti forgalom és kereskedés szabaddá tételét követeli, de más gazdasági területekkel szemben, mint külön önálló gazdasági terület jelentkezik, és nemzetközi forgalmi viszonyait azok irányában különböző igényei és érdekei szerint rendezi be. Legpraegnansabb példa erre nézve a német vámszövetség, a melynek alakulásakor belsejében, a hozzá tartozó külön államok közt teljes szabad forgalmat létesített, a külföld irányában pedig a nemzet productiv fejlesztése végett a védvámokat megtartotta.

Kerkápoly t. barátom továbbá azért is visszatartja a beterjesztett vámtarifát, mert szerinte 1867-ben biztosítva volt a szabad kereskedelmi irány az által, hogy az 1865-iki angol szerződés kikötötte volt, hogy 1870-től kezdve az angol piacról bejövő

cikkek értékök 20%-ánál magasabb rám alá ne essenek, míg az most egyáltalában nincs biztosítva.

Ezzel szemben legyen szabad megjegyeznem, hogy az, a mit az angol szerződés az 1867-diki szerződés megkötésekor csak kilátásba helyezett, az a jelenleg előterjesztett tarifában már ténynyé vált; mert a jelenlegi tarifa azon tételei, melyek az 1868-ki német szerződés tételeitől különböznek, s azoknál magasabbak, nem tesznek ki 20%-ot. *(Helyeslés a középén.)*

így a pamutfonal vámja legfittebb 6%, a gyapjúfonalaké 3%, a pamutárúké 10%, a jute szöveteké 8%, a gyapjúárúké 15%, a selyemárúké 5%, a közönséges bőrre 4%, a finom bőrre 3%. a közönséges bőrárúké 3%, a finom bőrárúké 2%, a vasúti vagonoké 1-2%.

Ha pedig az, a mi 1867-ben csak kilátásba volt helyezve, jelenleg már határozott kifejezésre jut: az semmi esetre sem hátránya, hanem előnye az előterjesztésnek. *(Helyeslés a középén.)*

Kerkápoly t. barátom azonban így folytatja érvelését: „Igen de a szerződések kötése 1867-ben valószínű volt, mert a fennállott tarifa egyes tételei már a biztosított iránynál fogra szállíthatók voltak, holott a jelenlegi előterjesztés tételei, legalább az osztrák hangulat szerint nem szállíthatók le.“ Ez az ellenvetés csak akkor bírna komoly alappal, ha az osztrák ipar, a külföldi szerződéseknél épen nem

volna anyagilag érdekelve, s így egyes vámtételek leszállításánál, compensate fejében, a külföldi piacnak a külföldi vámtételek leszállítása által nyerhető aequivalenst épen nem keresné. Pedig, hogy mily nagy jelentőséggel bír a külföld az osztrák iparra nézve, világos már abból is, hogy Ausztriából legalább 300 millió forint értékű iparczikk vitetik ki.

Kerkápoly képviselő úr ugyan ezt mondja erre, hogy az osztrák ipar nem bánja, ha el is veszi a külföldi piacot, mert a külföldi czikkeknak a magasabb védvámokkal a belföldről kiszorítása által megnyeri a belföldi piacot. E tekintetben figyelmeztetnem kell arra, hogy a legfontosabb iparczikkekre, melyekben Ausztria exportképes, nem is terveztetnek magasabb vámok. így lenfonalakból a kivitel 11 millió forint; a bevétel 2.6 millió, len-árúkból a kivitel 18 millió forint, a bevétel 3.5 millió, üvegárúkból a kivitel 26 millió forint, a bevétel 2.6 millió, agyagárúkból a kivitel 1.4 millió forint, a bevétel 0.7 millió, papírból és papírárúkból a kivitel 11.8 millió forint, a bevétel 3.2 millió, faárúkból a kivitel 11 millió forint, a bevétel 4.8 millió, apró-árúkból a kivitel 44 millió frt, a bevétel 4.4 millió.

Így tehát ez érv csak is a szöveti iparra, részben még a bőriparra állna, melyekben esetleg a külföldi piac elvesztése, a belföldnek megnyerése által keresne kárpótlást; de e részben is meg kell gondolni, hogy a külföldre dolgozó ipar, a külföld

igényei szerint lévén eddig is berendezve, nem egykönnyen viselhetné el a külföldi piac teljes elvesztését. Kincs tehát ok am a föltevésre, hogy alkalmas compensatiók fejében az osztrák ipar a külföldi szerződések megkötését csak azért ellenezze, hogy némely iparága számára nagyobb kelendőséget szerezzen a belföldön. — de egyszersmind a többi fontos és számos iparágakra nézve a jelenlegi biztos külföldi piacot azokkal együtt elveszítse! Kerkápolrt barátom, midőn okoskodásával a vámtariffa ellen fordul, azt is állítja. — s ezzel a vámszövetség ellen is fordult egyszersmind, — hogy nem egyenlők az előnyök, melyeket a vámszövetség nekünk, — és a melyeket Ausztriának nyújt. Ausztria, nyers anyagainknak és terményeinknek ad piacot, de azokat a külföldi verseny ellen nem védi meg, míg mi Ausztriának iparcikkei számára piacot nyitunk s azokat a külföld concurrentiája ellen is megvédjük; és ebben áll Magyarországnak colonialis állása Ausztria irányában.

Igaz, hogy Ausztria főleg terményeinknek nyújt piacot, miután mi kiválólag földművelő ország vagyunk; és azok közül némelyeket meg is védünk, másokat, mint a gabonát, gyapjút, védeni nem kell és nem is lehet, mivel mi e cikkek számára kereskedelmi szerződések által vámmentességet keresünk. Mi ellenben az ausztriai iparnak piacot nyitunk, melynek némely ágai még védelemre szorulnak, de

csak is mérsékelt védvámokkal védetnek, semmiféle monopóliumot nem élveznek, a mint azt bizonyítja a külföldi iparcikkek behozatala hozzánk, miről tanúskodnak nemcsak a statisztikai adatok, hanem meggyőződhetik mindenki, ha végig méltóztatnak menni a váczi utcán, (*Derültség*) ha a pesti boltokat meglátogatják, melyekben nem csekély külföldi és nem ausztriai czikkeket fog találni mindenütt. Az tehát, hogy Ausztria csak terményünknek, mi pedig az ő iparcikkeinek adunk vásárt, annyira a dolgok természetében fekszik, hogy azon semmiféle törvény vagy egyezmény által segíteni nem lehet. Ez az agrieol ország természetes hátránya az iparos ország ellenében, mely elnézve minden szövetségtől, minden ország irányában létezik, mélytől mi iparcikkeket veszünk. Franciaországtól is csak iparcikkeket veszünk s oda csak nyers terményünket viszzük. De hogy az a csereviszony mégis hasznunkra van nekünk is, bizonyítja az ország közgazdasági fejlődése 1850 óta, a mióta t. i. a vámterület közössége fennáll.

Egyébiránt t. barátom nagyon jól tudhatja, mily nehézséggel jár javaslataink érvényesítése, mikor egy más, egyenjogú féllel kell alkudozni; tapasztalhatta ezt ő is a bankügyben folytatott tárgyalásoknál, melyek soká tartottak, de kevés sikerrel végződtek. (*Élénk derültség.*) Ideje azonban áttérnem a beteresztett tarifa részleteire. S itt különösen a XI—XVII. osztályokra kívánom a t. ház figyelmét fordítani,

melyek mind iparcsikkeket foglalnak magokban. Bocsánat, ha fejtegetéseim szárasoknak látszanak némelyek előtt, de phrasisok helyett tényekkel, számokkal kívánom igazolni, hogy a beteljesített tariffa szabad kereskedés-ellenes és védvamos irányzatokkal alaptalanul vádoltatik t. ellenfeleink által.

A XI. osztály 41. szakaszában kefekötő és szita-kötő árúknál az eddigi vámtételek változatlanul fentartattak. melyek, pedig 1.7%-nál nem lévén magasabbak, semmi esetre nem védvám. jellegiek. A 42. szakaszban háncs, káka, nádszalma stb. árúknál van ugyan némi vámemelés, de az is az értéknek 5.—6%-át teszi; a szalmakalapoknál darabonként 10 és 20 krról 20 és 40 krra van felemelés s ennek csak vámpolitikai szempontból van jelentősége, mivel oly árúkról van szó, melyekre, az eddig velünk-szerződési viszonyban álló államok, különösen Olaszország, nagy súlyt fektetnek. A többi cikkknél: megtartatik az eddigi vámtétel, a mi oly esekély, hogy az árú értékének alig teszi ki 1%-át. A 43. szakaszban a papírnál és papiros árúknál szintén megtartattak legnagyobbbrészt az eddigi vámtételek, melyek 2 és 3% közt mozogván, nem lehet mondani, hogy védvámi jellegűek volnának. Csakis a papir-szönyegeknel (tapétáknál) van emelés, 6 írtról — 100 kilogr. után — 12 írtra s ezen quasi luxus cikkkeknél, a vám az értéknek úgy is csak 6%-át teszi. Ezekből világos, hogy a XI. csoportban foglalt vámtételek egyáltalában nem védvamos jellegűek.

Áttérek a XII. csoportra. Itt a 44. szakasz alatt a kaucsuk- és guttapercha-árúknál, az eddigi tételek részben leszállítottak; leszállított a kaucsuk fonalak vámja 12 írtról 1 firt 50 krra; leszállított a gépeknél szükséges kaucsuk szövetek vámja 9 írtról 3 írtra. A 45. szakaszban (viaszos vászon és tapétánál) vámemelés nem fordul elő. A 46. szakasznál a közönséges bőrt, talp stb. 8 firt vámja az érték 4.7%-át teszi ki; a finom bőr 18 firtja 2.25%-nak, a nemezről vagy kelméből készült, cipőárúk 16 firtja 3.6%-nak, a kordovánoké szattyánok 26 firtja, s a bőrkeztyűk 40 firtja az érték 2.4%-ának felel meg, melyek védvámi irányzattal épen nem vádolhatók, A szűcsárúknál az eddigi vámtételek tartattak meg; s így az egész XII. csoportban a bőrárúknál van a kimutatott csekély vámemelés. A XIII. csoportban is igen csekélyek a vámemelések; a legtöbb tétel változatlanul maradt, sőt leszállítások is fordulnak elő. Így a 78. szakasz b) pontjában berakott parquet-táblák vámja. 3 firtól 1 firt .50 krra szállított. A párnázott, bevont bútorok váfnja 12 írtról 20 írtra emeltetett, a vámtétel az érték 4 - 5%-ának felel meg, a mi ilyenmű cikkeknek csekélynek mondható. A 49. szakaszban az üvegárúk eddigi vámja csakis két tételnél szenved változást; az öblös üveg eddig vámentes volt, most 1 firt 50 krral vámolttik meg (mindig 100 kgrként) — és pedig hazai gyárosaink *(Ellenmondás balfelől: a cseheknek!)*

kívánságára, bogy a szászországi gyárakkal kiállhas-sák a versenyt; úgy a tábla-üveg vámja 2 frtról 4-re emeltetik, mi az érték 10%-ának felel meg. Az 50. szakaszban a kőárúk eddigi vámja változatlanul marad; míg az 51. szakaszban, az agyagárúknál leszállítások történtek; így a terra-cotta árúk 5 frtról 2-re, a festett színnyomatos, aranyozott s ezüstözött agyagárúk 9 frtról 5-re. a fehér porceláné 12 frtról 5-re szállíttaták le.

A XIV. csoportban a fémeknél és fémárúknál, az eddigi vámok tartattak meg. — A XV. csoportban a vasúti kocsik vámja emeltetett 10-ről 12-re, miután kimutattatott, hogy azok constructiójához szükséges alkatrészekről magasabb vám szedetik, ezzel tehát csak a vámtarifa rectificatiója czéloztatik. — A XVI. csoportban- a hangszerek vámja 6 frtról 10-re emeltetett, a mi az árúk értékének 6%-át teszi, s így szintén nem mondható védvámjellegűnek. A gépek vámja változatlanul hagyatott

Végre a XVII. csoportban a 64. szakasznál a vegyészeti árúk, gyógy- és festőszereknél, csupán a keményítő vámja emeltetik, és pedig 1 frt 50 krról 6 frtra, egyenesen hazai iparosaink kérelmére és érdekében, miután az angol rizskeményítő saját hazai productumainkat teljesen kiszorítani fenyegetőzik. (*Ellenmdás balfelől.*)

E tételeknek, a most fennálló és a most beterveztett vámtarifában való összehasonlításából kitűnik,

hogy a fölvelt 6 csoportba tartozó iparcikkéknél, melyekből az utóbbi öt év alatt az osztrák-magyar monarchiában 2.314,000 métermázsa, összesen 105 millió frt értékben hozatott be, a tervezett vám-emelések körülbelül 420 ezer írtra, a leszállítások pedig mintegy 55 ezerre rúgnak, úgy hogy a tulajdonképi megterheltetés mintegy 350 ezer írtra számítható, vagyis az említett 105 millió értéknél $\frac{1}{2}\%$ -ra, oly csekély mérvű emelkedés, mely védvamos jellegűnek csakugyan nem mondható! Ezek csakugyan nem haladják túl a fináncvámok mérveit.

A mi már a leginkább megtámadott szövőárúk szétosztását illeti, a vámtarifa IX. és X. csoportját, még ezeknél sem lehet egészen általánosságban azt mondani, hogy határozott vámvédelem czéloztatnék. Ugyanis a IX. osztályban a fonalak vámja szenved némi módosítást, de itt is fordulnak elő a vámemelések mellett leszállítások is; így felemeltetnek ugyan a 30-as számon fölüli pamutfonalak és pedig 8 frtről 12 írtra; de leszállítatik a 12-es számon alóliak vámja 8 frtről 6 frtra; szintúgy leszállítatik a pamutvatta vámja 10 frtről 5 írtra. A lenfonalaknál az eddigi igen mérsékelt alig 4%-os tételek változatlanul hagyatnak: de leszáttattatnak a jutefonalak, s pedig a nyers állapotban 1 frt 50 kr. helyett vámmentesekké tételnek, a ezémázott jutefonalak vámja pedig 12 frtről 5-re szállítatik. A gyapjúfonalaknál csak a szálfonalak vámja emeltetik

1 firt 50 krról 8 fítra, de még ez emelés után is mérsékelt a vám, mert nem megy többre az érték 3%-ánál. A selyemfonat vámja 12 írtról 22 fítra emelkedik ugyan, de a vám úgy is csak 1%-ára jóg az árú értékének.

A mi a tulajdonképi szöveteket illeti; constátlnom kell mindenek előtt, hogy lényeges emelések védelmi szempontból, itt is csak a gyapjúárúknál, fordulnak elő. Ugyanis a lenárúknál tulajdonkép az eddigi vámok tartatnak fenn, majdnem minden változtatás nélkül, pedig e vámok igen mérsékelték, alig haladják meg az árú értékének 4—8%-át. Mellözve másokat. — hogy minden egyes tétellel a tiszt, házat ne fáraszzam, — a selyemárúknál tervezett vámemelések első sorban pénzügyi célból hozatnak javaslatba és a. tervezett, magasságban sem nagyok, mert az érték 3—5%-nak felelnek meg. A pamutárúknál pedig, az eddigi állapotnál kedvezőbb vámok, az angol pótconventio vámjai, sőt némely tételnél, ennél is kisebbek javasoltatnak; és csupán a finomabb, leginkább fényüzési czelokra szolgáló kelméknél magasabb vámok, hogy így a vámtételek az árúk magasabb értékével aránylagosan emelkedjenek. A gyapjúárúknál hasonlókép több-tételnél fíntartatnak az angol conventio vámjai. Vámemelés van főleg a ruházatra szolgáló, gyapjúárúknál és épen a vámtarifa ezen pontja az, mely mint maga a. tarifa oly védvamosnak kiáltatik ki.

Nézzük tehát ezt a tételt is. Kallott árú, jelesen angol, behozatott az osztrák-magyar monarchiába évenként 18,000 métermázsa; ebből körülbelül 1800 métermázsa tiszta gyapjúárú, 16,200 métermázsa pedig pamutttal vegyes angol árú. Ebből legfőlebb 9720 m. mázsa jó Magyarországba, a mi az eddigi 40%-os vám mellett, az ezüst agióval együtt 402.408 frtot fizetett. Ezen árúk az új tariffa szerint arany agióval együtt 774,098 írt vámot fognak fizetni és így a vámemelés 371,790 frtot teszen. Ez a 371 ezer írt azon összeg, melyet gróf Apponyi szerint Magyarország Ausztriának tributum gyanánt fog fizetni; azon adó, mélyet gróf Lónyay szerint a magyar szegény földművelő a brünni és reichenbergi gyárosnak fizetend. (*Ellenmondás balfelől.*)

Felfogásom szerint azonban sem nem tributum, sem nem adó. Ha a compensatiók theoriája némelyek fülében oly kellemetlenül nem hangzanék, azt lehetne mondanunk, hogy a mi czikkeink némelyike számára javasolt vámokkal való megvédése, kárpótlást szerez nekünk amaz összegért. De ettől eltekintve, mondjuk: hogy amaz összegáldozat, melyet saját, jól felfogott érdekünkben hozunk viszonyaink rendezése végett, s melynek eredményeiben bő kárpótlást fogunk találni; mert hiszen, hacsak az arany-rente egypár százalékkal jobban el fog kelni, ha a rendezett viszonyok folytán vasutaink jobban fognak jövedelmezni — más előnyöket nem is említve, —

e veszteség — ezen 370.000 írt — ki lesz egyenlítve.

Tisztelt barátom Somssich Pál fényesen plaidirozott a napi renden levő törvényjavaslatok ellen, s két évi provisoriumot hozott javaslatba. Nézetét főleg azzal indokolta, hogy nincsenek hiteles adataink e javaslatok megbírálásához s megítéléséhez. De hiszen ily adatokat, a minőket ő kívánt, melyekből számokban egész precisióval látjuk kifejezve, minő hasznot nyújt nekünk a vámszövetség s mit adunk mi Ausztriának, lehetetlen megszerezni, ha csak oly roppant költséges apparátust fel nem állítunk, csupa kísérletként, melynek költségei sokkal nagyobbak volnának, mint a veszteség az angol kallott szöveknél. És vájjon lehet-e egy év alatt megbízható adatokat szerezni be, holott ily adatok mindig több év átlagából vonandók le? — De ezektől eltekintve is, veszélyes a provisorium, mert vannak a kiegyezésben elhalaszthatatlan ügyek, melyekkel nem várhatunk. A bankkérdést két évig függőben nem hagyhatjuk, mert mi a provisoriumban az okvetlenül szükséges pénzoperációkat nem vihetjük keresztül; mert mi a vámtarifát, két évig in status quo, pénzügyi tekinteteből nem hagyhatjuk.

Én tehát kérem a t. házat, méltóztassék a napi renden levő javaslatokat elfogadni, hogy véget vessünk a bizonytalanságnak, mely összes közgazdasági viszonyainkat paralysálja s annál bátrabban

kérem erre, mert e tariffa teljességgel nem zárja ki a kereskedelmi szerződések megkötését, s nem tartalmaz magas védvámokat. A vámtariffa elfogadása nagy előhaladás közgazdasági viszonyaink rendezésére; ellenben a provisorium visszaesés volna abba a régi modorba, mikor mindig tárgyaltunk, de sohasem végeztünk, ad normám: büntető törvénykönyv, melyet 1790 óta tárgyalunk s még ma sem tudtuk a szentesítés stádiumáig vinni.

Kérem tehát, méltóztassék a beterjesztett javaslatot a részletes vita alapjául elfogadni. (*Hosszas, élénk helyeslés.*)

1878. július 20-án tartott beszámoló beszéd a soproni választókerületben.

Tisztelt urak és választók! Két országgyűlés tartama alatt volt szerencsém Sopron városát képviselhetni és ez idő alatt háromszor megválasztottal-képviselőnek, a mennyiben Ő Felsége által vallás-és közoktatásügyi miniszternek kineveztetvén, új választásnak kellett magamat alávetni. Önök engem, a mint emlékszem, mindig ellenjelölt nélkül választottak meg és ezzel bizalmuknak és rokonszenvüknek fényes bizonyítékát adták. Ezért köszönetét mondom önöknek. *(Helyeslés.)*

Ezt önöknek már azelőtt és nem most kellett volna mondanom, de biztosíthatom önöket, hogy engem nem személyes érdek vezetett ide, hanem mert értesültem, hogy önök, választóim ezt kívánják. Azt is mondhatják, hogy én rokonszenvüket nem ápoltam eléggé, de én mást nem mondhatok, mint, hogyha egyszerű képviselő missióját bírtam volna, gyakrabban eljöhettek volna, hisz itt igen jól érzem magamat. Sopron szép város, intelligens lakosai

vannak, kik irányomban mindig a legbarátságosabban viseltettek. De hat év óta miniszter vagyok.

Az első négy évben a vallás- és közoktatással foglalkoztam, de két év óta — nem tudom oly szerencsés vagy oly szerencsétlen vagyok-e, — két tárcazt vezetek. A lefolyt tavasszal minden héten Becsben voltam. Nem akarom épen azt mondani, hogy én volnék az erre hivatott ember, de én még a régi iskolához tartozom, a hol fegyelemre tartanak még valamit és meg vagyok győződve, hogy fegyelem nélkül nem lehet sikeresen működni. *(Élénk helyeslés)*. Odaállítottak engem és én nem vizsgáltam, vájjon a hivatott ember én vagyok-e? A nyilvános életben mindenkinek úgy kell magát viselnie, mint a háborúban, mindenekelőtt kötelességét kell teljesíteni. Épen most röviddel ezelőtt egy anonym levelet kaptam, — mi miniszterek anonym levelet is szoktunk kapni — ez valamely lapból kivágott egy közleményt, melyben némi vonatkozással a választásokra az mondatik, hogy Trefort miniszter kétszeres fizetést húz és nem tudni, vájjon ezért megfelelően működik-e? Én mondhatom önöknek, hogy kétszeres kötelességet teljesítek ugyan, de hogy kétszeres fizetést húznék erről nem tudok semmit. *(Derültség, taps.)*

Uraim, midőn szerencsém van önök között megjelenhetni, nem kívánnak tőlem, mint a t. választói elnök úr kijelentette, részletes beszámolást és jelentést, ilyennek ma nincs is többé értelme. Azon időben,

midőn a nagy hazafi és államférfiú, Deák Ferencz, úgy hiszem 1836-ban volt, egy egész részletes jelentéssel, egy valóságos kötet adattal számolt be, abban az időben értelme és értéke volt. Akkor nem volt időszaki sajtó, és még Pozsonyban sem tudták, hogy mi történt, ha személyesen be nem mentek az országgyűlés ülésére. Önök, uraim, olvasnak hírlapokat, önök tudják, hogy mi történt az országgyűlésen és tudják, mikép szavazott minden egyes kérdésnél önök képviselője. És ha önöket nem is untatná, még sem volna értelme és jelentősége, de engedjék meg, hogy általán'osságban a helyzetről beszélhessek, inkább csak *conVersatio* alakjában, remélem, hogy egyikünk sem fog mellette veszíteni. *(Élénk helyeslés.)* Önök nem nem várnak tőlem szónoklati remeket. Ha valaki úgy, mint én, 30 évig a közpályán működik, az egészen eltompúl a retorika iránt. Tényeket és cselekményt várnak és nem szavakat, és én mindig ez irányban törekedtem és fogok törekedni. *(Élénk helyeslés.)*

Tisztelt uraim, én tudom, hogy a soproni választók és más kerületek választói is az országban számos panaszszal vannak: az ipar nem virul, a kereskedelem pang, az adók nyomása fölött panaszkodnak, hisz én is érzem, mint adófizető, ezen adók nyomását; a közigazgatás sem olyan, a. milyennek lennie kellene, az igazságszolgáltatás és a közoktatás ügye is sok kívánni' valót hagynak fönn. Azonkívül sok a jogos panasz a fatális időjárás viszonyok fölött. Önök itt

a havasok közelében nem érzik ezt annyira, de annál inkább ki vannak ennek következtében a tiszántúli megyék nagy csapásoknak téve.

Ezekért csak nem fog a kormány felelősségre vonathatni, valamint a bajokért sem. Most mindenki utazik, meglátogatjuk a külföldet és tapasztaljuk, hogy másutt is nagy az adó, hogy ott is pang a kereskedelem és ipar, itt csak Franciaországot akarom említeni. Igen, Franciaországban. ha a párizsi boulevardon sétálunk, nem hallani ugyan panaszokat az igazságszolgáltatás és a közigazgatás fölött, de a ki ott marad hosszab ideig, csakhamar ott is fogja hallani ezen panaszokat, mert úgy mint Magyarországon, mindenütt ilyen a világ,

Az ipar és a kereskedelem azon kívül nálunk egy erőltetett, mesterséges fölvirágzásnak indult, nem lett csak annyi termelve, a mennyire szükségünk volt, hanem sokkal több, mint a mennyi kellett, és a túl-erőltetésre mindig következett a reactio. Ezen pangásnál sóidat szenvedtünk ugyan és még ma is szenvedünk, de tagadhatlan, hogy jobb időknek nézünk elébe.

Számos hajunk kútforrása különben régi bűnök. Egész Európa nagy haladást tett az utolsó 90 évben politikai és művelődési téren. Mi egy hosszú lethargiában tetszelegtünk. A mi fejlődésünk csak 1848 óta inkább, még csak 1825-től sem datál. Nagyon természetes, hogy mi 25 év alatt meg nem teremthetjük

azt, a mihez más népnek 100 év kellett. A fiatalság felfogása ellen is fel kell szólalnom; én nem éneklek a múlt dicséretét, de megvallom, van egy egész kór a fiatal embereknek, a kik nem tanulják eléggé a történelmet nevezetesen nem a legújabb kor történelmét, és a fiatalságnak semmi sem tetszik. Ők azt hiszik, hogy nekünk most ott kellene állnunk, a hol Angolország és Amerika. Uraim, menjünk 30—40 évvel vissza. Mily viszonyok közt élünk mi akkor. Most panaszkodnak a fölött, hogy Budapestről Aradra az utazás oly lassú, hogy csak három órakerészt után érkezik oda az ember. Rövid idővel ezelőtt azonban 5—6 nap kellett ez utazáshoz. így van ez minden egyébben is.

Sok azért a mi teendőnk még. Nekünk tanulnunk és dolgoznunk kell. A mit azonban ez utolsó 20 évben fel tudunk mutatni, az minden dicséretre és elismerésre méltó. Mi azonkívül kívánalmainkban nagyon is vérmesek vagyunk és azért van az, hogy az országgyűléstől is többet vártunk, mint a mennyit teljesíthetett.

Nagyon sajnálom, hogy három évvel ezelőtt nem beszélhettem önökkel, én akkor kifejtettem volna önök előtt programomat. Én nem vártam többet s meg vagyok elégedve az eredményekkel.

Én különben nem szoktam szerénytelen lenni, de e tekintetben nem akarok szerénykedni.

A kiegyezés pénzügyileg sem nem jobb, sem

nem rosszabb, hanem általában jó és előnyös. Figyeljünk csak a Lajtán túl uralkodó hangulatra, ott az állítottatott s most is állítatják, hogy a kiegyezés nagyon is kedvez Magyarországnak, hogy mi túltettünk rajtuk. Mi nem csak egy nagy darab munkát végeztünk, a kormány nagy érdemet is szerzett, midőn minden ellenzés daczára ezen kiegyezést létrehozta. Mi pénzügyi eredményt mutathatunk fel. öt-hat millió évenként, a mi nem csekélység, — de mi önöknek legalább tíz évre nyugalmat és békét is szereztünk, a mely idő alatt az ország minden irányban haladni fog.

Ha a kiegyezést magát részletezzük, akkor mindenekelőtt nagy vívmány a kereskedelmi és vám-szerződésben a közös vámterület fentartása. Vannak polgárok, a kik azt hiszik, hogy jobb volna, ha a monarchia két külön vámterületre felosztatik. Ez azoknak a véleménye, hanem én nem tudom őket megérteni. Azok, kik nemzetgazdászattal foglalkoznak, ismerik annak rendkívüli előnyét, ha két nagy terület egymással teljesen szabad forgalomban él. (*Tartós élénk éljenzés.*) Önök tudják, hogy vannak Magyarországon czikkek, melyeknek előállítása a kettészakítással azonnal megszűnt volna. Mi különben fentartottuk magunknak a jogot, a két vámterületet egymástól elválaszthatni, de ebből vámharcz keletkezne, mely eleinte csak vitatkozással, később más fegyverekkel is vívatnék. Hisz van nekünk sok egyéb

jogunk is, de vannak oly jogok, a melyeket reserválni szokás, és melyek jobb, ha nem vétetnek igénybe. Közös vámterület mellett van közös vámtariffa is. Ezen vámtarifára vonatkozólag sokan azt mondják, hogy a vámtarifát csak kevesen tanulmányozták. Ezen tarifában nyomát sem találhatni a prohibítív törekvéseknek vagy egész osztályoknak nyújtott rendkívüli kedvezményeknek. Ez nagyon czélszerű, practikus tarifa. A leginkább használt czikkek vámtételei alacsonyak, sokkal alacsonyabbak, mint Angolországban, Olaszországban és más országokban. Nehány nagyon linóm luxuscikk vámtételének emelése pedig csak nem tekinthető bajnak, ez inkább pénzügyi vám, a melyből nekünk csak hasznunk van.

A bankkérdés leginkább vette igénybe a közfigyelmet. Én sokat foglalkoztam e kérdéssel. „Egy magyar bank! s tejben és mézben fog úszni az ország“, így kiáltottak sokan. Azt hitték, hogy a magyar bank rossz váltókat is el fog fogadni. Én meg azt hiszem, épen a magyar bank sokkal elővigyázóbb .lett volna e tekintetben, ha mint önálló intézet akart volna prosperálni. Különben csak taktikai összeköttetésbe jött a bankkérdés a többi kérdésekkel, mert amaz a kiegyezés keretében ezekkel nem .is áll összeköttetésben, ép oly kevéssé, mint Magyarország közigazgatási viszonyaival sem, mi prosperálhatunk egy bankkal, ha az jól igazgattatik és a szükséges érzékkel bír. Mi prosperálhatunk 2—3 akár 10 bank-

kai is, és él is fog érkezni az az idő, a mikor még bizonyosan több bankkal is fogunk bírni, de csak akkor, ha a valuta rendezve lesz. Most azonban, míg a valuta nincs helyreállítva, nagyon nehezen lehetett egy önálló bank felállítására gondolni. Oly bankjegyekkel, melynek Budapesten egészen más az értéke, mint Bécsben, nagyon veszélyes lett volna egy bank fölállítása. Azonkívül hozzájárulunk 32%-kal a közös kiadásokhoz. Mily valutával fedztük volna ezt? Oly kérdés, mely szintén nagy nehézségeket okozott volna. Komoly férfiak nem is tudták ezt felfogni. Higyjék el uraim, ha a mostani bank a kormánylyal nem akart volna tanácskozni, vagy vele tisztába jönni, egy közös bankra elég tőke találkozott volna, de egy magyar bankra hiába kerestük volna azokat, míg a valuta nincs helyreállítva. Igen, meg akarom önöknek mondani, hiába keresték, egyetlen egy sem jelentkezett.

Azonkívül ha a bankról hozott törvényt és a bankstatutumot megvizsgálják, annak előnyeit Magyarország részére azonnal megismerik. 50 milliót biztosítottunk magunknak, mikor vehetett Magyarország ily hitelt igénybe? Ezenkívül biztosítottuk a törvényhozás és a kormány befolyását a bankra és nem tehetünk magunknak a bankkérdés megoldása miatt szemrehányást.

Azt mondhatni „Participáltunk érte a 80 millió adósságból!“ Kiadunk az egyik kézzel 400,000 forintot

és beveszünk a másikkal milliókat. Különben ezt a kérdést nem szabad ezen szempontból tekinteni. Én, magam részt vettem az első deputáció, mely a quota ügyében kiküldetett és meggyőződésem, hogy mi jogosan az ezen adósságra való részvételre nem köteleztünk. Nem éreztük magunkat köteleseknek, a másik fél pedig más nézetben volt, háborút e kérdés miatt nem viselhettünk és tanácsosnak látszott egyezmény által megoldani. Azok a legegészségesebb megoldások, melyek compromissum által jönnek létre.

Nem lehet mondani, hogy az országgyűlés a kiegyezésen kívül keveset munkálkodott volna. Törvényeket hoztunk, a kereskedelmi és büntető törvénykönyveket alkottak és végül szakítottunk azon régi szokással, mindent húzni, halasztani.

A közigazgatás terén is történt valami; ezt önök jól tudják.

Azt fogják most kérdezni: Minek kell a jövőben történni.

Munkaprogramm nem létezik. Mi miniszterek mindnyájan valóban hónapokon át igen sokat és oly megerőltetéssel dolgoztunk, hogy az országgyűlés befejezése után nem kezdhettük újra a munkát és nem tarthattunk minisztertanácsot. De úgy a miniszterelnök Debreczenben, mint több más úr felsorolták azon tárgyakat, melyeket a legközelebbi országgyűlésen el fogunk intézni. Leggyengébb oldalunk nemzetgazdasági és pénzügyi viszonyaink. *(Helyeslés.)*

A jövőben dolgozni kell, hogy azokat meggyógyíthassuk. (*Élénk helyeslés.*) Ez által azon panasznak is eleje fog vétetni, hogy a polgárságért nem tétetik semmi' sem. Ezen polgárság nem egy különálló osztály többé, annak feladata az ipart és kereskedelmet ápolni. Ha az országgyűlés és kormány jó törvényeket fognak hozni, ez által a polgárság érdekei is megóvatnak.

Ezen kívül igen sok bajok vannak az igazságszolgáltatásban, vannak felekezeti sebeink, az iskolák ügyében még sokat kell teljesíteni. Ez mind a legközelebbi országgyűlésen fog történni. De tudni kell, hogy mit akarunk, mert különben minden felületesen csináltatik.

Ne csináljunk különben magunknak illúziókat. és ne vájjuk művelődésünk fejlesztését egyedül az államtól. A legnagyobb dolgok egyesek munkájából erednek: az egyének tevékenységén alapulnak. Az államnak vannak ugyan feladatai, de nemcsak ennek kell az ország jólétéért dolgozni, minden egyénnek kell ehhez saját körében hozzájárulnia.

A kormányok azonban csak akkor teljesítnek valamit, ha nekik elegendő idő adatik. A természetellenes állapot, mely 10 havi országgyűlési munkaidőben fekszik, minden kormány működését bénítja. Mi nekünk törekednünk kell az évenkénti országgyűlési ülészakot hat hónapra reducálni. A képviselők nem hivatalnokok és ne is legyenek azok, szomorú állapot volna, ha a képviselők kénytelenek volnának csakis

az országgyűlési tárgyalásokon részt venni. A legjobb erők távol tartatnak a nagy munka miatt, mely ott reájuk vár. Nemcsak sok érdemdús férfit, kik az országgyűlésen sok jót tehetnének, de ha nekik az országgyűlésről beszélnek, akkor azt mondják, mi mint képviselők nem dolgozhatnánk eleget magunk számára. Hát hogyan fordíthatunk 10 hónapot az országgyűlésre? Azt hiszem, ha egészséges eljárást akarunk követni, a régi szokással szakítani kell.

Befejezhetném szavaimat, de van egy olyan kérdés, melyet minden volt képviselő, ha választói körébe jön, érint, mely általános érdekekkel bír, és melyet én is érinteni akarok. A keleti vagyis a török kérdést értem és a mi ezzel összefügg, Bosznia occupálását. Miután a miniszterelnök e kérdéstről már nyilatkozott, és én nemcsak mint miniszter, vagyok ugyanazon véleményben, hanem saját személyes meggyőződésemet is megegyezik vele, oda utasíthatnám önöket, hogy olvassák annak beszédét vagy azt felolvasnám. De én mégis saját modoromban akarok erről beszélni. Van minden tekintetben egy egészséges politika, és ez nem az elvek és rokonszenv, hanem az érdekek politikája. Bánk nézve előnyös lett volna, ha Törökországot fentarthattuk volna, ámbar a ki Konstantinápolyban vagy másutt Törökországban utazott, vagy Törökországról olvasott, ismeri az ottani rossz viszonyokat, a pasák garázdálkodását, háremet, (*Derültség*) az államférfiúi aristocratia hiá-

nyát. Nem kérdezik ugyan, mily családból származik valaki, ha csak képesített az államot szolgálni. Igén de a mohamedanizmus igen különös viszonyokat teremt. A szultán hatalma egy pipatisztítóból vagy lovászból tábornokot vagy minisztert csinálhat. Különben ehhez semmi közünk. De nem minden lehetséges. a mi kívánatos, és nagy kérdés, vajjon egy háború áldozatával fönn tudtuk volna-e tartani Törökországot, de mindenesetre nekünk kellett volna Oroszországgal egy nagy háborút viselni. És azután mily állást foglalt volna Németország, Olaszország. Vannak helyzetek, melyekben kell háborút viselni, de meg kell fontolni, mi egy modern háború. Azelőtt a seregek átléptek a határon, győztek, visszaverettek és ismét győztek, de odahaza minden rendben maradt. De most már a részleges mozgósításnál is. panaszkodnak annyira, hát még mi lett volna egy általános mozgósításnál. Nincs egyetlen család sem, sem üzlet, sem hivatal vagy intézet, mely nem érintett volna általa, — és én magam sem tudom, hogyan vezettem volna minisztériumaimat. Nagy háborút viseltünk volna. mely igen sok pénzbe, 500—1000 millióba került volna és mik lettek volna a következmények?

Nem akarom kifejteni, mit eredményezett volna egy esetleges veszteség, de föltéve a győzelmet is, ott volnánk-e akkor is, a hol vagyunk. Békét kötöttek volna, melynek neve nem a san-stefanoi lett.

volna és mivel nem egy, hanem több állam van hivatva ezen kérdésben rendelkezni, akkor is congressusnak kellett volna ezen kérdésben összeülni. A mi a berlini congressust illeti, vannak urak, kik igen könnyen beszélnek róla és azt hiszik, hogy az a bécsi congressus másolata, melyben a népek érdekei feláldoztattak, de Angliában más színben látnak, mindenütt azon nézetben vannak, hogy a béke egy nemzedéknek megmentetett és ebben joggal jelentékeny sikert látnak. Törökország pedig az occupatio által tartatik fön. Sok port fognak még felverni, de hat hó múlva, mindenki be fogja ismerni, hogy ennek kellett történni; kellett tennünk és nem fog nagy költséget okozni, ha ügy, a hogy kell, fog keresztülvitetni. És nem olyan rosszak a viszonyok Boszniában, szép, gazdag ország ez. A mi missiónk becsülettjeljes, nehéz missio, de teljesíteni fogjuk, ha először nem fogunk Ausztriával viszálykodásban élni, hanem végre érdekeink közösségét védjük, ha pénzügyi és nemzetgazdasági érdekeinket meg fogjuk óvni és végül, ha lemondunk azon hangulatról, melyben mindent, a mi az országban történik, rossznak találunk.

Mindenkor fogok ezen hangulat ellen küzdeni, méltó leszek ezzel önökhöz *(Élénk, hosszan tartó helyeslés és taps.)*

**A képzőművészetek érdekében Ipolyi püspökhöz írt levél.
1881. apr. 26-án.**

Nagy méltóságú püspök úr!

A képzőművészeti társulat kiváló szolgálatot tett a művészetnek, midőn nagyméltóságodat elnökének megválasztotta, mert eltekintve minden egyéb érdemeitől a képzőművészetek körül, excellentiádnak a társulat közgyűlésein tartott megnyitó beszédei valódi tanfolyamot adnak a képzőművészet jelentőségéről és azon módokról és eszközökről, melyek által azt hazánk és népe érdekében értékesíteni kell. Utolsó megnyitó beszédében szíves volt excellentiád megemlékezni az én törekvéseimről is a képzőművészet terén, és ez szolgál indokul e soraimnak, melyeket excellentiádhoz intézni szerencsém van.

Már első ifjúságomban, miután Európa legnagyobb műkincseit láttam és ezen benyomás alatt az első műegyesület felállítását Pesten indítványoztam, tisztába jöttem az iránt, hogy a képzőművészet nemcsak szépíti az életet, hanem hogy az valódi nevelési eszköz a szó legnemesebb értelmében, mert nemesíti az ízlést, szabályozza s túlcsapongásaitól

tisztítja a phantasiát, és ezáltal jótékonyan hat az erkölcsi fogalmakra és érzelmekre. Ez a képzőművészet közművelődési hatása és erkölcsi missiója. De napjainkban a képzőművészet egyszersmind nagy közgazdasági tényező is. Világos példa erre Franciaország, mely művészeti iparával egész Európa felett uralkodik.

Ily példákön okulva, feladataink egyike a közönségre a képzőművészet által hatni, művészeket nevelni és azoknak munkát és keresetet nyújtani.

Nagy csalódás azonban azt hinni, hogy a népeket a képzőművészet által nevelni lehet, ha a művészetet a múzeumokban és gyűjteményekben fogva tartjuk. A művészetet be kell vezetni a középületekbe, a templomokba, az iskolákba, a nyilvános terekre és séta helyekre. Ismerem az ellenvetést: szegények vagyunk, nincs pénzünk! Ez folytonos refrain-ünk mindennél, a mit nem akarunk, vagy a mihez nem értünk; de valamely kedvencz eszményünk vagy előítéleteink érvényesítésére van pénzünk.

Én is tudom, hogy nincs pénzünk, s tudom azt is, hogy mindig szegények voltunk és hogy szegények is fogunk maradni, ha nem leszünk ügyesebbek, tevékenyebbek és józanabbak; de éppen azért kell a művészetet is nagyobb mértékben ápolnunk, hogy műveltebbek és vagyonosabbak is lehessünk; és higyjük el: nem is fog az oly rettentő sok pénzbe kerülni.

Addig is, míg az egyes emberek fejlettebb műérzék és vagyonosság folytán, nem lesznek hajlandók és képesek többet tenni a képzőművészet érdekében mint mostanáig, főleg az állam és az egyház vannak hivatva a képzőművészet istápolására. Az állam nyisson tért a képzőművészetnek a középületekben, az egyház a templomokban. S e tekintetben mindjárt az előtérben áll az építendő országház, a miniszterelnöki palota, a lipótvárosi templom, a budai Mátyás templom, a restaurálandó katedrálisok. Az egyetemi intézetekben is helyén volna, habár kisebb mérvben is a művészetnek tért nyitni, — a legkitűnőbb tanárok és szaktudósok arczképei vagy mellszobrai felállítása által. A vizsgáló termekben egykét jó kép szintén jó s talán élethosszig tartó benyomást tenne a fiatal phantasiában.

Míg e sorokat írom, veszem észre, s azt hiszem, excellentiád is érezni fogja, hogy eszméink és törekvéseink a képzőművészet körül azonosak. Készemről ebben biztosítékát találok helyességüknek s reményt merítetek sikerük iránt. Csak ne féljünk az akadályoktól s tartsunk ki mindegyikünk a maga körében, s az eredmény, habár lassan, de meg lesz elmaradhatatlanul.

**A hazai festészet érdekében Ipolyi püspökhöz írt levél.
1882. ápr. 26-án.**

Nagyméltóságú püspök úr!

Árvizek, rossz termések, keleti bonyodalmak, óta pesszimistikus hangulat daczára, a mely az országnak nagyobb kárára van, mint az elősorolt bajok, minden magyar embernek valódi öröme lehet azon haladásban, melyet a képzőművészetek s különösen a festészet terén tettünk.

Munkácsy nagy képe meggyőzi Európát arról, hogy Magyarországnak művészete van; s a nemzetközi kiállítás Bécsben bizonyítja, hogy a magyar festészet nem chablonszerű. hogy van benne eredetiség és alkotó erő.

Ezt az eredetiséget megtartani, legyen törekvéseink feladata.

Távol van tőlem a gondolat, hogy fiatal művészeink ne menjenek tanulni a külföldre; de menjenek akkor, mikor már itthon tanultak s tehetségük megizmosodott. Nekünk itthon kell képezni fiatal művészeinket; képzőintézetet kell tehát nyitni számukra. Ne vitatkozzunk az elnevezés fölött; neveztessek az

festő iskolának, vagy akadémiának, vagy mesteriskolának: ne áldozzuk fel a lényegét a formának s ne veszélyeztessük az ügyet a név miatt.

Nem szándékozom a bécsi nemzetközi nagy érdekű kiállítást ecsetelni; de két dolgot meg kell említenem, a mi nekem a magyar osztályban nagy mértékben feltűnt. Az egyik Benczúr brillians színezése, mi még inkább kívánatosá teszi előttem, hogy felállítandó festő intézetünkben ő foglalja el azon helyet, mely neki felajánlatott. Kiállított művét egyébiránt szándékom megvásárolni a nemzeti múzeum számára.

Á második dolog a mi nekem feltűnt, hogy az arcképfestés a magyar osztályban csak nem létezése által tündöklök; míg a francia, belga, német és osztrák osztályokban az arcképek igen kiváló helyet foglalnak el. Fialat művészeink úgy látszik, nem éreznek kedvet vagy hajlamot magukban az arcképfestéshez. Pedig ez nagy tévedés, úgy művészeti, mint financiaális tekintetben. Beám mindig szomorú benyomást tesz, a mikor hallom, hogy vagyonos honfitársaink Bécsbe, Münchenbe vagy Párizsba mennek magukat lefestetni.

Fialat festőművészeink talán abban a nézetben vannak, hogy egy valódi művésznak derogál s méltósága alatt van arcképeket festeni?

De hiszen Rafael, Tizian s a németalföldi nagy festők mind festettek arcképeket is.

£ sorok elolvasása után excellentiád azt fogja kérdezni: mi e levelem célja?

E levél célja nem más, mint az, hogy valamint Bécsben a nemzetközi kiállításon találkozásunkkor, úgy e levélben is kifejezést akarok adni azon reményemnek és óhajomnak, hogy festészetünk körüli nézeteinkben találkozva, kezét fogjunk törekvéseinkben arra nézve, hogy művészi talentumaink számára itthon iskolát nyithassunk s festészetünknek a magyar jelleget megőrizhessük; és hogy e törekvéseinknek mielőbb testet is fogunk adni, mert nekünk veszteni való időnk nincs. Stagnáltunk sokáig, — most dolgozzunk gyorsan!

Levél gróf Zichy Jenőhöz. 1882. decz. 22.

Méltóságos gróf úr! Minél komolyabban foglalkozunk közgazdasági állapotainkkal, annál inkább érezzük azon hézagot közgazdasági életünkben, melyet az ipar hiánya képez.

Ezen hézag nem maradhat betöltetlenül — micsoda eszközökhöz, módokhoz kell nyúlnunk? Ezek sora hosszú, de nem a jelentéktelenebbek a kellő tevékenység s erős akarat hiánya, rossz szokásunk s előítéleteink a magyar készítmény iránt. A Ms ipar lassú fejlődésének egyik oka azonban az iparos oktatás elégtelensége — s Méltóságod az országnak jó szolgálatot tett, midőn nagylelkűleg e célra 12,000 frtot szentelt. Fogadja legmelegebb köszönetemet s biztosításomat, hogy ez összeg jól fog felhasználtatni, mely tekintetben Méltóságod tanácsát is szerencsém lesz igénybe venni. Fogadja Méltóságod tiszteletem őszinte nyilvánítását.

**Előszó a Három beszéd a felsőházról című
könyvhez. 1883. jan.**

Nagy vívmány az államtudományra s államművészetre nézve, hogy demokratikus köztársaságokban is el van ismervé, hogy a törvényhozás egy testületben öszpontosítva conflagrációkhoz vezet s hogy a rend és szabadság legerősebb biztosítéka a felsőház vagy senatus intézményében rejlik. Hogy a köztársaságban, hol az állam feje választatik, a senátus is választásra van fektetve: magától értetik. De másképen áll a dolog az örökösödő monarchiában. A monarchiában legjobban működik az aristokratikus felsőház, melyet különböző alakokban s combinációkban lehet szervezni, csak a választási rendszerrel nem kell összevegyíteni, mint némely tisztelt urak azt nálunk tervezik. A megye képviselőit a felsőházba behozni? Foederatív államot akarunk-e csinálni Magyarországból, vagy a canton-rendszert svájczai módon létesíteni?

Az örökösödő, tehát az aristokratikus felsőház mellett senki sem plaidírozott jobban és szebben, mint azon három férfi, kinek beszédeit Keszler tanár által lefordítva, ezennel bemutatom. E beszédekhez

nem kell ajánlólevél, vagy commentár. Elég itt annyit megemlíteni, hogy a júliusi dynastia megalapítása után, 1831. szeptember és október havában a pairkainara szervezése iránt Périer Kázmér miniszterelnök törvényjavaslata volt tárgyalás alatt a franczia alsóházban, s ezen törvényjavaslatnak különösen azon pontja keltette a legnagyobb és legérdekesebb vitát, mely szerint a király által élethosszig kinevezendő pairek méltósága ne legyen a kinevezett pairek utódaira átörökölhető. Périer a közvélemény nyomásának engedett, midőn saját jobb meggyőződése ellenére az örökölhetőséget elejtette törvényjavaslatában. A kamara azt hosszabb vita után el is fogadta. De Thiers, Guizot és Royer-Collard nem voltak miniszterek, a hatalom felelőssége nem nyomta vállalkat, és a nélkül, hogy nézeteik diadalát remélhették volna, kötelességüknek tartották meggyőződésüket a kamara s a nemzet előtt kifejtetni.

És kik e szónokok? Figyelemre méltó mindenek előtt, hogy az aristocratia ezen védői nem valamely nagy történelmi családok ivadékai; plebéjusok ezek, a középosztály gyermekei. Nem szükséges azonban magyarázni: ki volt Guizot, még kevésbé szükséges Thiers-ről értekezni, ki csak kevés év előtt fejezte be fényes pályáját. — Royer-Collard neve azonban a fiatalabb nemzedék előtt talán már ismeretlen, pedig azon férfiak egyike ő, kik az alkotmányosság fejlődése korszakában fényesen szerepeltek, de kik

jellemük, kedélyük, komoly férfias magatartásuk által imponáltak kortársaiknak; kikiről azt szokták mondani, hogy antik jellemeik. Bátran ajánlhatom tehát, mint tanulságos s érdekes olvasmányt Barante *La vie politique de Royer-Collard* című művét, valamint a *Revue des deux mondes* 1861-iki folyamában megjelent cikkeket Royer-Collardról. Ha emlékeztetem nem csal, — Szalay László státus-férfiak és szónokok című művében, a parlamenti szónokok közt Royer-Collardról is írt. Kevés ember ért oly viharos, de politikai tekintetben tanulságos időket. 1789-ben a francia forradalom kezdetével 25 éves fiatal ember volt, már ügyvéd Párizsban, nem csak tanúja, de már szereplő is volt a forradalmi korszakban, látta a császárság fejleményeit, melyektől magát távol tartotta — mert nem bízott benne s a dictaturáról azt tartotta, hogy az csak elegáns cím ocsmány dolgok eltakarására. Örömmel látta aztán a Bonaparte bukását s az alkotmányos képviselői monarchia restaurációját támogatta s védette, s megtört szíve, midőn látta, hogy indultak a Bourbonok vesztüknek. Elfogadta a júliusi dynastiát, — de nem tudott vele egészen kibékülni. Rémusat szerint ő volt Tocqueville-nek szellemi elődje — s ez már nagy érdem. 1845-ben 82 éves korában, nyugalommal s méltósággal halt meg, mint oly férfiúhoz illett, kinek oly dicső múltja volt.

Levél Beregszász polgármesteréhez. 1883. nov.

Tisztelt polgármester úr! A köszönet adóját rovom le a kitüntetésért, a melyben Beregszász város közönsége még a nyár folyamán részesített.

Teszem ezt azon megtiszteltetés alkalmából, hogy polgárai közt helyet jelölt ki számomra. Szívesen ismerem be, hogy Beregszász város ténye rám örömetesen hatott. Nem önmagamért, hanem az ügyért. Nem is önmagamnak, hanem azon fokonkint tértfogaló szellemnek tulajdonítom azt, a mely mindinkább életszükségletül tekinti a közművelődési viszonyok fejlesztését és azt közállapotaink javulásának egyik főtényezőjéül kezdi elismerni. Vajha gyökeret verne ez a tudat minél szélesebb körben! Hirdetője vagyok ennek közpályára lépésem kezdetétől, ez vezérel mióta tetteleg is működöm nevelésügyünk terén, a melynek okszerű fejlesztését tartom közigazdasági állapotaink javítása mellett a jövő egyik főfeladatának is. Arra kell mindenekelőtt és legelső sorban törekednünk, hogy az alsóbb rétegekben gyökeresítsük meg a józan irányt. Égető szükség ez különben manapság, a midőn nem hiányoznak a megmételvező irányzatok

sajnos jelenségei sem. Ezek ellensúlyozására azonban nem elég csupán az iskola. Csak félsikerrel biztat az magára hagyva. Karöltve kell annak haladni a társadalommal és különösen a család segédkezésével. Az iskola oktat, nevel a család. Teljesítse mindkettő kötelességét és hasznos polgárai. lesznek a hazának és megelégedett s a viszonyokkal is számolni tudó tagjai a családnak. Szíveskedjék polgármester úr Beregszász város közönségét értesíteni, hogy örömmel foglalok helyet polgárai között, mint a jelzett közös célok elérésére munkatárs.

Levél Görög István tanszerkereskedőhöz. 1883. nov.

Midőn a közelebbi napokban uraságodnak Budapesten, a hatvani-utczában fennálló tanszerraktárát meglátogattam, meggyőződtem arról, hogy ön már is megfelelt az 1876. évben július 14-én kiadott rendeletem szerint magára vállalt azon kötelezettségének, mely szerint a „hazai tanodákban használt tanszereket jó, tartós, alkalmas és célszerű minőségben — lehetőleg hazai iparosok által készítve — jutányos árakon adva, tartja készletben.“

Rendeltemnek, mint annak idézett szavai is tanúsítják, célja az volt, hogy úgy elemi és polgári iskoláink, tanítóképezdéink, valamint középiskoláink tanárai a tanítás szemléleti és gyakorlati ágaihoz szükséges eszközöket és gyűjteményeket az ön raktárában jutányosabban feltalálhatván, ne szoruljanak folyvást, mint eddig külföldi készítmények vásárlására, hanem mindezeket jó minőségben itthon is megtalálják.

Másfelől azon czélt tartottam szem előtt, hogy a hazában, különösen a fővárosban, megalapíthassam

a tanszerkészítő gépészeti ipart s ez irányban működő iparosokat neveljek.

Az ön vezetése alatt e két fontos czélt már is elérve látom. Látom ugyanis, hogy az általa árúba bocsátott tanszerek és eszközök készítésével már mintegy 30 magyar iparos cég foglalkozik, és hogy az ezek által készített iparczikkek egyfelől a tanszer-múzeumot vezető bizottság befolyásával készíttetnek, másfelől egy középtanodai és egy tanítéképezdei physikus tanárból álló kis bizottság által, mielőtt árúba bocsátatnak, alaposan megvizsgáltatnak s eladhatásra megbélyegeztetnek s ezen úton biztosítatik a szerek és eszközök jósága, czélszerűsége és jutányos volta.

És midőn mindezekről személyesen meggyőződttem, önnek buzgó törekvéseiért ezennel kiváló elismerésemet nyilvánítom, egyszersmind felhívom, hogy miután legyőzte a kezdet nehézségeit, törekedjék a megkezdett úton minél sikeresebben tovább haladni.

Az ön taneszköz raktára meglátogatása alkalmával megtekintettem azzal kapcsolatban levő üvegkereskedését is. Abban is önnek azon jórahalóságát tanultam szemlélni, hogy árúinak tetemesen nagyobb része hazai gyártmány, melyek mind jóságukat, mind csinos voltukat tekintve, versenyt futhatnak a hazán kívül készített gyártmányokkal. Föltűntek ezek között különösen a zay-ugróczyi és a parádi üveggyárak terményei, figyelmemet magukra

vonták a boros palaczkok, melyek alakjukat és jóságukat tekintve, már is megközelíteni látszanak a Siemens külföldi gyárai által készített s hazánkban annyira elterjedt boros palaczkokat; sajnos, hogy áruk még mindig nagyobb, mint a nevezett külföldi gyároséi.

Erre nézve is felhívom uraságodat, hasson oda, hogy a hazában gyártott boros palaczkok, melyek oly nagy mérvben szükségesek itt e hazában, oly jól és oly olcsón állíttassanak elő, hogy a Siemens gyártmányaival mielőbb versenyre kelhessenek.

Fogadja ismételten elismerésem nyilvánítását.

**Az üvegyártás érdekében a középipariskola igazgatójához,
Hegedűs Károlyhoz, irt levél. 1884. júl.**

Tisztelt igazgató úr!

Közgazdasági viszonyaink felett naponta panaszkodunk, nem szerepük azonban hallani, hogy legtöbb panaszunk oka, a velünk született indolentia.

Ezen indolentiának alig van kézzel foghatóbb tanúsága, mint az, hogy üvegiparunk daczára, minden jóra való borkereskedő a palaczkokat Drezdából, vagy Csehországból kénytelen hozatni, mert az itteni palaczkokat nem lehet jól dugaszolni. Régen tudom ezt de újra tapasztaltam, midőn Törley pezsgőgyárát meglátogattam. — Hiszem, hogy mivel a pezsgő nem természetes bor, s Franciaországban ép úgy mesterségesen készül, mint bárhol másutt nálunk is kellő ügyesség s gondozás mellett kitűnő pezsgőt lehet készíteni. De a palaczkokhoz visszatérve mondtam: szégyenletes állapot, hogy nálunk nem tudnak hasznavehető palaczkot készíteni. Siemens terve: Pesten egy nagyszerű üvegyárt felállítani valódi vívmány lett volna a magyar iparra nézve, de bizonyos körök mindent elkövettek, hogy kedve

elműljék itt letelepedni. Elérték céljukat, de azért magát az üvegyártás kérdését nekünk nem szabad elejtenünk. Minthogy ön a középipariskola élén áll s most a technológiai iparmúzeum főfelügyeletét is átvette — mitől én sok practikus eredményt várok — ajánlom ezen ügyet figyelmébe.

Mit keilend tenni, hogy ezen kiskorú állapotból kivetközzünk? — Méltóztassék a competens körökkel ez ügyet tárgyalni, s velem véleményét közölni; — meg kell még jegyezmem, hogy a magyar tanulmányi alapnak trencsénmegyei szkalkai uradalmán Zliecho-Gapelen üveghuta létezik, mely a mint látszik, meg lehetösen primitív állapotban sínlődik.

Szándékom e gyárat meglátogatni és az említettem irányban a mostani bérlő által közvetlenül és közvetve hatni, hogy ott is bor és savanyúvizek számára alkalmas palaczkokat lehessen készíteni. Kritikus korban élvén, meglehet, hogy csodálkozni fognak némely urak, hogy én az üvegyipar ügyében írok önhöz — de az ipar szaktanítás ressortomhoz tartozik — s én mindig azon nézetben voltam, melynek kifejezést adtam pozsonyi beszédemben is, hogy a közoktatást a társadalom szükségeivel összhangzatba kell hozni.

A hazai műipar pártolása érdekében az egyházi főhatóságokhoz intézett levél.

A hazai műipar és képzőművészet emelése érdekében fordulok *(címhez)* és szót intézek egyúttal összes egyházi főhatóságainkhoz, mint a kiket főtényezőül tartok arra, hogy az e téren elért szerény eredményeket pártolásuk biztosításával lehetőleg fokozzák.

A képzőművészet és a művészeti ipar az egyház részéről nyert támogatás útján emelkedett minden országban az által, hogy onnan nyert munkát s foglalatosságot legelső sorban. Így volt ez mindenütt — csak nálunk vált divattá a külföldre fordulni mindenért. Igaz, hogy ez időben alig lehetett másképp, mert hajdan díszlő műiparunk egyszerre csak pangásba esett, úgyszólván eltűnt. Most azonban jobbra fordult a dolog. Közviszonyaink ez irányban is öröndetes lendületet vettek. Képzőművészetünk is kezd lassan-lassan számot tenni s egy majdan virágzó műipar csirája mutatkozik itt is, ott is, a mely nemcsak megérdemli a gondozást, hanem követeli is, hacsak a létezőt veszélyeztetni nem akarjuk. Ma igen sokat lehet itthon készíteni, mit egy pár év előtt külföldről kellett behozatnunk.

Ragaskodjunk a magunkéhoz és fejlesszük azt nemcsak nemzeti érzületből, hanem jól felfogott önérdékünkéből is, a mely pedig ez idő szerint parancsolólag int és határozott irányt jelöl ki működésünknek. Nem ismeretlen *(czím)* előtt, hogy az európai piacz nyers anyagokkal el van özönölve, s hogy mi az Európán kívüli productionális országokkal alig leszünk képesek versenyezni. Ujjmutatás ez arra, hogy az ipar fejlesztéséhez fogjunk minden erőnkkel. Igenis, minden erőnkkel, mert csakis így számíthatunk sikerre. Tegye meg a társadalom minden rétege a magáét, és én meg vagyok győződve, hogy mi rövid idő alatt jelentékenyet fogunk teremthetni; csak ne keressük künn azt, a mit itthon is megszereshetünk. Melegen ajánlom az itt előadottakat *(czím)* nagybecsű figyelmébe, azon tiszteletteljes felkéréssel, hogy a templomok díszítéséhez tartozó művészeti vagy műipari czikkeket itthon méltóztassék készíttetni, s így közgazdasági állapotaink javulásához a lehetőséghez képest járulni.

Van szerencsém még megjegyezni, hogy addig is, míg a műipar előmozdítására alakulandó társulat megkezdendi működését: a megrendelések és czégek tekintetében kellő felvilágosítással s útbaigazítással az iparművészeti múzeum igazgatósága fog szolgálni.

**Az iparművészeti múzeum érdekében a főrendi ház
elnökéhez írt levél. 1884. október 13.**

Elnök úr!

Az országos iparművészeti múzeum legújabbán egy örvendetes lépéssel haladt előre az által, hogy nemcsak egy olvasó- és rajzterem bocsáttatott rendelkezésére a műiparosok kiképzésének előmozdítása céljából, hanem, hogy egy váltakozó műipar-kiállítási teremmel is kibővítettett. Különösen ez utóbbira van szerencsém Nagyméltóságod nagybecsű figyelmét kikérni a végből, hogy azt a méltóságos főrendiház tagjainak tudomásukra hozni méltóztassék. Én úgy vélem, hogy ily váltakozó kiállítások czélszerfi eszközei művészeti iparunk emelésének, de csakis azon esetben, ha azok a közönség részéről minél szélesebb körben támogattalak. A tegnap megnyílt kiállítás is egyike azoknak, a mely érdemes a közfigyelemre. Súlyt fektetek arra, hogy itt az irányadó körök részéről adassék jó példa és épen e végből fordulok Nagyméltóságodhoz, hogy e célom elérésében engem istápolni méltóztassék a főrendiház tagjai figyelmének

minél szélesebb körben felkeltésével. A kiállítás nyitva van vasárnap, hétfő, kedd, szerdán és csütörtökön ingyen, pénteken pedig 30 kr. belépti díj mellett reggeli 9 órától 1-ig. Helyiség: sugár-út 79. sz. Bejárás a Vörösmarty-utca felől. Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Az ipar-művészet érdekében gróf Széchenyi Pál miniszterhez írt levél. 1884. okt.

Hosszú ideje már — mert 1838. decz. 22-én volt — hogy én a «Társalkodó»-ban a művészet érdekében egy cikket tettem közzé. E cikk így kezdődik: «Hőslelkű hadvezérek s derék státusférfiak nem árasztanak és Görögország történetére több fényt, mint ama lángelméjű művészek, kiknek lélekemelő szüleményei minden időre remek példányokul fognak szolgálni.»

E tónusban megy tovább — s ebből látni, hogy e cikk írója igen fiatal ember lehetett, s igaz is, mert én akkor 22-ik évemet még nem töltém be. De a felszólalás az író fiatalsága s a phrasisok daczára kedvező talajra talált. Mert e felszólalás folytán 1839-iki február 3-án megjelenhetett már a Pesten felállítandó művészeti egyesület programja tíz név aláírásával, u. m.: Dessewffy Aurél gr., Eckstein Frigyes, Eötvös József hr., Grimm Vincze, Jósika Miklós b., Lukács Móricz, Prónay István b., Bupp János, Serényi László gr. és Trefort Ágoston.

E programm nem maradtot papiroson s életbe

lépett az első pesti művészeti egyesület. Bármennyire gyenge volt annak kezdete, de az adta az új korban a képzőművészeteknek hazánkban az első lendületet.

Ezen reminiscentiák bátorítanak fel jelen felszólalásra a művészeti ipar érdekében.

A művészeti ipar középen áll a képzőművészet s a kézmű közt — dolgozik nemcsak a phantasia s a kedély számára, hanem a mindennapi élet szükségéi kielégítésére, — mert ide tartozik az edény s üveg, a bútortat, az építészet dekoratív része és sok egyéb — s így a művészeti ipar a közgazdaság egyik tényezője.

Örvendetes; hogy a művészeti ipar hazánkban ma már nem oly parlag tér, mint a minő a képzőművészet volt 1838-ban. Van művészeti iparmúzeumunk, van művészeti ipariskolánk, vannak kitűnő gyárosaink, iparosaink s műhelyeink, s a gyakorlati téren minden törekvés a kereskedelmi miniszter részéről támaszt talál, mint azt a Testory-vállalat s a herendi gyár legjobban tanúsítják. Csakhogy a létezőt tovább is kell fejleszteni s pedig többféle irányban.

Mindenekelőtt a közönség tudomására kell hozni, mi létezik s mi történik e téren — serkenteni kell a productiót minőség s mennyiség tekintetében; és végre a mi gyakorlati szempontból a földolog, szoktatni kell a közönséget, hogy itthon vásároljon és tegyen megrendeléseket s rokonszenvezzen a hazai

készítménynyel; — mert ha rossz szokásunknál maradunk s mindent rendszeresen lenézünk, a mi itthon készül, úgy Magyarországnak nem lesz soha művészeti ipara s ipara általában.

Hogy kell e czélt elérni — arra nekem nincs kész recipém — s nem is lehet arra nézve egy embernek magának sem kellő ismerete s tapasztalása, sem elég befolyása.

Itt a czélt csak különböző társadalmi erők szövetkezése érheti el.

Én tehát felkérem mindazon t. férfiakat, kik a művészeti ipar jelentőségét felismerik s közzgazdasági állapotaink javulását szívükön viselik, hogy velünk kezét fogva, társulatot képezzenek a művészeti ipar ápolására, fejlesztésére s előmozdítására. A czélszerű eszközök keresése és érvényesítése — tehát a részletes program kidolgozása leend az első összejevetelből kiküldendő bizottság teendője.

Én hiszem, ha a szerencse kedvez, s mi ügyesen operálunk — meglesz a siker — s azzal egy nem jelentéktelen lépés közzgazdasági állapotaink javulásában.

Az iparművészeti társulat érdekében a magyarországi lapok szerkesztőihez intézett nyílt levél. 1885. márcz.

Egyes emberek, valamint egész népek saját bajaikat legjobban érezvén s ismervén, mindig azt vélik, hogy a szomszédok ezen bajokban nem szenvednek, — úgy mi magyarok is azt hisszük, hogy bizonyos bajok csak nálunk léteznek, míg azok mindenütt, legalább a nyugati civilisatiohoz tartozó országokban megvannak. Egy bajunk van azonban nagyobb mérvben, mint másutt, közgazdasági viszonyaink rosszabbak, szegények vagyunk, s bármit teszünk, mindig ez akadályhoz érkezünk. Legjobban érzem és tapasztalom azt az én tárczámnál, — bármit kezdek a népiskoláktól a művészetig mindenütt meg kell állani a fejlődésben a pénzkérdésnél.

Ismétlem, mit számtalanszor mondtam: *intelligentia*, *vagyon* és *egészség*, az kell első sorban Magyarországnak.

Most azonban csak a közgazdaságról és vagyonosodásról akarok szólni, — oly tér, melyen a társadalomnak nagyobb mérvben kell s lehet működni, mint az államnak. Efféle indokok bírtak rá, hogy

néhány barátommal kezét fogva, a .művészeti ipartársulatot indítványozzam. Az ország közgazdasági fejlődése, vagyonosodása oly érdek lévén, mely mindenkit érint politikai pártállás, vallás, nemzetiség s nyelvkülönbség nélkül, gondoltam, hogy itt oly terepet találunk, melyen valamennyien kezét fogva működhetünk arra, hogy az ipar terén termeljünk jól s elfogadható áron, s hogy a hazai készítmény iránt szeretetet s érdekeltséget ébreszszünk azon meggyőződésben, hogy ez úton egy nagy célt mozdítunk elő: az ország emelkedését. Nem tudom nem fogok-e csalódni, de én nem mondok le oly könnyen s hajlandó vagyok minden becsületes eszközhöz folyamodni, hogy ezéomat, — mely nem személyes cél — elérhessem. Ennélfogva van szerencsém a t. szerkesztőséget felkérni, hogy engem, illetőleg az egyletet céljainak érvényesítésében támogatni méltóztassék.

E támogatás egyelőre főleg abban állana, hogy a közönséget részvételtre az egylet s a magyar készítmény iránt buzdítani, körözvényeinket, felszólításainkat, akár nagyobbak, akár apróbbak, lapjaikba felvenni s a közönség elé hozni méltóztassék, mert ez úton legbiztosabban lehet a közönség figyelmét nemcsak felébreszteni, hanem ébren is tartani; a jó dolognak szokássá kell válni, a szokás nem lévén mulékony, mint a divat, mely keletkezik és elenyészik mint a szappanbuborék.

**Elnöki megnyitó beszéd, a magyar Iparművészeti Társulat
első rendes közgyűlésén 1886.**

Midőn szerencsém ran az Iparművészeti Társulat tagjait az első rendes éri közgyűlésen üdvözölni, szabad legyen az üdvözlethez néhány szét csatolnom. Miéta közoktatási miniszter vagyok, minden kisebb-nagyobb alkotásnál, főleg azok tovább fejlesztésénél, a pénzkérdésnél megakadtam, más szóval a közgazdasági állapotok s források gyengeségét kelle tapasztalnom. E tapasztalás benyomása alatt több t. barátommal kezet fogva kezdeményeztem társulatunk létrejöttét, melynek kettős célja: hatni a közönség ízlésére és hatni közgazdasági állapotaink javítására. A kör, melyben hatni fogunk, szűk, kitágíthattuk volna, de azt hisszük, hogy nem nagy eszközökkel kis körben biztosabban lehet hatni, mint tágasabb körben, és pedig e korlátozást már azért is óhajtottam, hogy az iparművészeti-múzeum s azzal szoros összeköttetésben állé iskola társadalmi úton, gyakorlati téren érvényre juthasson. Minthogy phrasisokkal ipart teremteni s közgazdasági állapotainkat emelni nem lehet rövid felszólalásomat azon óhajtással fejezem be, bár

többen volnának hajlandók hozzánk csatlakozni s törekvéseinket előmozdítani, hogy azoknak sikere legyen, mit egy szóval kívánok jelezni és e szó: a vagyonosodás, mert vagyonosodni becsületes munka által nemcsak nem áll ellentétben a politikai morállal, hanem az egyszersmind jó és erkölcsös politika.

A képzőművészeti társulat tisztelgő küldöttségéhez intézett beszéd. 1886. szeptember.

Épen múlt éjjel olvastam egy művet, mely korábban, nem a mostani bolgár események nyomása alatt jelent meg s melyben azon panaszkodik a tudós szerző, hogy a politizálás Németországban oly mérvet kezd ölteni, mely nagy kárára van a tudománynak és művészetnek. Francziaországban pedig épen oly betegséggé válik, mely veszélyezteti a nagy szellemi érdekeket, melyeket Francziaország két század óta szolgál.

Ez az állapot jelenleg körülbelül mindenütt fönnáll, nálunk is és örvendetes dolog, hogy hazánkban is van egy társulat és vannak férfiak, kik a művészettel foglalkoznak. Míg ezzel szemben, fájdalom, igen sokaknál a „rongy-luxus“ kapott lábra, mert én csak rongy-luxusnak nevezhetem azt, midőn valaki drága pénzen czifra bútort és papírszőnyeget hoz Francziaországból, melylyel családja anyagi viszonyait rontja s miből végre is nem marad egyéb, mint foszlány és rongy. A kormány megteszi, a mit az állam pénzvizonyai tenni engednek, de kénytelen

a nagy részt a társadalom számára hagyni s épen azért örvendetes a társadalom buzgó működése.

Én bizonyos rokonsági viszonyban állok a társulattal, melynek csak egyszerű tagja vagyok; létrehozásában nem működtem ugyan közre, de elődének, a műegyletnek, mely ennek csiráját megveté, alapítója voltam tisztelt barátommal Barabás Miklóssal s többekkel, kik már elhunytak.

Századokkal ezelőtt, mikor a nagy székesegyházakat, dómokat építették, megvolt a műérzék Magyarországon, de századunk első felében épen nem létezett; a művészet terén egyedül Barabás tisztelt barátom működött, övé az érdem, ő törte meg az utat. A jelen fiatal nemzedék könnyebben halad a járt úton s kedvezőbb műpártolási viszonyok között.

Én rokonszenvet, szeretetet érzek a művészet iránt. És nemcsak azért, mert ressortomhoz tartozik, hanem azért is, mert jelentékeny közművelődési eszköznek ismerem.

De szeretem a művészetet azért is, mert jelentékeny közgazdasági tényező, s ezt — sajnos — de még nem látja be a magyar közönség.

Vegyük csak mindjárt az első anyagot, a kenderet, mily csekély összeg az ára pl. egy font kendernek, s ba fonalából vásznat szőnek s a művész képet fest rá, még középszerű művész is, ezerszeres, tízezer-szeres értéket ad neki. A transpositio e nagy horderejét nem ismeri közönségünk, ezt kell megértetni vele.

Hazai különleges nemzeti magyar művészetünk megalapítását, nézetem szerint, igen nagy mérvben hátráltatja az, hogy fiatal művészeink általában külföldre törnek, nem nevelkednek itthon magyar művészekké. He értsenek félre, nem akarom azt mondani ezzel, hogy épen ne menjenek képződni, Rómába, Bécsbe, Münchenbe vagy Amsterdamba, sőt épen sajnálom, hogy ez utóbbi várost oly kevesen látogatják, pedig ott nagybecsű műkincsek vannak, sőt óhajtom, hogy látogassák a külföldi intézeteket, hadd lássák, mit teremt a külföldi művészet, s okuljanak belőle; de oda tapadni, ott növekedni egy helyen, a mint sokan teszik — *exempla sunt odiosa* — ezt nem helyeslem, mert így heszívják az idegen szellemet, a hazaitól eltérő irányt követnek s ily úton nem teremtik meg a hazai művészetet; minta külföldön képzett orvosok nem fejlesztik, emelik a magyar tudományt, úgy magyar művészet sem lesz ily úton.

Még egy észrevételem van Harkányi barátom azon megjegyzésére, hogy a művészet iránti érdekeltséget nem lehet erőszakolni. Nézetem szerint lehet, sőt kell. Meg kell támadni azt a bizonyos álszégyent, kívánni, sürgetni a vagyonos osztályt, hogy vegyen magyar művet. Az első lépés megtétele, a kezdet után megjő a műszeretet s utána általánossá válik a műpártolás. Ennek meg kell lennie, s remélem, nem sokáig várat magára.

Én addig a magam részéről, míg e helyen maradok, megteszem a lehető.

**Körlevél a hazai művészet és művészi ipar érdekében.
1886. okt. 7.**

A múlt 1885. évi orsz. kiállítás kétségbevonhatlan tanúbizonyságát szolgáltatva annak, hogy a honi ipar mellett, nevezetesen művészi iparunk és művészetünk is oly termékeket képes szolgáltatni, melyek a jelenkor igényeinek s a művészi ízlésnek teljesen megfelelnek.

Őszinte meggyőződésem, hogy a kormány által az iparos, az iparművészeti s a művészi oktatás érdekében hozott, úgy szintén az országos kiállítás ezen részére fordított nagy pénzáldozatok csakis akkor fognak gyümölcsözni, ha a művészi és iparművészeti szükségleteinket a lehetőség határán belül itthon fedezzük; van szerencsém ennek folytán czimedet felkérni, méltóztassék a saját hatáskörébe eső építkezéseknél vagy lakás berendezéseknél, a művészet s a művészi ipar körébe eső tárgyak közötti mindazokat, a melyek már itthon is készülnek, itthon beszerezni s alantas közegeit is utasítani (suffraganus püspökeiket is felhívni), s minden úton ellensúlyozni a közönségnek még mindig a külföld termékei iránt

kiváló előszeretettel forduló ízlését, mely amúgyis vagyontalan hazánkból évenként óriási összegeket von meg s mely kellő pártolás hiánya hazai művészetünk és művészi iparunk kellő felvirágzását és egészséges-fejlődését lényegesen akadályoztatja.

A pozsonyi T o l d y - k ö r - h ö z intézett levél. 1886. nov.

Köszönettel vettem a „Toldy-kör“ felolvasásainak sorrendjét. A körnek ily irányú törekvéseit csak helyeselni lehet, mert felolvasások által nemcsak hasznos ismeretek és egészséges eszmék terjesztetnek, hanem nemesítőleg műveltetik a kedély is. Örvendetes jelenségnek tekintem, hogy a kör a közegészségügy és a képzőművészetre is kiterjeszti figyelmét. Nélkülözöm azonban a sok érdekes tárgyat felölelő változatos sorozatban azt a témát, a melynek mostani közviszonyaink között a közhasznú felolvasások keretéből alig szabadna hiányoznia: értem a gyár-
ipar fontosságát hazánkra nézve. Nélkülözöm azt különösen Pozsonyt érdeklőleg és pedig annyival is inkább, mert meg vagyok győződve, hogy a városok és a városi népesség nemcsak tanintézetek útján, nemcsak nyers anyagok vására által, hanem főleg ipar és gyáripar által emelkedhetnek és juthatnak jólléthez. Kívánatos volna tehát felvenni a sorozatba egy oly irányú felolvasást is, a melyben alaposan kifejténék, hogy Magyarországon elérkezett az idő; midőn a nyers anyagokat feldolgozni és országunk

népességét legalább részben vagy nagy részben saját készítményeinkkel kell ellátni. E tekintetben első sorban áll a textil (szövő) ipar. Ennek meghonosításával e perczen azért is kellene foglalkoznunk, mert vannak országok és népek, a melyek a magyar nyers anyagoknak forma szerint hadat izzenek. S hogy a gyáripár nemcsak közgazdasági tekintetben igen fontos tényező, de általános művelődési tekintetben is hatályos emeltyű, alkalmam volt meggyőződni, midőn a műit hónapban Salgótarjánra és Sikérre kirándultam, hol nemcsak jelentékeny iparvállalatok és virágzó telepek léteznek, hanem azok körében egy darab igen örvendetes műveltség mutatkozik. Nem akarok itt e kérdés bővebb taglalásába bocsátkozni, nem tehetem azonban, hogy midőn köszönetét mondok a kör szíves figyelméért, legalább egy újjmutatást ne adjak azon irány és tényező felé, a melyet a közjólét emelésére én ez idő szerint a legfontosabbnak vélek.

Megnyitó beszéd a m. tud. Akadémia nemzetgazdasági bizottságának ülésén. 1887. február 1.

Tudomány és vagyon a modern társadalmi élet két fő mozgató ereje.

Ez az igazság közhely, locus communis lehet, de ez nem theoria; mert ha a világon körültekintünk s észleljük a mérvadó nagy nemzetek eljárását a jelenben és a múltban, mindenütt szemlélhetjük a törekvést, a tudománynak, nemkülönben a vagyonnak s pedig nemcsak patriarchalis módon a földművelés, hanem a nyersanyagok feldolgozása, az ipar által emelésére. Felesleges volna az angol, francia s német nemzetről szólni e tekintetben, de az oroszok, az amerikai szövetséges államok, Canada s az angol coloniák ugyanazt teszik. Frappáns példát nyújtott e téren a múlt évi indiai és coloniális kiállítás Londonban.

Habár a kiállítások gyakran csak nyári mulatóságok vagy közönséges charlataneriák az idegenek kizsákmányolására s habár a kiállításokkal már saturálva voltam, az indiai s coloniális kiállítást nagy érdekekkel szemléltem és sokat tanultam rajta. Nem

szólok a látványosságról s a dolog óriási mérvéről — ily dolgokat csakis Angliában lehet létrehozni; — de ez a kiállítás bebizonyította, hogy Canadának oly ipariállata van, mint az anyaországnak, mit maguk az angolok sem tudtak, megmutatta továbbá, hogy Ausztráliában is, mely világrészt az Úristen minden adományával megajándékozott, a városok közművet és ipart törekszenek meghonosítani.

Hogy mit tettek a szövetséges államok az ipar meghonosítására s mily fejlesztett iparuk van, azt minden statistikai kézi könyvből meg lehet tanulni.

S így bátran lehet mondani, hogy minden praktikus észszel bíró népék az ipart meghonosítani — s tehát nemcsak a nyersanyagokat természetni, s azokat exportálni törekedtek és törekszenek.

A magyar tudományos Akadémia tehát nagy szolgálatot tesz az országnak, midőn a tudományt történelmi és aesthetikai irányban terjesztvén és fejlesztvén, a mellett a természettudományi s technikai irányt is kellő figyelemre méltatja.

A közgazdasági bizottság életbeléptetése szerencsés gondolat volt, főleg, ha a bizottság organuma, a Nemzetgazdasági Szemle hivatásának meg fog felelni. Ép oly hasznosak lehetnek a bizottság kebelében tartandó előadások, ha korunk nagy közgazdasági kérdéseit s azok fontosságát és következményeit sikerülend a közönséggel megértetniök.

Mit röviden, mondtam és a mit még mon-

dandó vagyok, szolgáljon bevezetésül ez előadásokhoz.

Nem szenved kétséget, hogy mi 20 év óta tetemesen haladtunk, valamint, hogy a létező bajok s panaszok túlzottak, mert mi csak úgy mulatunk, élvezünk és oly luxusban élünk, mint a legvagyonosabb országok; de igaz az is, hogy bizonyos kedvetlenség uralkodik a társadalomban, bizonyos aggályok mutatkoznak, mintha feladatainknak, szükségégeinknek nem tudnánk megfelelni. Kútforrásaink nem felelnek meg szükségégeinknek. Mivel azokhoz a patriarchalis szokásokhoz és erkölcsökhöz nem tudunk visszatérni, melyek 48 előtt divatoztak, új segélyforrásokat kell megnyitni. S itt ne engedjük magunkat át annak az illúciónak, hogy a liszt, búza, hús s egyéb nyersanyagok kivitele által fogunk javíthatni helyzetünkön. A földművelési idyll igen szép, de lehetetlen. A tengerentúli termelés s az annak folytán beállott védrendszer a nyugoti országokban lehetlenné teszi azt. Nekünk gyáripár kell. Ezt be kell látnunk, ez iránt érzéket kell ébreszteni az országban, mert az hiányzik. Hazánkban nem becsülik meg a munkát, lenézik az iparost és kézművest; felette sokan akarnak az állam terhére élni. Innen ered a baj; ezt felismerni, módokat keresni annak orvoslására, a felolvasások egyik feladata.

Igen jellemző a parlamenti s egyéb felszólalásokra s napi sajtónkra nézve, hogy midőn pénzügyi

bajainkat fejtegetik, a baj főokára, közgazdasági állapotaink fejletlenségére vagy épen nem, vagy nagyon ritkán, kivételkép mutatnak rá, s nem keresik ott az orvoslást, a hol található volna: az ipar fejlesztésében. Minthogy a hibák okait közönségesen másokban s nem magunkban szoktuk keresni, folyvást kell hallanunk, hogy iparunk nem lehet a közös vámterület mellett, de arra nem gondolnak, hogy ha a közös vámterület megszűnnék, nekünk mégis az osztrák, sőt az egész világ iparczikkeivel versenyeznünk kellene. Nem a közös vámterület az oka, hogy nincs iparunk, hanem a közszellem hiánya a közgazdasági téren. Nincs érzék és érdeklődés a hazai ipartermékek iránt, romlott a phantasia, nem tetszik, a mi itthon készül. E szellemet el kell fojtanunk és lesz iparunk.

Reményelem, hogy előadásaink a közgazdasági tudomány helyes fogalmait terjeszteni, a becsületes munka értékét méltányoltatni, s a jó szellemet a hazai productio tekintetében ébreszteni s ápolni fogják. De ha kívánjuk, hogy a fogyasztók szokásai javuljanak, kell, hogy az előállítók haladjanak. E reményt táplálom én s e reményben van szerencsém a közgazdasági bizottság előadásait a közönség figyelmébe melegen ajánlani.

**Elnöki megnyitó beszéd a magyar Iparművészeti Társulat
második rendes évi közgyűlésén. 1887. márcz. 6.**

T. közgyűlés! A bizottság jelentéséből, mely közgyűlésünk első tárgya, látni fogjuk, hogy mit tett a társulat s mit nem tehetett. Látni fogjuk, hogy tette azt, a mit az adott viszonyok közt tennie lehetett Szabad legyen nekem ez alkalomból néhány egyéni megjegyzést tennem. Hogy az egylet nem tett többet, annak oka az, hogy nagyobb pénzerővel nem rendelkezett, nagyobb pénzerő nélkül pedig ezen a téren működni nem is lehet

Nagyobb pénzerővel nem rendelkezett, mert nem tekintve általános szegénységünket — hiányzik a kellő érdeklődés, szeretet és értelem-ügyünk iránt. Igaz, hogy ha személyünket vizsgáljuk, arról győződünk meg, hogy mindnyájunk ruhája, fehérneműje, s lábbelije legnagyobb részben külföldi anyagból és sok esetben-nem. is itthon készült, s hogy ennél fogva a textil- és bőr-industria vagyon és pénz tekintetben nagyobb fontossággal és horderővel bír, mint a művészeti ipar, s én nem is tartozom azokhoz, kik azt állítják, hogy még nincs idején az ipar ezen ágait

meghonosítani nálunk, mert abból nem következik, hogy a művészi ipar nem bír nagy jelentőséggel.

Nézzünk körül lakásainkon, váljon a bútór, edény és számtalan czikk, melyeket itt elősorolni fölösleges, de a melyek ma mindennapi szükségleteinkhez tartoznak, nem a mi tevékenységünk körébe valók-e? Ha mi e czikkeket itthon tudnánk szerezni, nem volna-e az nagy vívmány a közgazdaság terén?

Kérem tehát egyletünk tisztelt tagjait első sorbán, hogy az egylet számára tagokat szerezni, hogy ügyünk iránt rokonszenvet s értelmet ébreszteni szíveskedjenek. De kérem a sajtót is — és nemcsak a napi sajtót, hanem az irodalmat, — hogy ez ügyet felkarolni szíveskedjék. Hiszen, hogy ez az ügy virágozzék, az irodalom érdeke is, ki a művészet s ipar terén a hazai terméket nem szereti, az nem fogja szeretni a hazai irodalom termékeit sem. Ébreszszük tehát a közszellemet a közgazdasági téren, s különösen a művészi ipar terén is. Én legalább mindent el fogok követni az ügy előmozdítására s ebben nem fogom magamat intimidáltatni sem a politikai újonczok expectoratói, sem a fanatikusok hallucinatói által.

**Budapest főváros IV. ker. választóihoz intézett beszéd.
1887. jun. 1-én.**

T. uraim! Mondják és tán joggal mondják, hogy az öreg emberek unalmasak: mert százszor ugyanazt a dolgot szokták elmondani; ezek sorába tartozom én is és pedig azért, mert ha százszor elmondatik az igazság, végtére elhiszik az emberek, továbbá mert nem szeretek tirádákat csinálni, mint sok képviselőjelölt szokta tenni, mert az igazságnak mindig egy kifejezése van. De midőn szerencsém van itt megjelenni és a t. választókat üdvözölni, csak ismételhetem azt, a mit szerencsém volt azon urak előtt mondani, a kik szívesek voltak felszólítani, hogy a képviselőjelöltséget ezen t. kerületben elfogadjam. Ismételhetem, hogy akkor is rendkívül megörvendeztetett és most is nyilváníthatom, hogy rendkívül megtisztelve érzem magamat és hálás köszönetemet fejezem ki a megtisztelő bizalomért. (*Éljenzés.*) Nem azért, minthogy talán itt mandátumot fogok kapni, a melyet én Pozsonyban is megkaphattam volna, hanem rendkívül megtisztelve érzem magamat ép az innen jövő bizalomért, a mely annál nagyobb, ha rá gon-

dolok ezen kerület múltjára, traditioira. (*Élénk éljenzés.*)

Iparkodni fogok ezen bizalomnak megfelelni; de minthogy nem volt szerencsém ezen kerületet a múlt országgyűlésen képviselni, tehát számot adni azon dolgokról, a melyek ezen országgyűlésen történtek, vagy nem történtek, nem tartanám helyesnek annál inkább, mert a sajtószabadság mellett mindenki tudja, hogy mi történt és mi nem történt az országgyűlésen. A beszámoló beszédek ma nem is bírnak azon jelentőséggel, a melylyel hajdan bírtak, mikor a boldogult nagy férfiú, Deák Ferencz az 1836-ki országgyűlésről a maga jelentését Zalamegyének előadta.

Programmot sem közölhetek, mivel tagja lévén a kormánynak, nekem egyéni programom nincs, hanem a kormány programja az én programom is. (*Helyeslés.*) És e tekintetben még nincs megállapodás a kormány kebelében, hogy mint leszünk képesek jövőre annak eleget tenni. Nagy szavakat és phrasiskat nem mondok. Jelszavam mindig az volt: minél kevesebbet ígérni, annál többet tenni. (*Élénk helyeslés és éljenzés.*) Ismétlem most is. a mit szintén akkor mondtam, mikor nálam megjelentek azon urak, hogy valamint én, úgy a kormány minden tagja iparkodni fogunk az országot szellemi, anyagi és erkölcsi tekintetben magasabb niveaura emelni. (*Helyeslés.*) Ez nem tesz annyit, mintha az ország most hátramaradott volna, mint sokan szeretik hirdetni;

hanem igenis legyünk őszinték, nincs még azon cultural niveaun, melyen Európa nyugoti országai állanak; hogy mi arra törekedünk, nekem minden törekvésem oda lesz irányozva. (*Élénk helyeslés és éljenzés.*) Hogy e tekintetben mindazon ügyek, melyek ressortomhoz tartoznak, nagy szerepet játszanak, az kétséget nem szenved. Ezekről nem akarok szólni, mert méltóztatnak tudni, hogy a ressortomhoz tartozó ügyekben a rendelkezésemre álló eszközökkel mindent megteszek, nem csak azért, mert kötelességem és hivatásom, de mert szeretettel teszem. (*Hosszantartó zajos éljenzés.*) Hanem ennek daczára mégis azt mondom, hogy a közgazdasági kérdés ma is az első kérdés. (*Élénk helyeslés.*) Magyarországnak vagyonosodul kell, mert bármit akarunk tenni, mindig a materiális eszközök hiányában megakadunk; és főleg tisztába kell jönnünk, hogy nyers termé-nyeinkkel mit tegyünk: nekünk a mi természetm-nyeinket át kell dolgoznunk; (*Élénk helyeslés*) nekünk iparra, kereskedelemre van szükségünk (*Élénk helyeslés*) és erre szükségünk van közgazdasági tekintetben, de szükségünk van politikai tekintetben is, mert nekünk végtére egy hatalmas polgári elemet alkotni és teremteni kell, (*Élénk helyeslés és éljenzés*) a mit azon turbulens elemek, melyek a maguk módja szerint gondolkozván, nem tudnak belátni és csak egy hatalmas polgári osztály lesz képes ezeket helyettesíteni. (*Élénk helyeslés.*)

Ha csakugyan sikerül győzni — (*Zajos felkiáltások: Győzni fogunk! Éljen Trefort*) nekem szerencsém lesz igen részletesen nyilatkozni a napi renden levő kérdésekről. (*Helyeslés.*)

Addig pedig arra kérem, hogy méltóztassanak megtartani számomra a választásig azon rokonszenvet, melylyel irántam viseltetnek, a választás után pedig még azon esetre is, ha nem sikerülne nekem győzelemre vergődni. (*Élénk, zajos, hosszantartó éljenzés.*)

Beszéd a képzőművészeti társulat őszi kiállításának megnyitásakor. 1887. november 9.

Habár a képzőművészeti kiállítást gyakran szoktam látogatni, mert a művészet nekem élvezetet nyújt és mert másrésről a képzőművészet gondozása hivatáskörömbe tartozik, köszönettel vettem a meghívást a kiállítás mai megnyitásához. Legyen szabad ez alkalomból néhány szót mondanom. A szellemi szabadságot a szabadságok sorában nem az utolsó hely illeti meg; ez alatt értem azt a tehetséget, hogy egyoldalról egyéni véleményt bármiről, mint subjectiv igazságot leplezetlenül kimondani, más oldalról pedig azt egykedvűen meghallgatni és magába fogadni lehet és kell. A szellemi szabadság egyik eredménye a kritika. Ezt el kell tűrni az emberi tevékenység minden körében és így a művészetben is. Kiállításunkat is majd dicsérik, majd ócsárolják, — mindegy, tűrni kell! Csak egy neme a kritikusoknak létezik, kikkel én nem tudok rokonszenvezni; azokat értem, kik mindent rossznak találnak, mi itthon készül. Nekik rossz a magyar kép. a magyar szobor, a magyar bor, a magyar kelme. Az emberek-

nek azon fajtát látom ezekben, mely minden haladást, minden fejlődést gátol. Mi, kik e század első negyedében születtünk és átéltük a stagnatio azon idejét, mikor a művészeti érzék Magyarországon egészen kihalt volt, — mi örvendünk a képzőművészet apn haladásának, melyet itt a képzőművészet társulatának házában szemlélünk. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy nincs már tenni valónk a képzőművészet terén. Sok tenni valónk van még. Képzőművészeti iskoláinkat ki kell egészíteni, művészeinknek helyes irányt kell adnunk, a nagy közönségben fejleszténünk kell a művészeti érzéket, és oda kell hatnunk, hogy művészeink itthon is munkát és foglalatosságot nyerjenek. Tisztába kell jönnünk az iránt, a mit én mindenkor ismétlek, — habár tán unalmas is — hogy Magyarországnak nemcsak politikai hazafiságra, hanem culturalis és közgazdasági hazafiságra is van szüksége. E megjegyzések előre bocsátásával a jelen kiállítást megnyitottnak nyilvánítom.

Körlevél az Iparművészeti Társulat tagjainak gyűjtése céljából 1887. nov.

Közéletünk számos kitűnőségének részvételével elnökségem alatt 1884. év február havában alakult meg a Magyar Iparművészeti Társulat abból a célból, hogy a társadalom közreműködését megnyerje a hazai ipar művészi irányú fejlesztésére.

Társulatunk működését tulajdonképpen csak 1885- ik év őszén kezdette meg, de e rövid két év alatt is bebizonyította, hogy földatának nagy fontosságát átérzi, s figyelmét a művészi ipar összes ágaira kiterjesztvén, bebizonyította azt is, hogy céljainak megvalósítására a leghelyesebb eszközöket tudja választani. Erről tanúskodik a társulat 1885. és 1886- ik évi tevékenységéről kiadott részletes jelentés.

Egyébként társulatunkat állandóan az a meggyőződés vezérelte, hogy a nemzeti vagyoni gyarapodásának egyik legfőbb tényezőjét szerezzük meg az ipar művészi fejlesztése által. Örömmel és jótékony megnyugvással jegyzem fel, hogy e meggyőződésünk a magyar társadalom minden rétegében visszhangra

talált és a fölséges uralkodóháztól kezdve az iparos osztályig számosán léptek a társulat tagjainak sorába. De a faládátok sokféleségével szemben nagyobb sikert csak úgy remélhetünk, ha megfelelő anyagi eszközök állanak a társulat rendelkezésére, ez pedig csakis a tagok szaporodása által érhető el. Ezért társulatunk választmánya indítványomra elhatározta, hogy tagok gyűjtésére újra mozgalmat indít meg.

Ilyen értelemben vagyok bátor e sorokkal Czímedhez fordulni s társulatunk Agyét szíves figyelmébe ajánlva csatlakozásra fölhívni.

Megnyitó beszéd a m. tud. Akadémia nemzetgazdasági bizottságának ülésén. 1887. decz.

Előre haladott korban, mikor inkább a kiéremelt nyugalom mint új problémák megfejtése után vágyódunk, — mert megmérgezett hangulattal küzdeni már nincs sem erőnk sem kedvünk, szeretünk az egyszer felvett szokásokhoz ragaszkodni; úgy én is, a múlt évi gyakorlatot követve, a közzgazdasági bizottság felolvasásainak új cyclusát rövid felszólalással bevezetni ezennel szerencsés vagyok, mindenek előtt érinteni akarván a constellatiókat, melyek közt e felolvasások kezdődnek.

Európa politikai ügyei mindig nagy tényezőt képeznek a közzgazdasági állapotoknál. Múlt évben ősszel a közhangulat mindenütt puskaport szagolt és a világ azt hitte, hogy háború küszöbén állunk. Én ugyan, ki egyébiránt soha sem akarok okosabb lenni mint a világ, mégis merészelttem hinni, hogy nem lesz háború. Ez idén, egy pár hét előtt bizalomittasok voltak az emberek a béke biztossága tekintetében. Senki sem óhajtja melegebben, mint én, hogy e remények valósuljanak, de figyelmet érdemelnek a

szárnyaló ellenkező hírek s nem hagyhatni számításon kívül, hogy kiszámíthatlan tényezőkkel állunk szemben; a p á r i z s i demociatiával, nem is mondom a franczia demociatiával vagy respublicával, és a panslavismussal Oroszországban. De fontos közgazdasági tekintetben mindenesetre már a hit, hogy a béke fenntartható, és e tekintetben nagy biztosíték fekszik a három hatalom szövetségében, melynek horderejét a vakondok-féle mozgalmak s intrigák nem fogják zsibbasztani.

Ez mindenesetre előny közgazdasági viszonyainkra nézve; hátrány ellenben, hogy jó termésünket nem tudjuk értékesíteni, hogy a védvámi áramlat a nyers anyagok s termények tekintetében mindig nagyobb mérveket ölt. E hátrány főleg állatainkat, borainkat s szesziparunkat éri, mert a gabona, a liszt kivitele nem a vámokon, hanem a tengerentúli tömeges production szenved.

Az amerikai szövetséges államok, Canada, Ausztrália, India és ha majd a középtengeri afrikai országokban némi rend s cultura lábra kap, azok mind tömegesen fognak nyers anyagokat produkálni s az európai államokkal az európai piacokon versenyezni.

Ismeretes tény, hogy Ausztráliából friss hús nagy mennyiségben szállítatik Angliába s hogy Nagybrittánia földbirtoki és földművelési viszonyai nagyon komoly válságban vannak.

Mind e jelenségekből kitűnik, hogy nyers anya-

gok a termények kivitele által nem lehet sem a jóllét, sem a cultura magasabb fokát elérni. Belátták azt Oroszországban, az amerikai szövetséges államokban, Canadában, sőt Ausztráliában is, csak nálunk nem akarjuk azt belátni. Magyarország pedig a politikai, culturalis és közgazdasági fejlődés azon stádiumába jutott, melyben ipart többé nem nélkülözhet, mert csak iparos népességnél fog találhatóni fogyasztót és vevőt nyers terményei számára.

Felolvasásaink első feladatának tartom a közvéleményt e tekintetben felvilágosítani s hangoltatni. Ipar s hazai készítmény tekintetében nálunk nincs közszellem: s azt kell előteremteni és iparunk lesz.

Másik feladatunk: ismeretek, helyes felfogások s nézetek terjesztése a közgazdaság terén. E tekintetben az első forum az iskola. Nem elég, hogy csak kik jogi pályát végeznek, tanuljanak nemzetgazdaságot; szüksége van arra az orvosnak, a papnak, a technikusnak, a kereskedőnek, az iparosnak, de a nőknek is, kik a közgazdaságban átalán véve nagy szerepet játszanak, és azért tanítani kell a nemzetgazdaságot a gymnasiumokban, a reáliskolákban, az ipar- s polgári iskolákban, a tanító és tanítónőképezdékben, sőt a felső leányiskolákban is. Sajátságos, hogy az emberek a görög és keleti mondákat tanulják, de nem tudnak semmit azon közgazdasági világról, melyben élnek és melylyel minden órában érintkeznek; sajátosságos, hogy nem tudja a nagyságos asszony, hogy

az nem mindegy, akár Budapesten akár Párizsban készül a bútor a s a sportsman úrfi nem tudja, hogy szintén nem mindegy, akár itten készül a vörös frakk s vadászcsizma akár Londonban. Nevezetes azonban, hogy vannak philologok a régi iskolából, kiknek javaslatom nem tetszik, mert azt hiszik, hogy elég, ha az ifjúság Ceres, Mercur, Bachus vagy Vulcanról tanul, mert azok képviselői a közgazdasági teendőknek. E szavaimból azonban ne következtesse senki, hogy én a régi culturát nem tudom méltányolni. A görög irodalom és művészet nélkül, mely alapja a mai culturának, Európa nem vetkőzött volna ki a barbárságból.

De merem állítani, hogy pénzügyi s közgazdasági bajainknak egyik főoka, hogy midőn az alkotmány helyreállított, s mi lettünk helyzetünk urai, nem voltunk kellőleg tájékozva a közgazdasági kérdésekben s ez úton jutottunk mi azon ellentétes helyzetbe, hogy maradván az agricol ország bevételeinél, tehát fedezeténél, azokkal szembe állítottuk a gazdaságilag sokkal fejlettebb ország szükségleteit, kiadásait. Akkor, az új gazdaság kezdetén kellett volna tisztába jönnünk, akarunk-e agricol ország maradni vagy sem s akkor sok szükségről s magasabb igényekről le kellett volna mondanunk; ha pedig ezen igényekről nem akartunk lemondani, ha elismertük, hogy a magyar állam és magyar cultura érdekében ezen igényekről nem lehet, nem szabad

lemondani, akkor minden törvényhozási, társadalmi és erkölcsi törekvéseket arra kellett volna irányozni, hogy a nyers anyagokat nagyrészből itthon dolgozhassuk föl, szóval ipart teremtsünk.

Hiszem, hogy felolvasásainknak ez irányban hasznos eredménye lesz. Ezen reményben, azon szavakkal zárom be e bevezetést, melyeket gyakran mondtam, hogy Magyarországnak nemcsak politikai, hanem culturalis s közgazdasági hazafiságra s közszellemre szüksége van.

III. FÜGGELÉK.

1861. május én tartott országgyűlési beszéd.

Ha annyi jeles előadások után, a tisztelt ház becses idejét s türelmét igénybe venni bátorkodom, nem teszem azt szónoki viszketegből, hanem azon meggyőződésnél fogva, miszerint ez alkalommal minél több képviselőnek nyilatkozni kell, hogy ismerjen bennünket az ország s ismerje cselekvéseink indokait. Bocsánatot kérek pedig, ha felszólalásom kiinduló pontjául egy a tárgytól talán távol fekvő eszmét használlok: a status mindenhatóság eszméjét. Ezen eszme kútforrása legnagyobbrészt a politikai bajoknak a continensen, mert ezen eszméből fejlődött ki azon nézet, miszerint az adminisztrációnak mindenbe avatkozni kell akként, hogy az az embert születésénél megragadja, és a sírig üldözi, magáról azt tartván, hogy ő az egyedüli üdvözítő, — sola administrate salvifica. E tan apostolai sz. István koronája országaiban irgalmatlanul experimentáltak, s nehéz meghatározni, vajjon e műtéteknél az erkölcsi- s jogérzet hiánya, vagy pedig a politikai ügyetlenség vitte-e a főszerepet. De miután ezen urak anyagi és igen csekély szellemi készletük elfogyott az európai

conjuncturák s a birodalmi pénzzavarok nyomása alatt jelentek meg az októberi rendeletek, melyek folytán a megyék szervezék magukat, nem e rendeletek, hanem az 1848-ki törvények szerint. A főindok a szervezésre való, hogy az országnak út nyitassék, melyen az ország abnormis s törvénytelen helyzetéből, normális s törvényes helyzetbe átmelessen — mi természetesen csak az országgyűlés összehívása által lehetséges, s azért az ország október óta folytát az országgyűlés összehívását sürgette, kívánván, hogy az országgyűlésnek sikere s eredménye legyen. De itt azon sajátságos tüneményre akadunk, hogy azon tényezők, melyek a kormánynak egy nemét képezik jelenleg hazánkban, mert törvényes, sőt rendes kormányról szó sincsen, én azt legalább nem tudom látni sem azon helytartótanácsban, mely a Bachrendszert magyar nyelven folytatja, sem az udvari cancelláriában, sem azon bécsi belügyminiszterben, kit talán csak azért kereszteltek át államminiszternek, hogy Magyarország ellen államcsínyeket forraljon, s ki még folytát a magyar ügyekbe avatkozik, — sajátságos, hogy ezen tényezők épen akkor, midőn az országot állítólag törvényes állapotba átvezetni akarják s e célra az országgyűlést összehívták, törvényeink sértésében valódi virtuositást fejtettek ki. — Nem akarok ez ízben másról szólni, mint azon mulasztásról, miszerint sem Erdély, sem Horvát, sem Tótország, sem a végvidékiek, sem Fiume az or-

szágyűlésre nem hívták meg, — minek következtében nem léteznek azon feltételek, melyek alatt az országgyűlés törvényalkotásra képesítve volna. — E helyzetből önkényt következik azon kötelességünk; miszerint mindent elkövessünk, hogy Erdély, Horvát s Tótország, a végvidékek s Fiume meghívassanak, mert törvényhozásunk kiegészítése és egysége s azzal szoros kapcsolatban álló integritása az ugyanazon tér, hol semmi transactionnak helye nincsen, mert gyengeség e téren s nemcsak azon törvényes alap, melyen eddig állottunk, össze fog roskadni, hanem Magyarország jövője is el lesz játszva. Magyarország integritása oly fontos ügy, hogy midőn itt saját érdekünket védjük, védünk egyszersem egy dynasticus s egy európai érdeket; mert bármi szép ábrándokban éljenek a bécsi miniszterek azon veszélyek közepett, melyek az ausztriai birodalmat nem a keletről, hanem a nyugatról érhetik; —Magyarország integritása a dynastiára életkérdés, mert bármi sors éri a birodalmat, a dynastiának Magyarországon még mindig igen tekintélyes birodalma maradhat, ha bennünket magától végképen eltaszítani nem akar; mi azon politikának, mely május 1-én Bécsben hirdettetett, igen könnyen sikerülhet; maradhatna pedig a dynastiának Magyarországon oly birodalma, melyre támaszkodni lehet; mert mindig igaz marad azon franczia mondat, hogy csak arra lehet támaszkodni, mi ellenállani tud. De mondám,

hogy Magyarország integritása európai érdek, mert bizonyos eventualitások esetére, Európa délkeleti részein nem fog hézag támadni az európai státusrendszerben, míg Magyarország integritása a maga épségében marad, s az átmenet egy birodalom alakulása és egy régi birodalom eloszlása alkalmával, zavar nélkül fog történni; mert készen fog állani a magyar állam, mely az eloszlott régi állam helyét fogja pótolni. Ne tegyünk tehát oly lépéseket, melyek Magyarország integritását veszélyeztethetik, ne hagyjuk ki számításunkból ezen tényezőt, mely jelenleg e kérdés kulcsát bírja — értem a tényleges hatalmat — a tényleges fejedelmet.

Magyarország integritásáról szólva, lehetetlen nem érintenem a nemzetiségek kérdését. A horvát nemzet saját területtel s történeti jogokkal bír — én e jogait s bármely jogait tisztelem ezen országgyűlésnek azonban Horvátország irányában is, az 1848-iki törvényekhez ragaszkodni kell, míg e törvények alkotmányos úton megváltoztatva nem lesznek. Kötelességünk azonban már most kimondani, hogy mihelyt az országgyűlés törvényalkotásra képesítve lesz, mi a horvátokkal a fenforgó differentiákat kiegyenlíteni kívánjuk, a nélkül azonban, hogy a magyar korona integritását csonkítsuk. Én a horvát nemzetiség, nyelv s irodalom fejlődését őszintén óhajtom, mert a szláv népek szellemi fejlődése a szabadság érdekében fekszik, s mert ez Európában az

absolutisniust utolsó menekvő helyén is meg fogja törni; maga idején csak azt fogom követelni, hogy ezen új, köztünk s a horvátok közt megállapítandó jogviszony akként formuláztassék, hogy a súrlódás, az enyészet magvát magában ne hordja. Mi a többi Magyarország területén élő népfajokat illeti — én azok fejlődését nemzetiségi irányban nem akarom akadályoztatni, mert a nemzetiségek elnyomtatása, valamint a szabadsággal össze nem fér, úgy rossz és célttévesztő politika. Szerbek, románok, németek, szlávok, ruthek vigyék saját municipális ügyeiket saját nyelvükön. használják az iskolában azon nyelvet, mely nekik tetszik. Én a nemzetiségek benső kifejlődését úgy kívánom tiszteletben tartani, mint a vallást, mibe avatkozni a statusnak joga sincsen. De e külön nemzetiségeknek teendő concessiókat, csak a jogegyenlőség alapján lehet tenni, s valamint a vallások közt nem lehetnek privilegiális vallások, úgy a nemzetiségek közt sem lehetnek Magyarország területén privilegiális nemzetiségek. Én a nemzetiség kérdésének egész nyomatékát korunk politikájára elismerem, annyira, hogy hiszem, hogy e mozgalom a régi politikai traditiónak véget fog vetni, új közjogot fog alapítani, s új korszakot nyitni a történetben; s azért hiszem, hogy Olaszország, melyről nem rég mondatott, hogy csak geogratikus fogalom, s mely a római birodalom eloszlása óta eldarabolva s idegenek által elnyomtatva volt — nem sokára egy nagy statust

a nemzetiség alapján fog képezni; s Rómát s Velen-
cét is magába fogja olvasztani, én a nemzetiségek
jövőjében annyira bízom, hogy nem kétlem, miszerint
a németek is egy nemzeti testté össze fognak olvadni,
s az ausztriai birodalom német tartományait maguk-
kal fogják ragadni, s végre az európai politikában
el fogják foglalni azon helyet, mély őket nagyságuk
s műveltségöknél fogva illeti.

Oly területeken azonban, hol vegyes a népes-
ség, ott tisztán nemzetiségi szempontok szerint
statusok sohasem fognak alakulni, mert ily eljárás
Európát oly zavarba vinné, minőben az a 8- s 9-ik
században sínlődött, mert nincsen állam Európában,
Angliát s Franciaországot sem véve ki, mely mostani
alapját megtartaná; reménylem tehát, hogy Magyar-
országon is a történeti előzmények, a geographikus
helyzet, s már magukban a külön nemzetiségekben
rejlő practikus momentumok a felsőbbséget nyeren-
dik, s azon beteges hajlam: miszerint minden külön
népfaj, külön kerületet követel, s mint egy külön
államot akar képezni, mint sok átmenő szellemi
betegség el fog tűnni, s Magyarország, a magyar
állam, Hungária meg fog maradni; mert e nemzeti-
ségek iránt igazságos tudván lenni, nem lesz alapítva
a nemzetiségekre, hanem meg fog felelni a politikai
szükségnek mint fejlődménye a történetnek.

De ha mi Erdély, Horvát. Tótország, a Végvi-
dékek s Fiume az országgyűlésre való meghívása

nélkül, nem vagyunk képesek törvényalkotásra, nem fogunk sikerrel működni, inig magyar felelős minisztériumunk nem lesz; mert rendes parlamenti eljárás, parlamenti kormány nélkül lehetetlen. A felelős minisztérium az alkotmányosság első feltétele, a nélkül az alkotmány betű, a nélkül bennünket mindég Bécsből idegen befolyások alatt fognak kormányozni. Én a felelős minisztériumot a municipális rendszerrel összeférhetőnek hiszem s óhajtom; mert e rendszerben is szabadságunk egyik garantiáját látom, s e téren, ha idején lenne, a vitát bárkivel elfogadnám. Ha a felelős minisztérium szükségén valaha kételkedtem volna, alkalmam volt arról meggyőződni okt. 20-ka óta, sőt az országgyűlést megelőző napokban, mert oly zavar, minőben az ország okt. 20-ka óta sínlődik, főleg mivel most az országgyűlésen kívül kivetett adót is katonai erővel hajtják be, s minőt itten april 2. és 6-ka közt láttunk, csak ott lehetséges, hol collegiumok kormányoznak, s felelős minisztérium nincs. Én tehát az 1848-ki III. törvényczikktől, mely egyébiránt nem is új, hanem csak az 1790. törvényczikknek explanatiója, valamint ez a sanctió pragmatikának kifolyása, soha sem fogok elállani, s midőn a törvényczikkhez szorosán ragaszkodom, nincs szándékom e cikket bármiben csonkítani s a pénz, a hadügyről lemondani, mert Magyarország önállásának biztositéka épen abban fekszik; én tehát a fenforgó differentiák kiegyenlítését csak úgy óhajtom,

ha az ország saját pénz- és hadügye felett rendelkezhetik, — nem fognék pedig a hadügy- s pénzügyiről lemondani, abstrahálva minden törvényes tekintetektől, már azért sem, mert meg vagyok győződve, hogy mi Budapesten ez ügyeket jobban fogjuk kezelni, mint azon bécsi burocraták, kik a birodalom pénzügyét végpusztuláshoz vezették s a kitűnő ausztriai sereget akként desorganisálták, hogy 1859-ben minden vitésége daczára, egy csatát a másik után veszte.

Magyarország s a birodalom többi részei közt nem létezik semmi más jogi kapocs, mint a közös fejedelem személye, a personalis unió. E viszonyt már azért sem szabad megváltoztatnunk, mert az örökös tartományok az 1815-ki szerződések szerint a német szövetséghez tartoznak s bizonyos eventualitások esetére ismét Frankfurtba a német parlamentbe követekeket fognak küldeni. De nem lehet e viszonyt megváltoztatni; s az által, hogy Magyarország a birodalmi tanácsban részt venne, a personális unióból reális uniót alakítani, mert azon politika, mely a birodalmat az egység alapján szervezni akarta — inpraktikus. politika, mely sikerhez . nem . vezethet. Tekintsünk a múltra: míg az ausztriai birodalom, természetesen, dualistikus alapján szervezve volt; — az ausztriai birodalom, minden hibás politikája daczára, mint elsőrangú hatalom szerepelt, serege inponált, hitele szilárd volt, a bécsi bank jegyei agioval circuláltak a külföldön, — ellenben mióta a bécsi burocratia

a birodalmat az egység alapján szervezni akarta, és ezen experimentumnál a despotismus minden eszközeihez kénytelen volt nyúlni, — a birodalom minden centrifugál tényezői felébredtek, s a helyett hogy új erő állíttatott volna elő, a régi erő eltűnt — a birodalom tekintélye a külföldön szenvedett, a hitel ki lőn merítve, a bécsi bank jegyei 50%., vesztességgel circulálnak. s annak daczára, hogy a direct és indirect adók évről-évre emeltettek, — a minél sem törvényeink, sem a méltányosság, sem nemzetgazdászati tekintetek figyelemre nem méltattak, a státusadósságok óriási mértékben növekedtek; s mi legjellemzőbb, hogy oly állam, mely tisztán hadi erőre akart támaszkodni, az első háború alkalmával akként veretett meg. hogy egyik legszebb tartományáról volt kénytelen lemondani. A dolgok ily helyzetében s az egységi politika ily eredményei mellett az ausztriai birodalmat csak a tökéletes dualismus. alapján lehet fönntartani s szervezni s e tekintetben nem tesz semmi különbséget, hogy a Schmerling-iskola a birodalmat az egység alapján quasi alkotmányos formák közt szervezni akarja — mi ezen alapot ép oly kevésbé fogjuk elfogadni, mint a Bach-féle absolutistikus alapot, mert a legújabb octroyozott alkotmány ép oly kevésbé tiszteli Magyarország jogait, mint a Bach féle szervezések. A bécsi kormánynak tehát, ha elég pénz s katonai ereje van, sikerülhet egyidőre Magyarországon az

absolutismust visszaállítani, — oly erő azonban e világon nem létezik, mely bennünket oly alkotmány elfogadására kényszeríthetne, mely nemzeti létünknek véget akar vetni, s mely nekünk nem kell, mert elfogadása bűn, erkölcstelenség s becstelenség volna; sajnálkozva kell tehát látnunk, hogy a Lajtántúli népek oly alkotmánynak bármi becset tudnak túljádonítani, mely Magyarország jogait megsemmisítvén, Magyarországon az absolutismust előidézheti, mert valóban gyermekded kedély szükséges azon hithez, hogy Lajtántúl alkotmányig fognak kormányozni, ha Magyarországon az absolutismus díszlik.

Én pedig valamint magunk számára, úgy a Lajtántúli népek számára is valódi, életrevaló alkotmányosságot követelek, olyant, -mely az ottani viszonyoknak megfelelően, nálunk jogaink s létező törvényeink összességét képezze s ez által a mi viszonyunknak feleljen meg. De, ha Magyarország önállásához minden áron ragaszkodom, elismerem másrészt, hogy azon helyzetnél fogva, melybe Magyarország az örökös tartományokkal 300 év óta létezik, keletkeztek bizonyos viszonyok, melyeket az örökös tartományok törvényhozásával, mint független állam, független állammal, a méltányosság alapján tisztába kell hoznunk. Ily ügyek a státusadósság ügye s a kereskedelmi s vámügy. Szabad legyen a vámügyről különösen, habár csak röviden motivált véleményt mondanom, Magyarország mint önálló állam s az örökös tarto-

mányokkal csak a personalis unió által összekötve, tökéletesen fel van jogosítva magát kereskedelmi s vám tekintetében a birodalom többi részeitől elkülöníteni; s 1848-ban, midőn hazánk vámsorompók által az örökös tartományoktól el volt különítve — e kérdés a magyar minisztérium által akként állított fel, hogy vagy vámszövetséget kell kötnünk az örökös tartományokkal a német vámszövetség példájára, vagy pedig viszonyainkhoz alkalmazandó védvámrendszert kell életbe léptetnünk, s e tekintetben előmunkálatok is tétettek. Jogilag e kérdés ma is ekként áll, hanem az anyagi érdekeket nem lehet kizárólag a közjog szempontjából tekinteni és kezelni. A sorompók Magyarország és az örökös tartományok közt lehulltak, a forgalom szabad Ion, a sorompókat ismét visszaállítani nemzetgazdászati tekintetben nagy hiba volna, s én ezt majdnem lehetetlenségnek tartom. Magyarország a nemzetgazdászati kifejlődés azon stádiumában van, hogy főleg nyers anyagok termelésével foglalkozik; — tény pedig, hogy termékeink legnagyobb vására az ausztriai birodalomban van és e vásárunk most tökéletesebb közlekedési eszközeink következtében, különösen a Buda-kanizsai vasút által tágulni fog; mert e vasúton tetemes gabnamennyiségek nemcsak Stájerországba, hanem Karinthia, Karnioliába sőt Tyrolba is fognak szállítatni; mely tartomány magát előbb nagyrészt Bajorországból látta el gabonával; de ha e vásárt meg akarjuk tartani

szükséges, hogy az ausztriai gyárcikkeknek vásárt engedjünk — annál inkább; mert bármikép forduljanak is dolgaink, pénzvviszonyaink is még sokáig hasonlók fognak maradni. Nem volna a sorompók visszaállítása azért sem kívánatos, mert ha majdan a birodalom dualisticus alapon szervezve lesz, minek végre is be kell következni, közös fejedelmünk lévén, a vám-tariffakérdések igen jelentékeny összeütközéseket fognának előidézni; de nem is szükséges a vámsorompók visszaállítása, mert mennyiben jelenleg gyáripárunk van s később talán nagyobb mértékben lesz, gyáripárunk a versenyt az ausztriai gyáripárral könnyebben ki fogja állani, mint akár a német vámszövetségi, akár az angol vagy francia cikkekkel. A vámkérdést tehát, ha majdan önálló kormányunk lesz, az örökös tartományokkal szövetség alapján a német vámszövetség példájára el kell döntenünk akként, hogy abból a közjognak bármi sértése reánk nézve ne következethessék; — természetesen, hogy aztán majd oly vámtariffát kell felállítanunk, mely nemcsak az egyik, hanem mindkét félnek egyiránt kedvező legyen, mely az összeköttetést s kereskedést más nemzetekkel ki ne zárja: mert habár terményeink fővására az örökös tartományokban' létezik, tudjuk azonban, hogy azok terményeink egész készletét elfogyasztani nem képesek; ha pedig terményeink számára a német vámszövetséghez tartozó országokban, sőt Franciaországban s

Angliában vásárt akarunk találni, akkor oly tariffához nem szabad nyúlunk, mely ezen országok gyári czikkeit Magyarországból kizárná.

Ismétlem tehát, hogy vámszövetségre kell lépnünk az örökös tartományokkal, hanem czélszerű védvámok alapján közösen megalapítandó vámtariffa mellett. Mily óvatosság, S a fennálló érdekekre való ügyelem szükséges a vámtariffa szabályozása és változtatásánál, látni azon szomorú csapáson, mely a magyar vasipart érte, midőn a vasúti társaságoknak a vasnak szabad behozatala engedélyeztetett; ezen óvatosság annál inkább szükséges, mert az állam kereskedelmi- s vámügye az ország pénzügyi állapotával a legszorosabb összeköttetésben áll; különösen szükséges pedig az ausztriai birodalomban, hol nemcsak a rendszeres évenkénti deücit már elég aggasztó, hanem a hol a kereskedés is oly szenvedő állapotban van, miszerint a bevétel a kivitt évenként 40 millióval felülhaladja — mely veszteség a külföld irányában csak arannyal vagy ezüsttel vagy új adósságokkal fedezhető. Az állampapirosok, nem különben az industrialis papirosoknak is egy nagy része külföldön lévén — a kamatok fedezése a birodalom pénzerejének egy nagy részét igénybe veszi; mi valamint a valuta helyreállítását nehezíti, úgy a birodalom oekonomikus gyarapodását gátolja. — E bajnak oka pedig legnagyobb részt azon kormány-rendszerben fekszik, mely elfogult külpolitikájánál fogva

pénzerejét felülmúló hadsereget, hibás belpolitikája következtében pedig a hivatalnokok egész seregét kénytelen tartani, a statuspolgárok jövedelmeit oly nagy mértékben terheli, hogy a tőkék alakulása, melyek a földművelésbe és gyáriparba czélszerűen beruházva nagyobb kivitel s kisebb bevitel, vagy pedig kedvező arányt eszközölhetnének e kettő közt — lehetlenné teszi.

Előadásom folytán említém, miszerint a jog-egyenlőség elvét a nemzetiségekre alkalmaznunk kell; — de kell azt egyszersmind a vallásokra is kiterjeszteniünk akként, hogy ne legyen ez országban semmi néposztály, mely vallásos tekintetből a politikai s polgári jogok gyakorlatából ki legyen zárva — értem az izraelitákat.

Hogy hosszabb ne legyek, más kérdések fejtegetésébe bocsátkozni nem akarok, hanem mélyen t. képviselő Deák Ferencz indítványát egész kiterjedésében lényeg és forma tekintetében elfogadom.

A mi Tisza Kálmán t. képviselőtársunk által elősorolt egyéb tárgyakat illeti, elvben elfogadom azokat a szabad kereskedés kivételével, nem találom azonban helyén, hogy ezek a feliratban megemlíttessenek, hanem czélszerűnek vélném, maga idején választmányokat kiküldeni e tárgyakban való törvényjavaslatok kidolgozására; mert habár helyzetünkben törvényalkotásra képesítve nem vagyunk, törvények előkészítésére jogosítva vagyunk. Előadásom követ-

keztében kénytelen vagyok a szabad kereskedelesre csak azon megjegyzést tenni, hogy az a nemzetgazdaszatban oly helyet foglal el, mint a természetjog a jogtudományban, hogy az csak ideál, mely felé törekednünk kell, de a melyet eddig semmi nemzet, még az angol sem — roppant gyáriparas a tőke nagy-szerű készletei mellett sem — mert az életbe átvinni, én pedig óhajtom, hogy valamint az alkotmányosság terén, a legszabadabb nemzet tanait fogadjuk el, úgy az anyagi érdekek terén legpractikusabb nemzet példáit kövessük; e nemzet pedig védvámok által nevelte anyagi érdekeit; igaz, hogy volt neki anyagi érdekeinek fejlesztésére még egy hatalmasabb emel-tyűje; mint a védvámrendszer, a polgári s politikai szabadság, s e nemzet gazdag lett, mert szabad tudott lenni — legyünk mi is szabadok s gazdagok is leszünk.

TARTALOM.

Előszó	Lap I—VIII
--------------	---------------

I. Közoktatás.

Országgyűlési beszéd; 1875. márcz. 12.....	3
Levél az egri érsekhez és Eszterházy Pál grófhhoz. 1875.....	5
Országgyűlési beszéd 1875. decz. 4.	9
Országgyűlési beszéd 1876. decz. 7	11
Országgyűlési beszéd 1879. ápr. 30. (a magyar nyelv kötelező tanítása)	14
Országgyűlési beszéd 1879. május 1. (a magyar nyelv kötelező tanítása)	17
Országgyűlési beszéd 1882. febr. 13.....	25
Országgyűlési beszéd 1882. febr. 14.....	43
Beszéd a képviselőház közoktatási bizottságában 1882. márcs.,92. (középisk. törv. jav.).....	47
Levél dr. Fodor Józsefhez, a közegészségtanárához	51
Levél Zirzen Jankához, az Andrassy-úti tanítónőképzde igazgatójához	53
Országgyűlési beszéd 1882. decz. 26	56
Levél Gyulai Pálhoz, a „Budapesti Szemle“ szerkesztőjéhez.....	82
Országgyűlési beszéd 1883. márcz. 5. (középisk. törv. jav.)	85

	Lap
Országgyűlési beszéd 1883. márcz. 17. (középisk. törv. jav.)	103
Országgyűlési beszéd 1883. ápr. 2. (középisk. törv. jav.)	117
Országgyűlési beszéd 1883. ápr. 4. (középisk. törv. jav.)	125
Országgyűlési beszéd a főrendi házban 1883. máj. 1. (középisk. törv. jav.)	128
Levél a békésmegyei gazdasági egyesület elnökéhez.....	137
Levél Berecz Antalhoz, a felsőbb leányisk. igazgatójához	139
Beszéd a pozsonyi I. választókerületben 1884. jun. 22.	141
Beszéd a pozsonyi I. választókerületben 1884. okt.....	157
Országgyűlési beszéd 1885. január 23	165
Beszámoló beszéd a pozsonyi I. választó kerületben	175
Levél Teutsch szász superintendenshez.....	182
Megnyitó beszéd a m. tud. Akadémia ülésén 1885. okt 5.	187
Nyílt levél a pozsonyi I. kér. választóihoz.....	192
Levél báró Pirquethez 1885. decz.....	199
Körlevél a kath. főpapokhoz 1886. febr. 17	201
Országgyűlési beszéd a főrendi házban 1886. márcz. 9.....	204
Országgyűlési beszéd 1887. febr. 15	210
Országgyűlési beszéd 1887. febr. 18.	221
Nyílt levél Gyulai Pálhoz, a „Budapesti Szemle“ szer- kesztőjéhez	227
Elnöki megnyitó beszéd a m. tud. Akadémia XLVII. nagygyűlésén 1887. máj. 15	230
Beszéd Bpest főváros IV. kér. választóihoz 1887. jun.....	236
Nyílt levél Gyulai Pálhoz, a „Budapesti Szemle“ szer- kesztőjéig	251
Országgyűlési beszéd 1888. febr. 9.	255

II. Közgazdaság, művészet és ipar.

Levél a bpesti ipar- és keresk. akadémiához.....	263
Országgyűlési beszéd a földmivelés- ipar- és keresked. budget tárgyalásakor 1878. febr. 11.....	266

	LAP
Beszámoló beszéd a soproni választókerületben 1878.	
jul. 20-án	288
Levél Ipolyi Arnoldhoz a képzőművészetek érdekében	
1861. ápr. 26	301
Levél Ipolyi Arnoldhoz a hazai festészet érdekében, 1882.	
ápril 26	304
Levél gróf Zichy Jenőhöz 1882. decz. 22.....	307
Előszó a „Három beszéd a felsőházról“ című könyvhez	
1883	308
Levél Beregszász polgármesteréhez 1883. nov	311
Levél Görög István tanszerkereskedőhöz 1883. nov.....	313
Levél Hegedűs Károlyhoz a középipariskola igazgatójához	
1884. jul	316
Körlevél az egyházi főhatóságokhoz a hazai műipar	
pártolása érdekében	318
Levél a főrendiház elnökéhez az iparművészeti múzeum	
érdekében 1884. okt. 13.....	320
Levél gróf Széchényi Pál miniszterhez 1884. okt	322
Nyílt levél a magyarországi lapok szerkesztőihez az ipar-	
művészeti társulat érdekében	325
Elnöki megnyitó beszéd a magyar Iparművészeti Társulat	
első rendes közgyűlésén. 1886	327
Beszéd a képzőművészeti társulat tisztelgő küldöttségéhez	
1886. szept	329
Körlevél a hazai művészet és ipar érdekében 1886. okt. 7.	332
Levél a pozsonyi T o l d y - k ö r - h ö z 1886. nov	334
Elnöki megnyitó beszéd a magy. tud. Akadémia nemzet-	
gazdasági bizottság ülésén. 1887. febr. 1	336
Elnöki megnyitó beszéd a magyar Iparművészeti Társulat	
második rendes évi közgyűlésén 1887.márcz. 6.....	340
Beszéd Budapest főváros IV. kér választóihoz. 1887. jun. 1.	342
Beszéd a képzőművészeti társulat őszi kiállításának meg-	
nyitásakor. 1887. nov. 9.....	346